



BAKİ BEYNƏLXALQ  
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ  
BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

AZƏRBAYCAN  
MULTİKULTURALİZMİNİN  
ƏDƏBİ-BƏDİİ QAYNAQLARI

- 14453 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin  
İşlər İdarəsi  
**PREZİDENT KİTABXANASI**

Bakı - 2016

## «Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları» seriyası

### Redaksiya heyəti:

Kamal Abdulla (*baş redaktor*), İsa İləbibboyli, Vəsim Məmmədliyəv, Rafael Hüseynov, Teymur Kərimli, Nərgiz Axundova, Möhsün Nəğisoylu, İlham Məmmədova, Azad Məmmədov, Asif İləciyəv, İsaخان Vəliyev, Rəşad İlyasov (*məsul kitab*)

### I kitab:

#### Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları

Elmi redaktor: **Kamal Abdulla** (*AMEA-nın həqiqi üzvü, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Həmyarçılıq Şurasının sədri*)

Tərtibçilər: **Möhsün Nəğisoylu** (*AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor*)

**Fərid Ələkbərlı** (*tarix elmləri doktoru, professor*)

**Əkrəm Bağirov** (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)

**İbrahim Quliyev** (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)

Rəyçilər: **Teymur Kərimli** (*AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor*)  
**Nəriman Qasımozadə** (*tarix üzrə fəlsəfə doktoru*)

Nəşrə məsul: **Rəşad İlyasov** (*fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*)

Texniki redaktor: **Şalalə Nəqşani**

Nəşriyyat redaktoru: **Əliş Mirzəli** (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)

*Kitabdakı şairlər və yazıçılar haqqında məlumat tərtibçilər tərəfindən hazırlanıb.*

ISBN: 978-9952-28-275-7

© BBMM, 2016



*Multikulturalizm əsrlər boyu xalqımıza xas olan bir anlayışdır. Əsrlər boyu müxtəlif dinlərin, millətlərin nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi yaşamışlar.*

**İlham Əliyev**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

## HƏPİMİZ

### BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ!..

Multikultural əhvalın, tolerant durumun klassik ədəbiyyatımızda əsrlər boyu formalaşan və konkret bədii nümunələrdə yaşayan təzahürü çoxşaxəli və çoxistiqamətli dir.

Başəriyyəti bütöv kimi dərk etmək istəyi, ayrı-ayrı xalqları mənaəvi xətlərlə birləşdirən amilləri aramaq ehtiyacı, dinləri bir-birinə yaxınlaşdırmaq cəhdi, müxtəlif dinlərin müqəddəslərinə eyni ehtiram, insanlara dininə görə deyil, dəyərinə görə qiymət vermə əxlaqı, hər kəsi mərhəmətə, səfqətə, başqasının dərdinə acımağa dəvət, eşqin ən yüksək, ən ali hiss kimi dilindən, dinindən asılı olmadan bütün xalqlar üçün əsas həyat prinsipi olmasının tərənnümü və bir sıra digər bu kimi dəyərlər ədəbiyyatımızın dərin qatda pərvaz edən ruhunun göstəriciləridir.

Cəsərlə demək olar ki, minillik tarixə malik klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri nəinki qəbul etmiş, hətta onları öz dünyagörüşünə çevirmişdir.

Və hər ədəbi yaradıcılığın arxasından öz dövrünə xas ictimai-siyasi mühitin nəfəsini, ritmini, nəbzini hiss etməmək mümkün deyil. Bu ədəbi nümunələr bizə Azərbaycan cəmiyyətində müxtəlif dövrlərdə multikultural əhval və tolerant münasibətlərin necə "hakimi-mütləq" olmasından xəbər verir. Bu ədəbi nümunələr tarixi keçmişdə qalan və artıq bizim görə bilmədiyimiz real həyat mənzərələrinin bədii "kardiogramı"nı dəqiqliklə çəkir. Belə olan təqdirdə biz bu kitabdakı nümunələrdən aydın şəkildə görürük ki, xalqımız, onun öncül yaradıcı şəxsləri özündə milli, dini təəssübkeşlik hissləri ilə yanaşı, başari dayərləri də yaşatmağı bacarmış və "özününkü" saydığını "öz-gəninki" olandan çox zaman fərqləndirməmişdir. "Öz-özgə" qarşıdurması xalqımızın formalaşma tarixi boyunca özünün ən yumşaq halında təzahür etmişdir.

"Eşqdir mehrabı uca göylərin" ideyasını yaradıcılığının cövhəri bəyan edən Nizamidən başlayaraq, "mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir" etirafında bulunan Cavidə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı eşq üstündə köklənmişdir. Bu ədəbiyyat yaşadığı bütün ictimai-siyasi dövrlərdə irqindən, rəngindən, dinindən, dilindən asılı olmadan bütün bəşəriyyəti sevib. Eyni zamanda bu ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan xalqı öz əvəzsiz məna-vi-əxlaqi, ədəbi-bədii töhfəsini də ümumbəşər dəyərlər xəzinəsinə səxavətlə təqdim və daxil edib.

Abdulla Şaiq "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!" deyirdi.

Məhəmməd Hədi "Qardaşız, qardaşız, ey insanlar" deyə insanlığa xitab edirdi.

Hüseyn Cavid Gülbahar adlı balaca bir qızcağaza dünyanın bütün insanlarını sevdirirdi.

Mirzə Cəlil kamançanın dili ilə qəlbi köz olan yüzbaşını ancaq nifrətlə yaşayan aciz və vəhşi düşməna qarşı mərhəmətə, başqa sözlə, özünün öz üzərində qələbəsinə səsləyirdi.

Seyid Əzim Şirvani "insan olmaq bir şəxsin müsəlman olub olmamasından asılı deyil" həqiqətinə inanırdı.

Füzuli bəşərin dərdini-qəminə Məcnunun, yəni, özünün dili-həzininə, ürəyinə cəm edib bütün dünyanı dərdədən xilas eləməyi arzulayırdı.

Nəhayət, Nizami "Yeddi gözəl" kimi xalqlar dostluğunu tərənnüm edən bədii şedevr yaratmaqla yanaşı, ona hədiyyə göndərilmiş dili və məzəhabi ayrı olan bir kənizə vurulub evlənməsiylə şəxsi həyatı ilə də nasillərə nümunə olurdu.

Oxucu ona təqdim edilən bu kitabda klassik şair və yazıçılarımızı tamam yeni bir rəkursda görəcəkdir. Ədəbiyyatımıza multikultural dəyərlər istiqamətindən baxış onun əzəmətinə müəyyənləşdirən təməl meyarlardan biridir. Bu, bizə ədəbiyyat tariximizi daha rəngarəng, daha çoxmənalı paradigmalarda görmək imkanı verir. Biz onun ayrı-ayrı dövrlərinin bir-birilə mükəlliməsinin səsinə eşidirik. Xaqaninin "Həbsiyyə"sindəki suallara Cavidin Şeyx Sənan vasitəsilə cavabları səslənir: "Erməni" rədifli qəzal yazan Nəsimiyə Süsən adlı erməni qızına şeir həsr edən Vəzəl "cavab verir". Biz anlayırıq ki, haqqında danışdığımız dəyərlər ulduz göy üzünə səpələnmiş kimi ədəbi-mədəni asimanımıza səpəlməməydi, bəşəriyyətin ümumi məna-vi xəzinəsinə doğru gedən yol bizim üçün maneələrlə dolu və keçilməz olardı. Reallıqda isə biz bu yolu uğurla keçib gedirik. Çünki:

– Ayrı-ayrı dillərə, dillərə mənsub xalqlara qarşı hörmət duymaq və bu xalqların adını ehtiramla çəkmək, onlara səmimi dostluq və sevgi münasibəti sərgiləmək ilk klassiklərimizin, orta əsrlər və İntibah dövrü şairlərimizin, maarifçi-demokrat yazarlarımızın yaradıcılığında xüsusi və önəmli yer tutur;

– Poeziyamızda müxtəlif dinlərin müqəddəslərinə – İbrahimə, Musaya, Süleymana, Yaquba, İsa Məsihə, Məryamə dərin

hörmətlə müraciət edilməsi, onların həyat və əməlləri ilə bağlı Şərq poetikasının sehirli və füsunkar çıxışlarında uyğun təşbeh və bənzətmələr qurulması, istər müqayisəli, istər müqayisəsiz bədii fiqurlar yaradılması artıq öz-özlüyündə multikultural və tolerant əhvalın bariz nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir;

– Başqa xalqlara məxsus alimlərə (Sokrata, Platona, Aris-totela, Evklida, Hippokrata...), yazarlara (Götəya, Şillərə, Şeks-pira, Hüqoya, Voltera, Russoya...) sonsuz ehtiramın təsviri də bir qədər yuxarıda qeyd edilən eyni əhvalın göstəricisidir;

– Ayrı dinə və millətə mənsub olan gözəllərin vəsfi, onlara saf, coşqun məhəbbət izharı, bu yoldakı məhrumiyyətlər və cəfalar Qanturalı, Kərəm, Şeyx Sanan, Bahadır, Əli kimi aşıqların həyatını, əslində, gözəlləşdirmiş, hətta bəzən bədii faciəvi sonluqlar olsa belə, bu möhtəşəm sevgi simfoniyaalarının əzəmətinə kölgə sala bilməmişdir;

– Ədəbiyyatımızda başqa dillərə və məkanlara (ölkələrə, vilayətlərə, şəhərlərə) içdən gələn, səmimi münasibət hissini təsviri öz dövrünün ictimai fikrinin bədii ifadəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, öz dövrünün ictimai fikrini yönləndirmək cəhdinin təzahürüdür.

Bütün bu sadalanan ilkin ümumiləşdirmələr xalqımızın psixologiyasında, dünyagörüşündə tarixən yer alan milli və bəşəri dəyərlərin bir-birilə necə çulğalaşmış doğmalaşdığını göstərir. Bu nəhəng mənəvi xəzina bu gün də eyni şəkildə yaşamaqdadır. Azərbaycanlı qəlbinin həssas, incə qatları bu gün də yer üzündə bir çoxlarını təəccübləndirir.

Biz doğru olaraq belə düşünürük və belə deyirik ki, bu gün xalqımıza xas olan tolerant, multikultural dəyərlər əsrlər boyu əcdadlarımızın canında, qanında yaşayıb. Bu kitabda "həmin dəyərləri kimlər və necə yaşadı?" sualına təkzibedilməz cavablarla qarşılaşacağıq.

Cavablar isə, əlbəttə, bu nəşrdə toplananlardan daha çoxdur, elə ona görə də ilk qaranquş olan bu toplunun gələcəkdə daha təkmil nəşrləri labüd və qaçılmazdır.

Eyni zamanda bəri başdan onu da qeyd edək ki, "Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları" adlı seriyanın növbəti əsərləri ("Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları" və "Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları") yaxın gələcəkdə işıq üzü görəcək. Bu əsərlər multikultural qaynaqlarımızın çoxşaxəli və çoxistiqamətli olmasının bariz nümunələri kimi təzahür edir.

Azərbaycan elmi-fəlsəfi, publisistik təfəkkürünün tarix boyu ortaya qoyduğu nümunələr dünya tolerantlıq və multikulturalizm xəzinəsinə əsl töhfədir. Bunu hamının bilməsində fayda var. Eyni zamanda tarix boyu siyasi dinastiyalar, dövlətlər bir-birini əvəz etdikcə Azərbaycan siyasi müstəvisində baş verən multikultural reflekslər bu dəyərləri layiqincə qiymətləndirib öyrənmək üçün münbit şərait yaradır. Əsasən, pərə-kəndə şəkildə bu günümüzdə gəlib çıxan multikultural siyasi dəyərlərin mövcudluğu zaman-zaman onların sistemli və bütöv olması ideyasının reallaşmasını da qaçılmaz edir. Bu baxımdan, tarixi zərurət ona gətirdi ki, Qafqaz Albaniyası dövründən və qədim Azərbaycan dinastiyalarından – Atabəylərdən, Səfəvilərdən, Əfşarlardan, Qacarlardan, eləcə də, ilk Xalq cümhuriyyətindən zərrə-zərrə işıq kimi axıb gələn möhtəşəm siyasi etafeti qüdrətli bir şəxs qəbul etdi.

Azərbaycan əsl müstəqilliyini XX əsrin sonlarında, nəhəyat, əldə edəndən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkəni qorumaq, onu canlı orqanizm kimi geridönməz inkişaf yoluna qoymaq tarixi missiyasını yerinə yetirən əvəzsiz şəxsiyyət oldu. Multikultural və tolerant dəyərlərin Azərbaycan kimi kiçik, amma dərin tarixə, milli-mənəvi ənənələrə malik qürurlu bir ölkə

üçün son dərəcə vacib həyatı şərtlər olduğunu Ulu Öndər yaxşı bilirdi. Və o, bu dəyərləri yaşatmaq naminə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsaslarını sistemli şəkildə, əzmlə qurdu və qəbul edilmiş siyasi bəyanat və sənədlərdə, fərman və sərəncamlarda, Konstitusiyə bəndlərində bunu addım-addım, geridönməz şəkildə həyata keçirməyə başladı. Zəngin mənəvi xəzinənin sistemli, özündə aydın perspektivlər ehtiva edən siyasi bünövrəsi belə yarandı.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edərkən məhz xalqımızın tarixi kökündə formalaşan və bu gün də yaşayan möhtəşəm mənəvi, elmi və siyasi qaynaqlara əsaslanır. Bu qaynaqlar xalqımızın daxili aləmini, ruhunu, mənəvi zənginliyini adekvat göstərən zəngin mənbədir.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev öz ulu siyasi sələfinin yolunu ləyaqətlə davam etdirərək bütün dünyaya bəyan edir: "Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir və onun alternativini yoxdur!"

Bu, həqiqətən, belədir. Nizaminin, Füzulinin, Axundzadənin, Seyid Əzimmin, Mirzə Cəlilin, Cavidin, Abdulla Şaiqin və yüzlərlə, minlərlə Azərbaycan ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi və publisistik söz müqtədininin, dövlətimizin taleyində misilsiz xidməti olmuş tarixi-siyasi şəxsiyyətin mənsub olduğu xalqın canından, qanından doğan duyğular dünyasına, söz və fikir aləminə, siyasi iradəsinə alternativ varmı? Yoxdur! Ola bilməzi? Ola bilməz!

Yaşayacaq!

*Kamal Abdulla*

## KİTABİ-DƏDƏ QORQUQ

*Eposun, əsasən, VII əsrdə Azərbaycanda formalaşması fikri irəli sürülür.*

*Azərbaycanlıların qəhrəmanlıq dastanları sırasında xüsusi yer alan ən qədim yazılı abidə olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında maraqlı multikultural və tolerant əhvalin təsvirinə rast gəlirik.*

*Dastandakı qəhrəmanların müəssəlman kimi dindarlığı mühafizəkarlıqdan xeyli uzaq bir məzmunudur.*

*Qorqud qəhrəmanlarının tapındığı din falçı, pir, molla dini deyil, sözün birbaşa mənasında Quranda ifadəsini tapan ilkin dindir, Tanrı dinidir.*

*Oğuz türkünün Tanrıyla təması müstik aləmə qapılanların, məbədlərdə gün keçirənlərin, güşənişinlərin ibadətindən fərqli məzmunudur. Bu məzmun sırf həyatı müstəvidə və taktarıqlığın insan üçün nəzərdə tutulan təyinatına tamamilə uyğun gəlir.*

*Kitabdakı "Qanlı Qoca oğlu Qanturalı" boyunda multikultural dəyərlər daha qabarıq şəkildədir. Belə ki, gənc Qanturalı evlənmək üçün "kafir" qızını - Trabzonun xristian İskurunun qızı olan Sarı donlu Selcan xatunu seçir. Oğuz bəyləri üçün bu dini və milli mənsubiyyət*

heç bir mənada özgəlik ifadə etmir. Hətta bu qızı alıb gətirməyi Qanturalıya öz atası təklif edir. Qanturalının gələcək həyat yoldaşında görmək istədiyi yalnız bu keyfiyyətlərdir: “Baba, mana bir qız alı ver kimi, mən yerimdən turmadan ol turğac gərək! Mən qaraqoç atıma binmədən ol binmək gərək!...”

Selcanla evlənməsinə qızın atasından – Trabzon təkurundan razılıq alması üçün Qanturalı ağır sınaqlardan keçərək, təbii ki, bir izgidlik nümunəsi sərgiləməli olur. O, bir buğa, bir buğra və bir aslanla çarpışır. Sınaqları qələbə ilə başa vurub Selcan xatunla öz yurduna yola düşür. Qızını müsəlman bir oğuz gəncinə verdiyinə görə sonradan pəşman olan Trabzon təkuru onların ardınca qoşun göndərir ki, övladını geri alsın. İki gəncin üzərinə bu dəfə düşmənin qismində gələn təkur döyüşçülərini Qanturalı ilə Selcan xatun – biri müsəlman, o biri xristian inanclısı olaraq birgə dəf edirlər.

Hekayə boyu Selcan xatuna dini baxımdan heç bir ögeylik sərgilənmir. Əksinə, onun qəhrəmanlığının təsvirində məhrəm bir miunasibət ifadə olunur. Selcan xatun ailə namusu, qəbilənin şərəfi, mənəvi-əxlaqi təmizlik və qorxmazlıq kimi dəyərləri yüksək tutan oğuz qadınlarının mühitində tam doğmalaşmış birisidir. Bu keyfiyyətlərin hamısını azərbaycanlı oxucu onun da təmsalında görür. Və buna görə də Dədə Qorqud mühitində yaşayanlar xristian Selcan xatunu müsəlman oğuz qızlarından, məsələn, Banuçiçəkdən fərqləndirə bilmir və yaxud fərqləndirmək istəmir.

“Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda yer alan Banuçiçək də Selcan xatun kimi gənc bir qızıdır. Onunla nişanlanmış Bamsı Beyrək də Qanturalı kimi öz atasına eyni xüsusiyyətlərə malik bir qızla evlənmək istədiyini bildirmişdi: “Baba, mana bir qız alı ver kimi, mən yerimdən turmadan ol turğac gərək! Mən qaraqoç atıma binmədən ol binmək gərək!...” Beləliklə, istər müsəlman oğuz qızı Banuçiçək, istərsə də xristian qızı Selcan xatun qədim azərbaycanlılar (oğuzlar) üçün eyni dərəcədə doğmaliqlə tərənüm edilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da başqa bir qadın obrazı da var ki, o da dini mənsubiyyətə xristiandır, ancaq oğuz qadınlarının içində deyil, düşmənin içindədir. “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda bu xristian qızı – Bayburt qalasının bəyinin qızı Beyrəyin düşmənləri sırasında olsa da, oğuz qəhrəmanının xilası üçün əlindən gələni edir. Beyrək onun atasının əsirliyində olarkən qız bu gənc oğuz bəyinə aşiq olur və ona əsirlikdən qaçması üçün kömək edir. Günlərin bir günü qız Beyrəyə deyir: “Əgər səni hasardan örkənlə aşağı sallasam, sağ-salamat ata-ananın yanına getsən, mənə burada gəlib halallığa alarsam?”

Beyrək bu xristian qızına and içir: “Oğuz yurduna salamat çatsam, gəlib səni halallığa almasam, qılıncıma doğranım! Oxuma sancılım! Yer kimi çatlayım, torpaq kimi sörülüm!”

Beləliklə, xristian qızının əsirlikdən azad etdiyi Beyrək Oğuzla geri dönüb öz nişanlısı Banuçiçəyə qovuşur və təbii ki, xristian qızı ilə

*cölmək andına xilaf çıxır. Sonuncu "İç Oğuz Dış Oğuz asi olub Beyrək öldüyü boy"da məhz Beyrəyin həlak olması qəhrəmanın öz andına, verdiyi sözə xilaf çıxmağının nəticəsi kimi ortaya çıxır. Çünki Beyrək sözüündən dönmüşdü. Söz də onu cəzalandırır. Əslində, bu məqama multikultural münasibətlər sisteminin işığında nəzər salsaq, belə demək olar: başqa bir dinin, millətin nümayəndəsinə olsa belə, verdiyi sözə xilaf çıxan oğuz cəngəvarini Oğuz əxlaqı, Oğuz adəti ayrı-seçkilik salmadan cəzalandırır.*

#### **Beyrəklə Kafir qızının söhbətindən bir parça:**

\*\*\*

Məgər kafir bəginin bir biki qızı vardı. Hər gün Beyrəgi görməyə gəlirdi. Ol gün genə görməyə gəldi. Baqdı gördi, Beyrək səxt olmuş. Qız aydır: "Necün səxtsən, xanım yigit?"

Gəldigimcə səni şən görərdim. Gülərdin, oynardın. Şimdi noldun?" - dedi.

Beyrək aydır: "Necə səxt olmayayım? On altı yıldır kim, babanın tutsaqıyam. Ataya-anaya, qavuma-qardaşa həsrətəm; və həm bir qara gözlü yavuşlum vardı. Yalançı oğlu Yalancuq dərələr, bir kişi vardı; varmı, yalan söyləmiş, bəni öldi demiş; ana varar olmuş", - dedi.

Böylə digəc, qız - Beyrəgi aşıqlamışdı - aydır: "Əgər səni hasardan aşağı orqanla salındıracaq olursam, babana-anana sağlıqla varacaq olursan, bəni bunda gülüb halallığa alurmuşan?" - dedi.

Beyrək and içdi: "Qılıcımə doğranayım! Oxımə sancılayım! Yer kibi kortiləyim, topraq kibi savrıləyim! Sağlıqla

varcaq olursam Oğuzə, gülüb, səni halallığə almaz isəm!" - dedi.

Qız dəxi orqan gətürüb Beyrəgi hasardan aşağı salındırdı. Beyrək aşağı baqdı. Kənduzin yer yüzində gördi. Allaha şükr eylədi.

#### **"Qanturalı" boyundan parçalar:**

\*\*\*

Qanturalı camal və kamal iyəsi yigit idi. Oğuzda dörd yigit niqabla gəzərdi. Biri Qanturalı, biri Qaraçəkür və oğlu Qırqınuq və Boz ayğırly Beyrək. Qanturalı niqabın sərpdi. Qız köşkdən baqardı. Daraqlığı boşaldı, kedisi mavladı. Avsal olmuş dana kibi ağzının suyu aqdı. Yanındağı qızlara aydır: "Haq Taala atamın kənlinə rəhmət eyləsə, kəbin kəsüb məni ol yigidə versə.

Bu məhəldə dəmir zəncirli buğayı gətürdilər. Buğə dizin çəkdi, buynuzıyla bir mərmər daşı yoğurdu, penir kibi dirdi. Kafirlər aydır: "Şimdi yigidi atar-yıqar, sərər-pırtar. Yıqılsun Oğuz elləri! Qırq yigit bir bəg oğlıyla bir qızdan ötri ölmək nolar?" - dedilər.

Bunu eşidək qırq yigit ağlaşdılar. Qanturalı sağına baqdı, qırq yigidin ağlar gördi. Solına baqdı, eylə gördi. Aydır: "Hey, qırq eşüm, qırq yoldaşım, niyə ağlarsız? Quruluca qopuzum gətürün, ögün məni!" - dedi.

Burada qırq yigit Qanturalıyı ögmişlər. Görölüm, xanım, necə ögmişlər. Aydır:

Sultanım Qanturalı, qalqubanı verindən durmadınımı?  
Yelisi qara Qazılıq atı binmadınımı  
Arqu mili Ala dağı avlayuban-quşlayuban?  
Babanın ağ-ban eşigində  
qaravaşlar inək sağər gərmədinimi?

"Buğa, buğa!" dedikləri  
qara inək buzağısı degilmidir?  
Apl ərənlər qırımından qayururdi.  
Oldur, Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar  
Kimə baqsa, eşqiylə oda yaqar.

\*\*\*

... Məgər, xanım, təkür peşiman oldı. "Üç canavər öldür-  
digiğün bir qızçığazımı aldı-getdi", - dedi. İçin qara donlı,  
gög dəmürlü altı yüz kafır seçdi. Gecə-gündüz yortdılar.  
Nagahandan yetdilər. Qız hazır idi. Baqdı gördi, ilğar yetdi.  
Atın oynatdı, Qanturalının üzərinə gəldi. Soylamış, görölüm,  
xanımım, nə soylamış, aydır:

Çafil olma, qara başın qaldır, yigit!  
Ala qıyma görklü gözün açğıl, yigit!  
Qarularından ağ öllərin bağlanmadın,  
Ağ alnun qara yerə dəpilmədin,  
Çafillə görklü başın kosilmədin,  
Alca qanın yer yüzinə dökülmədin,  
Yağı yetdi, düşməni irdi,\*  
Nə yatarsan, qalqğı!  
Qab qayalar oynamadın, yer obruldi.  
Qarı bağlər ölmədin el boşaldı.  
Qurcuşuban-uğraşuban dağdan endi.  
Yasanuban üzərinə yağı yetdi.  
Yatacaq yermi buldun, yurtımı buldun,  
noldı sana? - deyü çağırdı.

Qanturalı sərmərdi, oyandı; uru durdı. Aydır!: "Nə  
söylərsən, görklüm?" - dedi. Aydır: "Yigidim, üzərinə yağı

\* Maraqlıdır ki, Selcan Xatun artıq atasının qoşununa «yağı», «düşməni»  
qoşunu kimi baxır - *f'lmii redaktor*.

<sup>1</sup> Aydır - deyir, söyləyir.

gəldi. Oyarmaq bəndən, savaşıban hünər göstərmək sən-  
dən!" - dedi.

Qanturalı gözün açdı, qapaqların qaldırdı. Gördü gö-  
lin at üzərində geyinmiş, süğüsü əlində. Yer öpdü. Aydır:  
"Amənnə və səddəqna! Məqsudumuz Haq Taala dərgahında  
hasil oldı" deyüb, arı sudan abdest aldı. Ağ alnını yerə qodı.  
İki rikət namaz qıldı, atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə  
salavat götürdü. Qara donlu kafır at saldı. Qarşu vardı.

Selcan xatun at oynatdı. Qanturalının önünə keçdi.  
Qanturalı aydır: "Görklüm, qanda gedərsən?" - dedi. Aydır:  
"Bəg yigit, baş osən olsa, börk bulunmazmı olur? Bu gələn  
kafir çox kafırdır. Savaşılm, döğüşölm: ölənimiz ölsün, diri  
qalanımız odaya gəlsün!" - dedi. Burada Selcan xatun at saldı,  
qırımın basdı. Qaçanın qovmadı "Aman" deyəni öldürmədi.  
Eylə sandı ki, yağı basıldı. Qılıncının balçağı qan odaya gəldi.  
Qanturalıyı bulmadı.





## QƏTRAN TƏBRİZİ

(1012-1088)

*Təbriz yaxınlığındakı Şadıabad kəndində anadan olmuşdur. Klassik Azərbaycan poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən biridir.*

*15-16 yaşlarından şeir yazmağa başlayan Qətran artıq 20 yaşında Gəncəyə gedir və burada Şəddadilər sarayında şairlik edir. Bir müddət isə Təbrizdəki Rəvvadilər sarayında yaşamışdır. Onun ədəbi irsindən bu gün əlimizdə olan əsərləri, əsasən, qəsidələrdən ibarətdir. Şairin farsca yazdığı əsərlərində multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən qiymətli fikirlərə rast gəlirik.*

\*\*\*

Yədi-beyzası<sup>1</sup> Musanın bu bürhandan<sup>2</sup> qalar heyran,  
Bu möcüzə qılar aciz nəfəs çəkməkdə İsanı.<sup>3</sup>

\*\*\*

Sağ olsun Bül-Müəmmər<sup>4</sup> ki, caharı eyləmiş abad,  
Bu gün insanlığa ancaq elə xeyrül-bəşər lazım.

<sup>1</sup> Yədi-beyza – ərəbcə lüğəvi mənası "ağ əl" deməkdir. Dini ədəbiyyatda Musa peyğəmbər əlini qoltuğuna salıb çıxarkən işıq saçmış (Quran, Əl-Əraf: 104-108).

<sup>2</sup> Bürhan – dəlil, sübut.

<sup>3</sup> Dini etiqada görə İsa peyğəmbər öz nəfəsi ilə ölümləri dirildirmiş.

<sup>4</sup> Bül-Müəmmər – XI əsrdə Gəncədə hökmranlıq etmiş Əbülhəsən Əli Laşkarinin vəziri.

\*\*\*

Əlində möcüzü var Meryəm oğlu İsanın,  
Qılınçı, möcüzəsi eyni – Musayi-İmran!

\*\*\*

Ey qəmədən ölənlərin olan İsayi-Meryəm!  
Həqq yoldan azanların olan Musayi-İmran!



Azərbaycan Respublikası Prezidentinin  
İşlər İdarəsi  
PREZİDENT KİTABXANASI

## EYNÜLQÜZAT HƏMƏDANİ MİYANƏÇİ

(1098-1131)

*Həmədanda doğulmuşdur, əslİ Təbriz yaxınlığındakı Miyanə şəhərindəndir. Buna görə də müəllif həm Həmədani, həm də Miyanəçi təxəllüsü ilə tanınır.*

*Azərbaycanda sufizmin görkəmli nümayəndələrindən və vəhədətİ-vüçud təliminin ilk nəzəriyyəçilərindən biridir. Alim-şairin ən məşhur əsəri "Təvhidat" ("Giriş") sayılır.*

*Eynülqüzat fəlsəfi məzmunlu əsərlərində elmə, kamil insana yüksək dəyər vermiş, fikirlərini Quran ayələrinin batini yozunları ilə açıqlamağa çalışmışdır. Bu böyük Azərbaycan filosofunun əsərlərində humanist fikirlər və bütöün insanların bərabərliyi ideyası geniş yer almışdır.*

*Bədxahlar və mürtəce din xadimləri alim-şairin İslama, Qurana dair bir sıra fikirlərini müxtəlif cür yozaraq onu bidətdə (dindən uzaqlaşmaqda) suçlamış və Bağdadada özünün dərs dediyi Nizamiyə mədrəsəsinin həyatında dar ağacından asmışlar.*

*Şeirlərində kafir və müsəlman arasında "öz-özgə" ayrılısının yumşaq formasını təbliğ etmiş (- Elmi redaktor), mövcud fərqlin aradan götürülməsini təbliğ etmişdir. O, dini, İraq və milli mənsubiyyətdən asılı olmayaaraq mükkəmməl Adəm, yəni, kamil insan yaratmaq ideyasını ortaya qoymuşdur.*

\*\*\*

Ey can, gəl aləmdə bir atəş qataq,  
Küfrü, müsəlmanı bir yerə qataq...  
Vüsəlın nurundan biz bir alalım,  
Hümmətlə<sup>1</sup> aləmdə Adəm bulalım.

\*\*\*

Hər yerdə müşrik<sup>2</sup> də, kafər də bizik,  
Büt ilə şahid<sup>3</sup> də, dilbər də bizik.<sup>4</sup>



<sup>1</sup> Hümmət/hümmət – çalışma, səy göstərmə.

<sup>2</sup> Müşrik – büt-pərəst, çoxallahlığa etiqad edən.

<sup>3</sup> Şahid – burada "sevgili" anlamında işlənmışdir.

<sup>4</sup> Nümunələrin poetik tərçüməsi Nəsim Göyüşovundur.

## MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ

(1113 – 1205)

*Şairə Gəncədə anadan olmuş və təxminən Nizami Gəncəvidən bir qədər əvvəl vəfat etmişdir.*

*Şairlikdən əlavə gözəl musiqiçi, xəttat və şahmatçı olmuşdur. Şərəfdə ilk olaraq qadın şairlər məclisi yaratmışdır. Məhsətinin adı sənətkarlıqda böyük rubai ustası Ömər Xəyyanla yanaşı çəkilir. Dövrün ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq rübailərini fars dilində yazmış Məhsətinin əsərləri dafələrlə müxtəlif müəlliflər tərəfindən dünya dillərinə tərcümə olunmuş, çap edilmişdir.*

*Şairəyə, onun rübailərində xalq sevgisi sonradan "Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı"nın yaranmasına səbəb olmuş və bu dastan yazıya alınaraq dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.*

\*\*\*

Bir əlimdə qədəh, bir əldə "Quran",  
Gah halal insanam, gah haram insan.  
Bizik bu dünyada nə püxtə, nə xam,  
Nə mütəloq kafirik, nə tam müsəlman.

\*\*\*

Mərvdə lələ o gün od-alov saçdı,  
Dünən zanbaq Bolxdə sularda qaçdı.

Sabah yel Heratda səmən səpəcək,  
Nişapur torpağı bu gün gül açdı.

\*\*\*

Nə səcdə, ibadət əsiriyəm mən,  
Muğuş, xərəbatı seçmişik vətən.  
"Mey içmə günahdır!" – söyləmiş qazi,  
Yetim mali yemək yaxşımı meydən?

\*\*\*

Meyxanada bütürlə təhiyyat xoşdur,  
Pudluq qədəh əllərdə münacat xoşdur.  
Təsbihlə riyakarlıq etmək iyrəncdir,  
Zünnar ola əynində, xarabat xoşdur.



## XAQANI ŞİRVANİ

(1126-1199)

Azərbaycanın qədim siyasi və mədəni mərkəzlərindən olan Şamaxıda doğulmuşdur.

Müsləman Şərqi'nin ən böyük şair və filosoflarından biri olan Əfzələddin Xaqani Şirvaninin ailə mühitinin özü multikultural dəyərlərə bir nümunə sayıla bilər. Belə ki, şairin anası Rəbiyyə müsləmanlığı qəbul etmiş xristian-nestorian<sup>1</sup> olmuşdur.

Şairin yüksək savad səviyyəsi onun Bizans hökmdarına yazdığı qəsidəsindən də bəlli olur. Xaqani bu əsərində yazır ki, xristian çəkanlarını hər hansı bir yepiskopdan yaxşı bilir, yakovitlik<sup>2</sup>, nestorianlıq və ortodoks<sup>3</sup> provaslavlığın incəliklərinə dərinləndən bələddir, bundan başqa Zənd-Avesta vasitəsilə Zərdüşt dininin sirlərinə də vaxıfdir.

Şair özü'nün məşhur "Həbsiyyə" adlanan qəsidəsində Musa peyğəmbər, İsa peyğəmbər, Məryəm Ana kimi müqəddəs şəxslərə saf, səminə minnasibətini sərgiləmişdir. Özü'nü on-

<sup>1</sup> Nestorian-xristian – İsanın insan kimi doğulub, sonradan Allahın oğlu olduğunu iddia edən təriqət tərəfdarı. Xristian kilsəsi onları kafir elan etmişdir.

<sup>2</sup> Yakovitlik – Suriya qədim Şərq kilsəsinə mənsub olanlar. Bu kilsənin hazırda 2 milyon üzvü vardır.

<sup>3</sup> Ortodoks provaslavlıq – Provaslav Apostol kilsəsinin ənənələrinə riayət etmək.

larla müqayisə edən Xaqani xristianlığın bir sıra elmi-fəlsəfi məqamlarını da açıqlamışdır.

Xaqaninin XII əsrdə Bizans imperatorunu mürrəcətlə: "Mən indi gedim gürcü xristian olub donuzmu otarım?" – sual-tələbinə XX əsrdə Azərbaycanın dahi filosof şairi H.Cavid "Şeyx Sonan" pyesində cavab verir.<sup>1</sup>

### Həbsdən şikayət və azad olması üçün Rum qeysərindən xahiş

Tərsaların<sup>2</sup> xətti kimi tərsinə işlər fələk,  
Boynuma bir zəncir salıb, saxlar məni rahib tək.  
Bu deyirdə<sup>3</sup> sakin deyil məgər həzrəti-İsa,  
Ki, Dəcəlin<sup>4</sup> işin işlər minə<sup>5</sup> rəngli kəlisə?  
Bax, Məryəmin sapı kimi ikiqatdır bədənim,  
İsada ki iynə kimi təkədir qəlbim mənim.  
Möhkəm iplə əl-qolumu bağlamışlar burada,  
Necə İsa bir iynəyə bağlı qalmış orada.  
Necə olmuş: Dəcəal kimi tək göz olan bir iynə,  
İmkan tapıb, sancılmışdır İsanın sinəsinə?  
Rahiblərin paltarını tək gündüzüm olmuş qara,

<sup>1</sup> Bax.: Hüseyin Cavid bölməsinə – *Elmi redaktor.*

<sup>2</sup> Tarsa – xristian, xaçpərəst.

<sup>3</sup> Deyr – monastir, dini məbəd, kilsə.

<sup>4</sup> Dəcəal – ərəbcə "yalançı" deməkdir. Dini qaynaqlara görə Qiyamət günü zühür edəcək əfsanəvi varlıqdır. Burada zamanın Dəcəal kimi alçaqların, yalançıların xəyrinə hərəkət etməsi vurğulanır.

<sup>5</sup> Mina – şüşə, büllür; mozaika, rəngarəng şüşə.

<sup>6</sup> Dini etiqada görə Məryəm İsanı götürüb Dəməşqə getmiş və orada hər ikisi yun ayıraraq, muzd ilə yaşanmışlar. İsanın iynəsi – guya İsa göyə çəkilib dördüncü fəlyə çatanda, mələklər: Dünya malından İsada bir şey varmı? – deyər İsanı axtarmış və onda bir cə iynə ilə bir qırıq küpə (sırğa) taparaq peyğəmbəri yuxarı göylərə buraxmamışlar. Xaqani bu beytdə öz vücudunu Məryəmin bükülmüş sapına, yalqızlığını isə İsanın iynəsinə bənzədir.

Hər gecə mən rahib kimi başlaram ahı zara.  
 Sur<sup>1</sup> kimi nəfəslənən ahlarımla hər səhər,  
 Mavi damın bacasında yerləşən xaç deşilür.  
 Doryaları buxar edən ahıma tuş gələrək,  
 İsa üçün təyəmmümgah<sup>2</sup> oldu dördüncü fələk.  
 Mənə ülvı atalarım olmadılar mehriban,  
 Odur ki, mən saqınırım İsa kimi atadan.  
 Mənə bilik ulduzunun nə olacaq faydası?  
 Mən zülmətəm, parlamaqdır ulduzumun qaydası.  
 O olmuşsa Keyxosrov tək İran, Turan hakimi,  
 Niyə zülmət bir quyuda qalmışdır Bijon<sup>3</sup> kimi?  
 O dördüncü göydə İsa Günəşlə həmxanasa,  
 Bundan nə hözz ala bilər İsa quşu - yarasa?<sup>4</sup>  
 Niyə İsa öz quşunun özü təbibi olmur,  
 Ki, o quşun kor gözünə özü bağışlasın nur?<sup>5</sup>  
 Təbimin bu körpələri birər İsayə oxşar,  
 Anasının paklığını hər biri etmiş iqrar.<sup>6</sup>  
 Məryəm xurma ağacıyla göstərmiş möcüzü,  
 Mən təbimin paklığına şahid gətirərəm sözü.  
 Beş yüz ildir doğulmamış mənim kimi sənətkar,

<sup>1</sup> Dini etiqada görə qiyamət günü ölüləri diriltmək üçün İsrafilin çalacağı şeypur.

<sup>2</sup> Təyəmmüm – iki ovucu təmiz quma-torpağa sürterek üzə və qollara çəkmək, yəni, dəstəməz almaqdır. Bu qayda ilə dəstəməz alınan yer isə “təyəmmümgah” adlanır.

<sup>3</sup> Firdovsinin “Şahnamə” əsərindəki pəhləvan surətlərindən birinin adıdır. Bijon 7 il bir quyuda həbsdə olmuşdur. Şair burada həmin əhvalata işarə edir.

<sup>4</sup> İsa quşu-yarasa – İslam dininə görə İsanın möcüzələrindən biri də palçıqdan quş düzəldib üfürərək ona həyat verməsi olmuşdur və bu quş yarasa imiş. Xaqanı burada demək istəyir ki, yarasa işıqdan heç bir fayda almıdığı kimi, mənəm də elmimin, sənətimin bu qaralıq zindanda heç bir faydası yoxdur.

<sup>5</sup> İsa peyğəmbərin göstərdiyi möcüzələrdən biri də anadangəlmə korların gözünü açma bilməsi olmuşdur. Xaqanı burada təəccüblə deyir: Korları müalicə edən İsa nə üçün özünün yaratdığı quşun – yarasanın gözlerini açmadı?

<sup>6</sup> İqrar – təsdiq, təsdiq etmə; bəyənmə; etiraf etmə.

Yalan yoxdur bu sözümdə, mənim min şahidim var.  
 Düşmən mənə zəncir ilə bağlamış üç tərəfdən,  
 Asib daim odlayırlar, məgər bir qəndiləm<sup>1</sup> mən?  
 Axıdıram, Məryəm kimi yerə dikib başımı,  
 Məsihanın<sup>2</sup> nəfəsətək saf olan göz yaşımı..

\*\*\*

Yəhudanın<sup>3</sup> tay-tuşudur, düşmənlərim, odur, mən,  
 İsa kimi çox qorxuram gözəlilməz tənədən.  
 Nədir əmrin, Yəhudanın sitəmindən qorxaraq,  
 Mən Sükuba<sup>4</sup> kilsəsinə düşüm əlindən qaçaq?  
 Nədir əmrin, gedib küfrün kəndarında yer tutam?  
 Gözləməyim öz dinimin yolunda ali məqam?  
 Abxazların qapısını gedib, döyüm əlimlə<sup>5</sup>  
 Rumluların məzhəbinə iqrar edim dilimlə?  
 Qibləm olan beytüllahdan mən necə üz döndərim?  
 Olsun Beytül müqəddəsin məhrabı səcdə yerim?  
 Əlli ildir müsəlmanam, ağartmışam saçımı,  
 İndi gedib ayağıma zəncir edim xacımı?  
 Məhkumluqdan gedib öpüm kilsənin zəngini?  
 Zülm əlindən zünnar<sup>6</sup> asıb, dəyişdirim rəngimi?  
 “Səryanilər”<sup>7</sup> hadisini “İncil” üzrə sorh edim?  
 “Təvrat”dakı müəmmarı oxumağa mən gedim?

<sup>1</sup> Qəndil – çiraq, fənər.

<sup>2</sup> Məsiha – İsa peyğəmbər.

<sup>3</sup> Yəhuda – Məryəmi və İsanı öldürmək istəyən şəxs.

<sup>4</sup> Sükuba – Kəsrani abididir. Din tarixinə görə İsa yəhudaların zülmündən qaçaraq Sükubanın tikdiyi kilsəyə getmiş və orada göyə çəkilmişdir.

<sup>5</sup> Eyni təhdidi “Kitabi-Dədə Qorqud”da Qazan oğlu Uruz atasına edir: Qan Abqaza elinə mən gedərəm... – *Elmi redaktor.*

<sup>6</sup> Zünnar – İslam ölkələrində məsihələrin – xristianların müsəlmanlardan seçilmək üçün bellorinə bağladığıları ip-qurşaq. İrfani ədəbiyyatda kafirlik timsalı kimi də işlənir.

<sup>7</sup> Səryani // Süryani – Aralıq dənizinin şərqindəki ərazi. Burada yaşayan xalqlar sami dillər qrupuna aid olan Səryani dilində danışdılar. Dinlər tarixinə görə İncilin ilk variantı müsəlmanlara Süryani dilində çatmışdır.

Nacorməklik<sup>1</sup> hara, Məxran<sup>2</sup> kilsəsində mən hara?  
 Bokratilər<sup>3</sup> qapısına gedib, istəyim çara?  
 Necə gedib zahid kimi mağaralarda qalım,  
 Əynimə bir çuxa geyim, orada "molo"<sup>4</sup> çalım?  
 Əvəz edim bir palazla ipək xara köynəyi?  
 Bətriq<sup>5</sup> kimi yurduml olsun qayaların ötəyi?  
 Uşaqların boğazına taxta dua asantək,  
 Bu yaşımda xaç asarsam, ağlısız olam gərək.  
 Mənə hörmət etməzlərsə Abxaziyada, nə edim?  
 Oradan da yola düşüb, Rum ellərinə gedim?  
 Gedib Rumun heykəlinə<sup>6</sup> məktəb açım təzədən?  
 Mətran<sup>7</sup> qoyan ayinləri başlayım təlimə mən?  
 Səqqə oğlu<sup>8</sup> kimi atım ridanı<sup>9</sup>, teyləsanı?<sup>10</sup>  
 Zünnar asım, bərnəs<sup>11</sup> geyim, olum donuz çobanı?

\*\*\*

Üstüq mənim biliyimi üstün tutar, verər həqq,  
 Yəqub ilə, Nəstur ilə Məlkəyə qarşı mütləq.<sup>12</sup>

<sup>1</sup> Nacorməklik – bütxanada oturmağa deyilir.

<sup>2</sup> Məxran – kilsə adı.

<sup>3</sup> Bokratilər – Tiflis hökmdarları.

<sup>4</sup> Molo – keşişlərin avazla oxuması.

<sup>5</sup> Bətriq (Bitriq) – xristianların monastırda yaşamış ruhani rəhbərlərindən birinin adıdır.

<sup>6</sup> Heykəl – Rumda bir məbəddir.

<sup>7</sup> Mətran (Mitran) – mitropolit, pravoslav xristianlarında yüksək ruhani rütbəsi.

<sup>8</sup> Səqqə oğlu – Şeyx Sənanın laqəbidir.

<sup>9</sup> Rida – bəzi ruhanilərin çiyinlərinə atdıqları örtük, aba.

<sup>10</sup> Tayləsan – zahidlərin başlarına, çiyinlərinə saldıqları parça.

<sup>11</sup> Bərnəs – nəsrənilərin qoyduqları böyük yun papaq.

<sup>12</sup> Üstüq – xristian qazısı; Yəqub və Nəstur iki keşiş; Məlkə isə xristianların böyük ruhanilərindən birinin adıdır.

\*\*\*

Deyərlər ki, bu, hikmətdə ikinci Bətlimusdur,<sup>1</sup>  
 Böyüklükdə, hörmətdə şöhrətli Filakusdur.<sup>2</sup>  
 Qüstantinə<sup>3</sup> aparılan yazımın hər kəlməsi,  
 Ölülərə hünut<sup>4</sup> olar, dirilərin sürməsi.  
 Mən Musanın əsasını, hardan olsa, alaram,  
 O əsanı sındıraraq, xaç şəklinə salaram.  
 Məsihanın eşşəyinin peyinini basıb mən,  
 Burun qanını dayandırram qoca abidin fəvvrən.<sup>5</sup>  
 Səmərqəndlə Buxaranın xaqanına tac deyə,  
 Cəndərərəm o eşşəyin noxtasını hədiyyə.  
 Cümrahların<sup>6</sup> göz yaşıyla dırnağını eşşəyin,  
 Tutduraram mən qızıla, lələ, yaquta, yəqin.  
 Üç "üqnumu"<sup>7</sup>, üç "qurqufu"<sup>8</sup> öyrənərəm mən özbor,  
 Dəlilərlə məzmununu şərh edərdəm müxtəsər...

\*\*\*

Dara çəkilən zaman İsa dedi, gedirəm,  
 Yuxarıda öz atamın səsinə dərk edirəm.<sup>9</sup>  
 Əgər Zərdüşt dini ilə maraqlanarsa qeysər,  
 Əlim ilə "Zənd-Avesta" ayinləri dirilər.<sup>10</sup>

<sup>1</sup> Bətlimus (Ptolomey) – Fludisin oğlu, məşhur həkim Calinusun şagirdidir. İkinci əsrin əvvəllərində İskəndəriyyədə yaşamış böyük riyaziyyatçı və astroloq alim olmuşdur.

<sup>2</sup> Filakus (və ya Filikus) – qədim Romanın görkəmli alimlərindən biri olmuşdur.

<sup>3</sup> Qüstantin (Konstantin) – Xaqanın məktub yazdığı Rum hakimi.

<sup>4</sup> Hünut – ölümlərin uzun zaman qalib çürüməməsi üçün meyitə sürtilən xoş qoxulu maddə.

<sup>5</sup> Eşşək peyini vaxtilə burundan axan qanı kəsmək üçün bir dərman vasitəsi olmuşdur. Beytdəki "fəvvrən" sözü darhal deməkdir.

<sup>6</sup> Cümrah – yolunu azmış.

<sup>7</sup> Üqnum – asil, əsas deməkdir. Üç üqnum – ata, oğul, müqəddəs ruh deməkdir. Yəni, xristianların İsanı Allah, Allahın oğlu, Allahın ruhu kimi qəbul etdikləri üçlük.

<sup>8</sup> Qurquf – nəsrənilərdə bir kitabın adıdır.

<sup>9</sup> Beytdə Xaqanı İsanın "Mən Allahın oğluyam" deməsinə işarə edir.

<sup>10</sup> Bu beytdə Xaqanı Rum qeysərinə onun üçün Zərdüşt ayinləri yazmağa hazır olduğunu bildirir.

Deyərəm ki, od nə idi, haradan yarandı "Zənd"  
 Ki, onların ikisindən ad aldı zənd-pazənd.<sup>1</sup>  
 Nə kül idi, yerdə qalan o oddan ki, bir zaman,  
 Alışaraq yandı, etdi Xəlilullah<sup>2</sup> heyran?  
 Bir möbəd<sup>3</sup> tarazıya qoyub, axtarsam taraz,  
 Luka oğlu Qəstə<sup>4</sup> onun yaqın pərsəngi<sup>5</sup> olmaz.  
 Nə üçündür bədəninə milçəklər fitə bağlar?  
 Nə deməkdir çəyirtkənin ayağında o salvar?  
 Məşhur olan Çin "Ərtəng"<sup>6</sup> "Tənglüşa"<sup>7</sup> dan<sup>7</sup> gözəl,  
 Qeysərlərin şəninə mən yazaram təsnif, qəzəl.  
 Ey Xaqani, bu yaramaz fikirləri boşla sən,  
 Çünki bu cür fikirləri şeytandır təlqin edən.  
 İsa üçün nə düşünər alçaq olsa yoldaşı?  
 Pis vəzirdən nə qavraya bilər sultanın başı?  
 Bəsdir daha, küfrə son qoy, təzədən imana gəl,  
 Təvbə eylə dediyindən, arzulardan götür əl.  
 Söylə: iqrar edirəm ki, böyükdür, təkdir Allah,  
 Mənim tərif etməyimdən qat-qat yüksəkdir Allah.

\*\*\*

Sən, ey İsa təbiətli, Qeysər<sup>8</sup> oğlu, sən məni,  
 Dirlə bir az, and verirəm bir Allaha mən soni;  
 And verirəm Cəbrayilə, ruh püfünə<sup>9</sup>, Məryəmə,

<sup>1</sup> Zənd – Avestanın şərhü, pazənd isə şərhün şərhidir.

<sup>2</sup> Xəlilullah – Allahın dostu, İbrahim peyğəmbərin laqəbidir.

<sup>3</sup> Möbəd – zərdüştilərin kahini.

<sup>4</sup> Qəstə – Abbasilər dövründə yaşamış məşhur tibb alımı olmuşdur.

<sup>5</sup> Pərsəng – tərəzinin gözlərini tarazlaşdırmaq üçün qoyulan əlavə daş.

<sup>6</sup> Ərtəng – məşhur nəqqaş Maninin kitabıdır. Son dərəcə gözəl rəsmləri olduğundan Mani bu kitabın göydən nazil olduğuna xalqı inandırır.

<sup>7</sup> Tənglüşa – Lüşa adlı bir Rum aliminin rəsmlər kitabıdır. Lüşa bu kitabı Maninin Ərtənginə cavab olaraq tərtib edib.

<sup>8</sup> Qeysər – Roma və Bizans imperatorlarının laqəbi, hökmdar, padşah.

<sup>9</sup> Ruh püfü – Dini ədəbiyyatda Məryəmə ruh üfürülməsi yolu ilə onun İsa peyğəmbərə hamilə olması anlamını daşıyır.

Həm "İncil"<sup>ə</sup>, həvariyə,<sup>1</sup> İsa ibni-Məryəmə.  
 O doğruluq beşiyinə, o bakirə hamilə,  
 Həm o ələ, o qola ki, mayalandı yel ilə;  
 Çaxmaq daşı, Əqsa deyri<sup>2</sup>, Beytül-müqəddəsə mən,  
 And verirəm Zəlixaya, Ənsariyə,<sup>3</sup> pak ikən.  
 And verirəm zünnar ilə, naqus<sup>4</sup> ilə qəndilə,  
 Yuhənnaya,<sup>5</sup> Bəheyraya,<sup>6</sup> Şəmmasa,<sup>7</sup> gəl, rəhm elə.  
 Həm Allaha, həm qurbana, həm fitrə axşamına,  
 Həm Məryəmin orucuna, həm heykəl bayramına;  
 Məryəmə ki, qoymamışdı Yusiflə baş yastığı,  
 İsayə ki, yerləşməmiş bətdə uşaqlığı;  
 O ağac ki, həqqin ruhu olmuş onun meyvəsi,  
 Sən olarsan o ağacın qol-budağı, rişəsi.<sup>8</sup>  
 And vermişəm o qışa ki, birdən dönmüş bahara,  
 O qocalmış ağaca ki, cavanlaşmış dübara;  
 Kəlisada inləyərək "molo" çalan rəhibə,  
 Öz əlilə öz boynuna zəncir salan rəhibə.  
 And verirəm o üç bürçə, o ulduza, o Aya,  
 O təslisə,<sup>9</sup> o tərbisə,<sup>10</sup> təsdisə,<sup>11</sup> səlasaya;<sup>12</sup>  
 O üçlüyə ki, ucadır səmanın ülkərindən,  
 Dörd yan xaça, külək üçün düzələn bacaya, sən.

<sup>1</sup> Həvarilər – İsa peyğəmbərin şagirdləri, köməkçiləri.

<sup>2</sup> Əqsa deyri – Qüdsdəki monastir, məbəd.

<sup>3</sup> Ənsari – Məhəmməd peyğəmbəri müdafiə etmiş Mədinə əhli.

<sup>4</sup> Naqus – kilsə zəngi.

<sup>5</sup> Yuhənnə – Yəhya peyğəmbər.

<sup>6</sup> Bəheyra (Büheyra) – Məhəmmədin peyğəmbər olacağını bu hadisədən 20 il öncə söyləmiş məşhur nəsrani rəhibi.

<sup>7</sup> Şəmmas – Məhəmməd peyğəmbərin tərəfdarlarından biri.

<sup>8</sup> Rişə – kök, ağacın köktü.

<sup>9</sup> Təslis – üçlük, yəni İsanı, Ruhül-qüdsü və Məryəmi müqəddəs saymaq.

<sup>10</sup> Tərbi: xacın dörd guşəsi.

<sup>11</sup> Təsdis – dünyanın altı cəhəti (sağ, sol, ön, arxa, yuxarı, aşağı)

<sup>12</sup> Səlasə – üçlük: gün, ay, ulduz və ya comadat (cansız təbiət), nəbatat (bitkilər) və heyvanat (canlılar aləmi) deməkdir.

Mənə Beytül-müqəddəsi görmək üçün rüsxət<sup>1</sup> al,  
Bu xüsusda dünyaların sultanını başa sal.  
Ki, üstüvə<sup>2</sup> xətti ilə məhvərin xətti əgər,  
Birləşsələr, nəticədə bir xaç əmələ gələr.  
Layiqdir ki, bu şeirimi İsa öyrənsin əzbər,  
Təsbilində vird<sup>3</sup> eyləsin hər beytini səhərlər.

\*\*\*

Xaç kimi qıvrım telləri, İsa nəfəslə ləbləri,  
Bunlar bir olduqdan bəri zülmətə can görmüşəm.

\*\*\*

Yaratmaqla heyvanatı, cəmədi, nəbatatı,  
Təbiətin son istəyi insan idi, tək insan.

\*\*\*

...Odur İsa, mənəm ona bəndə,  
Tapdım hökmüylə çün həyat mən də.  
İsaya bəndəlik edər hər kəs,  
Gecə-gündüz nədir, inan bilməz.

İsa olmaq deyil belə asan.  
Dara getməz onuntək hər insan.

\*\*\*

Bilikdə Xızır odur, pak nitqdə Musa,  
Xəlil tək yaradar, ruh verər neçə İsa.  
O, elm çeşməsinə Xızır tək olub rəhbər,  
Nəfəs salarsa, bil, İsa kimi ölü dirilər.  
Mənim sözümdə əgər gizli ruh qüvvəsi var,  
Onun kəlamıdır, ilhamımı çəkib apar.

<sup>1</sup> Rüsxət – icazə, izin.

<sup>2</sup> Üstüvə – ekvator xətti.

<sup>3</sup> Vird – zıkr, dua; bir sözü təkrar-təkrar demək (oxumaq).

\*\*\*

Yusif yoxdur, qıtlıq günü eləsin mənə təmin,  
Birdir mənim gözlərimdə Yəhuda, İbn Yəmin<sup>1</sup>.  
Yəhudanın tay-tuşudur, düşmənlərim, odur, mən  
İsa kimi çox qorxuram gözlənilməz tənədən.

\*\*\*

Mən bir Məsihəm ki, salıb lərzə Yəhuda canıma,  
Gah da bir hərzə<sup>2</sup> rahibin qaçdım əlindən dağlara.

\*\*\*

Gülə, reyhanə ətir vermədiyəm İsa tək,  
Vurmağa əl gülü reyhanə mənə qoymurlar.

\*\*\*

Şah xidmətindəsənmi? – Soruşdun, dedim ki: – Yox!  
Bil, azadlığı şahı, xaqanə mən satmaram.  
İsanın iynəsini qara qəlbə vermərəm,  
Məryəm telini pərdəni yırtanə satmaram.

\*\*\*

Sözüm matəm libası geydi, susdum mən də Məryəm tək,  
Ölübdür İsayi-sani, sükut etdim, olub büryan.

\*\*\*

Xüsusilə, bu nəsturi məzhəbində olan qonşu<sup>1</sup>  
Hörmətimi çox saxlayır ikinci bir İsa qədər.  
Həm də mənə İsa kimi dördüncü göy əhli bilib,  
Söz açarlar qüdrətimdən, sənətimdən axşam, səhər.

<sup>1</sup> Qurandakı məşhur Yusif qissəsinə işarədir. Şair burada Misirdə qıtlıq zamanı Yusif peyğəmbərin qardaşlarına yardım etməsini yada salır.

<sup>2</sup> Hərzə – boş, monasız.

<sup>3</sup> Şair qonşu dedikdə xristianları nəzərdə tutur.



\*\*\*  
Mən ki Xaqaniyəm, iki cahandan  
İstəyim dünyada tək azadlıqdır,  
Allahım əvf etsin, behişt istəməm.

\*\*\*  
Olsam da, əzizim, layiqli bəndən,  
Sevsəm də bu gözəl şəhrinizi mən,  
Şərvanı<sup>1</sup> özümə Kəbə sanıram,  
Kafirəm, döndərsəm üz bu Kəbədən.

\*\*\*  
Ey tərsa gözəli, ol mənə qəmxar,  
Hər bir kəlisada səni sevon var.  
O xaç tək höriülən saçından, barı,  
Bir tük ver, bağlayım belimə zünnar!

\*\*\*  
Ey tərsa gözəli, ey ruh bəxş edən,  
Sənə adi sənəm ad vermərəm mən.  
Sitəmin tük kimi incəltdi məni,  
Lap tükə dönmüşəm "moyi" deməkdən.<sup>2</sup>

\*\*\*  
Xaçpərəst, ağbəniz yarın eşqilə  
Danışdım Abxazda gürcücən belə:  
O qədar mən ona "moyi" dedim ki,  
Döndü dilim tükə, hər tüküm dilə.<sup>3</sup>

\*\*\*  
Şah xidmətindəsənmi? - Soruşdun, dedim ki: - Yox!  
Bir an azadlığı mən şah, xaqanə satmaram.

<sup>1</sup> Şərvan - Şirvan.

<sup>2</sup> "Moyi" - farsca "tük" və "ağlamaq" anlamlarını daşıyır. "Modi" isə gürcüce "gəl" deməkdir. Xaqanı bu sözün bənzər şəkli və mənasından bədii vasitə kimi istifadə etmişdir.

<sup>3</sup> Şeyrlərin farscadan tərcümələri M.Soltan, M.Mübariz, O.Ziyatay, B. Azaroglu və Ə. Əlibaylındır.

## MÜCİRƏDDİN BEYLƏQANI

(1130-1194)

*XII əsrin tanınmış şairlərindən olan Mücirəddin nisbətindən görüldüyü kimi Azərbaycanın qədim şəhəri Beyləqanda doğulmuşdur.*

*Əfzələddin Xaqaninin şagirdi olan şairin əsərlərində intibah dövrününün siyasi-ictimai və ədəbi-mədəni mənzərəsini əks etdirən fikirlərə rast gəlirik.*

*Anası həbəş qızı olan şair multikultural bir mühitdə böyümüş, əsərlərində digər millətlərə və dirlərə müsbət münasibət sərgilənmişdir.*

*M.Beyləqanı bir müddət Şirvanşahlar və Eldəgizlər sarayında yaşamış, dövrün hökmdarlarına mədhiyyələr yazmışdır. Ədəbi irsi, əsasən, qəsidə, qəzəl və rübaiyərdən ibarətdir. Şair ömrünün sonlarında Təbrizdə yaşamışdır.*

*Müəllif İsaya münasibətini şeirlərində ifadə etməklə dirlərə müsbət münasibətlərin yumşalmasına xidmət etmişdir.*

\*\*\*  
O, dəyirman daşı kimi hey fırlanır,  
Su və ot (ələf) ümidi ilə məni bir qatır kimi əzir.  
Mən bu dəyirman daşından xilas ola bilsəydim,  
Məsih (İsa) kimi ən uca yərə qaça bilərdim.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Fars dilindən filoloji tərcümədir.

\*\*\*

Zəburu sidqlə Davud əgər tilavət edir,  
Sənə nə faydası vardır, dilin ki bilməzsən?!

Zəmanəmizdə Məsihü Kəlim Xaqani<sup>1</sup> –  
Ömürdə Xızrdan üstün, həyata Yəhyadən!<sup>2</sup>

\*\*\*

Dünya qəmi bağrın qana döndərdi Mücirin,<sup>3</sup>  
Bir arpası var, xərmən üçün bərk nigarandır!

\*\*\*

Bu dəyirməndən əgər itmişsə bir qəm danəsi, –  
Bəhrəsini dadmasın övladı-Adəm, kim görüb?

\*\*\*

Əgər göy çəsməsinə İsa tək həvəsin var,  
Otu ver yeyəninə, özünü burdan qurtar.

\*\*\*

Yarın dodağındadır isanın can dərmanı,  
Şam kimi əriyirəm qəminin alovundan.



<sup>1</sup> Məsradə Xaqanının öz zəmanəsinin Məsihi (İsa peyğəmbər) və Kəlimi (Musa peyğəmbər) olduğu vurğulanır.

<sup>2</sup> Yəhya – Quranda adı çəkilən məşhur peyğəmbərlərdən biridir.

<sup>3</sup> Mücir – Beyləqanının təxəllüsüdür.

## NİZAMİ GƏNCƏVİ

(1141-1209)

*Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin adı hələ özünün həyatda olduğu zamanlarda doğulduğu Gəncə şəhərindən, vətəni Azərbaycanın hüudlarından çıxaraq, bütünlü Şərqlə tanınmış və çox keçmədən möhtəşəm ədəbi məktəbin simvoluna çevrilmişdir.*

*Nizaminin beş poeması bu gün əksər dünyaya xalqlarının dilinə çevrilmiş və demək olar ki, bir çox Şərqlə Qərb ölkələrində tədqiq edilmişdir.*

*Dahi alman şairi Höte özünün məşhur "Şərqlə-Qərb divanı"nda Nizaminin yaradıcılığından da bəhs etmiş, şairin əsərlərini yüksək qiymətləndirmişdir.*

*Dünya şöhrətli müttəfəkkir şair Nizamiyə ümumdünya sevgisini qazandıran ən başlıca səbəb onun əsərlərindəki insanpərvərlik, humanizm, heç bir dini-etnik fərqlə qoymadan bütünlü bəşəriyyət üçün ağırlıq-acıması, narahatlıq keçirməsidir.*

*Nizami Gəncəvi "Yeddi gözəl" və "İskəndərnamə" kimi poemalarında bir sıra uzaq xalqların nümayəndələrinin parlaq, gənc, gözəl surətlərini yaratmış və onlara öz səmimi münaşibətini ifadə etmişdir. Bu da qüdrətli sənətkarın böyük ideallar cərcüsü və yüksək multikultural*

düşüncə sahibi olmasını açıq-aşkar şəkildə ortaya qoyur.

Nizaminin əsərlərində müxtəlif dinlər, təriqətlər, siyasi cərəyanlar yan-yanı, baş-başa yaşayır. "Yeddi gözəl" poemasının baş qəhrəmanı Bəhrəm Gurun bir günbəz altına topladığı yeddi ölkə gözəllərinin fərqli dinə, inanca, əqidəyə sahib olması qətiyyətlə hiss olunmur.

"Xosrov və Şirin" poemasında təsvir edilən atəşpərəstliyin, xristianlığın, bütpərəstliyin insan səadəti yolunda heç bir maneə yaratmamasının təsviri də dahi şairdə multikultural əhvalın yüksək olmasından xəbər verir.

Tolerantlıq, dözümlülük, özgəyə acıma şairin, demək olar ki, bütünlükdə əsərlərində aparıcı xətləri təşkil edir. Nizami "insan" dedikdə dinindən, irqindən və dilindən asılı olmayaraq bəşər övladını – müxtəlif millətlərin nümayəndələrini nəzərdə tutur.

Öz həyatı ilə də dahi şair multikultural ruhlu bir insan olmuşdur. Yazdığı əsərə görə Dərbənd hakiminin ona hədiyyə kimi göndərdiyi cəriyəni məzhəb və dil ayrılığına baxmayaraq, sevmiş və Afaq adlı bu qızla evlənmişdir.

Bu faktın özünü XII əsr Cənubunda belə hadisəyə tolerant münasibət başlayan bir cəmiyyətdə mümkündür ola bilərdi.

Dahi şairin kredosu belədir: "Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar." Sənətkarın çoxsaylı misraları multikultural təhlükəsizliyin özül prinsiplərindən biri olmağa layiq nümunələrdir.

\*\*\*

Şadlıq gəldi-gedərdi, qəm də gəldi - gedərdi.  
Hər gecənin sonuna bir günəşli səhərdi.  
Hər yoxuşun enişi, hər tərənin düzü var,  
Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar.

\*\*\*

Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-ələmə,  
Onda mən zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.  
Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xələt çəkmərəm;  
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.  
Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,  
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə kəm.

\*\*\*

Bu dünyanın nəbzini kim tutsa İsa kimi  
İnsafı, mürvətiylə olar dünya hakimi.  
Dünyaya fəth olmaz zülümkarlıq, rəzalət,  
Yer üzünün fəthi ədalətdir, ədalət!  
Ədalətin müjdəsi bu dünyanı şad eylər,  
Ədalətin işidir – ölkəni abad eylər,  
Məmləkətin dayağı ədalətdir hər zaman,  
Ədalətə nəsibin səadətdir hər zaman.

\*\*\*

Bacarsan hamının yükünü sən çək,  
İnsana ən böyük şəərəfdir əmək.

\*\*\*

Eylə bir ixtiyar olsaydı məndə,  
Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə.

\*\*\*

...Dəmir yonsan, heç olmasa açar düzəlt, nəinki ox!  
Bu açarla zindanı aç, zəncirləri qır, yerə at!  
Bu açarla zindanları qıfıllayıb, şadlıq yarat!

\*\*\*

Zülm ilə bu dünyanı almaq deyildir mümkün,  
Ancaq ədalət ilə alarsan hər bir mülkü.

\*\*\*

Tamahı cilovlayan kamalıdır bəşərin,  
Öz nəfsini öldürmək amalıdır bəşərin.

\*\*\*

Xalqa divan tutanı divan gözlər hər yanda,  
Mozlumlardan fəryadı qorxuludur hər yanda.

\*\*\*

Əqilli adamla dostluq bağlasan,  
Bilik və mərifət alarsan ondan.

\*\*\*

O quyudan Yusifə heç nə olmadı ayan,  
İpdən və doldan<sup>1</sup> başqa görmədi özgə nişan.<sup>2</sup>

\*\*\*

Xızır quru səfəri sevmədi əl götürdü,  
Suda öz ətəyini islanmış sezdı, gördü.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Dəl – vedrə, dolça.

<sup>2</sup> Yusif – Yəqub peyğəmbərin 12 oğlundan biri. Atası Yusifi çox istədiyi üçün qardaşları paxilliq edib onu quyuya salırlar. "O quyudan Yusifə heç nə olmadı ayan" dedikdə şair qardaşlarının bu hərəkətindən Yusifin öz paklığı və səmimiyyətinə görə bir şey anlamadığını diqqətə çatdırır.

<sup>3</sup> Rəvayətə görə, İskəndər dinlik suyu tapmaq ümidilə zülmətə getmişdir. Bu zaman Xızır peyğəmbər də onunla bərabər olmuşdur. İskəndər dinlik suyunu tapmasa da, Xızır onu tapmışdır. Lakin həsəd üzündən suyu İskəndərə və onun adamlarına göstərməmişdir. Peyğəmbərlərin qüsurlunu göstərən Nizamı Xızırın bu hərəkətini qəbahət sayır.

\*\*\*

Musa da öz əlini bomboş gördüyü çağda,  
Şüşəsini sındırdı «ərni» dediyi dağda.<sup>1</sup>

\*\*\*

Ey müsəlman, öyünmə, atəşpərəst deylsən,  
Bir günəşin eşqindən zərrəcə məst deylsən.

\*\*\*

Bütərəst də olsan, dindar da olsan,  
Mən sənin əfvinə möhtacam inan.

\*\*\*

Nə qədər yetimi sevdi, saxladı  
Odur "Dürri-yetim"<sup>2</sup> qalmışdır adı.

\*\*\*

Ruhlara dərs öyrət sən İsa kimi,  
Eşqdən şam yandır o Musa kimi.

\*\*\*

İdrakı dinləsək, söyləyər o da:  
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.

<sup>1</sup> Musa peyğəmbər bir gün Tur dağının yanında alovlanan bir ağac görür. Yaxınlaşdıqda görür ki, ağac yanmır, sadəcə işığa bürünmüşdür. Bundan heyrətə gələn Musa birdən belə bir səs eşidir: "Ey Musa, get insanları mənim yoluma çağır". Bunu deyən Allah idi. Həmin vaxtdan etibarən Musa bu ağacın yanında Allahla danışdı. Bir gün Musa Allaha deyir: "Ərni", yəni "Mənə görün!" Allah deyir: "Lən tərəni"(Quran: əl-Qəraf, 143), yəni "Sən mənə görə bilməzsən". Bununla da Musanın Allahı görmək üçün başladığı "ümid şüşəsi" sınır.

<sup>2</sup> Klassik ədəbiyyatda "dürri-yetim" ifadəsi Məhəmməd peyğəmbər üçün işlənir. Belə ki, uşaq vaxtlarında ata və anasını itirən peyğəmbər amasının himayəsində böyümüşdür. Burada isə sonuncu peyğəmbər Məhəmmədin yetimləri himayə etməsi anlamında işlənmişdir.

\*\*\*

Yamanlıq etməkdən uzaq ol, uzaq,  
Pisliyin ovəsi pislik olacaq.

\*\*\*

Əski monastıra gəldi yetişdi,  
Orda ki, rəhbanla<sup>1</sup> söhbət etmişdi.  
Hikmət öyrədərmiş şahə hər zaman,  
Bir xeyli də hikmət öyrəndi ondan.  
O yerdən dənizin sahilinədək,  
Yol getdi atını yel tək sürürək.  
Yolda nə dayandı, nə bir dincəldi  
Qəstəntəniyyəyə<sup>2</sup> birbaşa gəldi.  
Rum<sup>3</sup> şahına gəlib çatınca xəbər,  
Dedi:- Xoşbəxtlikdir Rumçün bu səfər.  
Dedi:- Uğurludur böylə bir iqbəl.  
Tez çıxıb qarşıya etdi istiqbəl.  
Qeysər gördü gəlmiş qarıya baxtı,  
Təslim etdi ona tez tacı-taxtı.  
Sevindi isəvi bundan o qədər,  
Ona verdi qızı Məryəmi Qeysər.<sup>4</sup>

\*\*\*

Kimin ki, eşqdən nişanı yoxdur,  
Demək, ruhu yoxdur və canı yoxdur.

<sup>1</sup> Rəhban//rühban – rəhb, nəssarilərin din xadimi.

<sup>2</sup> Qəstəntəniyyə – Konstantinopol, indiki İstanbul.

<sup>3</sup> Burada "Rum" sözü Bizans imperiyası anlamında işlənmişdir.

<sup>4</sup> "Xosrov və Şirin" poeməsindən verilən bu parçədə üç dinin nümayəndələrinin arasında səmimi münasibət qabardılır. Xosrov atəşpərəstdir, onun yolda söhbət etdiyi "rəhban" saibi, yəni ulduzlara sitayiş edən bir şəxsdir. Bizans imperatoru isə xristəndir. Nizami bu parçədə dini tolerantlığın, sivilizasiyalararası dialoqun, bəşəri humanizminin əsl nümunəsini böyük ustalıqla yaratmışdır.

\*\*\*

Vəzifə bu olsun dünyada gərək,  
Zülümkarə zülm, adilə kömək.  
Qaradan, ağdan çox nə ki, yaşayan  
Var, məndən görəcəkdir ədalət, aman.

\*\*\*

Rəsm etmişdi gözəl yeddi şux pəri  
Hər biri bir elin parlaq ölkəri.  
Hind şahının qızı sevimli Furək  
On dördlük ay kimi dilbər bir mələk.  
Çinin xaqanının qızı Yəğmənaz  
Gözəllər afəti, misli tapılmaz.  
Bir kəlik yürüşlü şux, solmaz pəri  
Xarəzm şahzadəsi gözəl Nazpəri.  
Slavyan şahının rumi geyimli  
Gözəl Nəsrinpuşu, türk tək sevimli.  
Məğrib padşahının Azəryun qızı,  
Nurə qorq ələyən günü, ulduzu.  
Şanlı qeysər qızı, şöhrətli Humay,  
Hümayun gözəli, surəti Humay.  
Keykavus nəslindən dilli, diləkli  
Kəsrinin<sup>1</sup> Dürsəti, tavus bəzəkli.

\*\*\*

İnsana arxadır onun kamalı,  
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.

\*\*\*

Yanında qasiddi Xızr ilə Musa,<sup>2</sup>  
Atının önündə gəzdirdi İsa.

<sup>1</sup> Kəsrə – İrənin Sasani sülaləsinin banilərindən sayılan Nuşirəvan (531-579) nəzərdə tutulur.

<sup>2</sup> Xızır – peyğəmbərdir və Azərbaycanca nağıllarında Xıdır Nəbi adlanır. Zülmətdə dirilik suyu içdiyinə görə sağ olduğu bildirilir.

\*\*\*

Yaxşılıq etməsən əgər insana<sup>1</sup>,  
Böyüklük şərəfi verilməz sana.

\*\*\*

Çəkinək zülümdən, sitəmi ataq,  
Ədl ilə mümkündür dünyanı qurmaq.

\*\*\*

Zülmün ayininə birdən çox qələm,  
Xalqının qəlbindən silinsin ələm.

\*\*\*

Sən gəl qan tökməyə heç qoyma ayaq,  
Bu yerin üzündə sülh yarat ancaq.

\*\*\*

Ədalət mülkündən kim üz çevirsə,  
Ona aqil deməz ağıllı kimsə.

\*\*\*

Dünyanı namusla olur saxlamaq,  
Onunla ucalır dövlət və bayraq.

\*\*\*

Böyüklük verdi kim kiçiksə ona,  
Özü də bürüdü alçaq bir dona.  
Padşah sayılmaz öylə bir kimsə,  
Tanrının xalqına əziyyət versə.

\*\*\*

Əbədi düşmənlik yaramaz heç vaxt,  
Bu dünya barışla xilas olacaq.

<sup>1</sup> Nizami "insan" dedikdə bütün başər övladını nəzərdə tutur. – *Elmi redaktor.*

\*\*\*

Ağılımla düşüncəm olmuş mənə yar,  
Bu dünya himayəm altında yaşar.

\*\*\*

İsgəndər! dünyanı tutduğu zaman,  
Şəxsi istəyinə uymadı bir an.

\*\*\*

Ağır iş deyildir böyük sərəvərə  
Dünyanı tapşırmaq iş bilənlərə.  
Dövləti saxlamaz yalnız bir nəfər  
Dünyanı özünə bağlamaz bir ər.  
Dünyada var saysız ölkə və dövlət  
Onlar yaşamalılı sülh içrə, əlbət!

\*\*\*

Qoyma qanla yusun şahlar dünyanı,  
Qoy alovlanmasın düşmənin qanı.<sup>2</sup>

\*\*\*

Hamısı bir idi: həm qara, həm ağ  
Dedi: "Hökm eləsin məhəbbət ancaq!"

\*\*\*

Böyükdü pahləvi, yunan və dəri,<sup>3</sup>  
Dilində yazılmış bir çox əsəri,  
Bir də fars dilində şahana dəftər,  
Olmuşdu dilində su kimi əzbər.

<sup>1</sup> İskəndər – Makedoniyalı Aleksandr. Bizim eradən əvvəl 356-323-cü illərdə yaşamışdır. Şərqdə onun haqqında çoxlu əfsanələr yaranmışdır.  
<sup>2</sup> Mirzə Cəliln "Kamança" əsərinin birbaşa mənavi səlafi olan mısralardır.  
Bax.: Cəlil Məmmədquluzadə bölməsinə. – *Elmi redaktor.*

<sup>3</sup> Dəri – pahləvi dilindən sonra işləən klassik fars dili.

İstər Rum elində, istər Yunanda,  
Dünya dillərində nə var cahanda,  
Buyurdu tərcümə edilsin bütün,  
Bilik xəznəsini doldurmaq üçün,  
Dürr yığdı elm üçün bir-bir hər yandan,  
Bunlardan yaratdı böyük bir umman.  
Onun yaratdığı birinci əsər,  
Dünyaşünaslıqdan verirdi xəbər.

\*\*\*

Zəncinin zahiri qaraadır, ancaq,  
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax,  
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,  
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır.

\*\*\*

Bizdə bərabərdir hamının varı,  
Bərabər bölörük bütün malları.  
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,  
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz.

\*\*\*

İdrakı dinləsək, söyləyir o da:  
-Hər şey eşq üstündə durur dünyada  
Göylər yaransaydı eşqdən azad,  
Düşün, olardımı yer üzünü abad?



## ŞİHABƏDDİN SÜHRƏVƏRDİ

(1154-1192)

*Cənubi Azərbaycanın Zəncan şəhəri yaxınlığındakı Sührəvərd kəndində anadan olmuşdur.*

*Marağada Məcdəddin Cili, İsfahanda Zəhirəddin Qari kimi dövrünün tanınmış alimlərindən dərs almışdır.*

*İsfahandakı təhsil illərində Şərqi ən böyük alimlərindən olan İmam Fəxrəddin Razi ilə məktəb yoldaşı olmuşdur.*

*Sührəvərdi qısa həyatı müddətində 49 bəddi-fəlsəfi əsər yazmışdır. Müəllif bu əsərlərində işraqiyyə fəlsəfəsinin əsasını qoymuş və onun mükəmməl təhlilini vermişdir.*

*Şihabəddin Sührəvərdi insanların birliliyini, özündə hamını görə bilmək istəyini ifadə etməklə, əslində, "öz və özgə" arasındakı fərqi inkar etmiş və dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanlığı tərənnüm etmişdir. Bu isə multikulturalizmin əsas məənəvi şərtlərindəndir.*

\*\*\*

Bizim ruhumuzun mayası birdir,  
Bir şeydən yoğrulub bütün bədənlər.  
Mən sizi görürəm özümde hər vaxt...

\*\*\*

Mənim özümsünüz hamınız yeksər.  
 Hamınız üçündür xeyir olanlar,  
 Hamıya aiddir üz verəndə şəər.  
 Məna mərhəmətdir sizə mərhəmət,  
 Bilin arxamızca gələn, ey bəşər.  
 Fəna<sup>1</sup> buynuzunda durur bu aləm,  
 Güclənər qayğıma kim qalsa əgər.



<sup>1</sup> Fəna – yoxluq.

## ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ

(1287-1320)

*Təbriz yaxınlığındakı Şəbüstər kəndində doğulmuşdur.*

*Orta əsrlərdə bütün Yaxın və Orta Şərqdə geniş yayılmış sufi poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Azərbaycanın bu görkəmli filosof şairinin fars dilində yazdığı "Gülşəni-raz" ("Sirr gülşəni") bədii-fəlsəfi əsəri müsəlman Şərfinin fəlsəfi fikir tarixində sufizmə dair ən dəyərli qaynaqlardan biri sayılır.*

*Şair bütün dinlərdə və xalqlara eyni gözlə baxmış və əsərlərində Allahın yaratdıqlarında heç bir fərq olmadığını xüsusilə olaraq vurğulamışdır.*

*Şəbüstəri "Gülşəni-raz" əsərində insansəvərlik və humanist fikirlərini təbliğ edərək dinlər və məzhəblər arasındakı ziddiyyət və qarşıdurmaların əsassız olduğunu acıb göstərmiş, insanları əmin-amanlıq, barış içində yaşamağa səslənmişdir.*

*Mütləq şairin fikrincə, məscid ilə kilsə, monastır ilə bütxanə arasında heç bir fərq yoxdur. Humanist sənətkarın fəlsəfi baxışlarında xalqlar dostluğuna dair məqamlar xüsusilə yer tutur.*



\*\*\*

Bunu mən demirəm, Qurandan eşit,  
Allahın yaratdığına fərq yoxdur.<sup>1</sup>

\*\*\*

Bil ki, bütü yaradan da ulu Tanrıdır,  
Yaxşının yaratdığı hər şey yaxşıdır.

\*\*\*

Mələk kimi hər şeydən təcrid olan kəs  
Ruhullah<sup>2</sup> kimi göyün dördüncü qatına çıxar.  
İsa göylərə qalxarkən dedi:  
Mən ucalara – atamın yanına gedirəm.<sup>3</sup>

\*\*\*

Mən və sən ortadan qalxınca  
Nə Kəbə, nə məbəd, nə kilsə qalar.<sup>4</sup>



<sup>1</sup> Quran, Mülk: 3.

<sup>2</sup> Ruhullah – İsa peyğəmbərin laqəbidir.

<sup>3</sup> İsa peyğəmbərin belə bir söz deməsi İncildə qeyd olunur. (Yuhənna, XIV bəb: 12)

<sup>4</sup> Beytdə insanlar arasında ayrı-seçkiliyə etiraz fikri ifadə olunur. Müəllifə görə ayrı-seçkiliyə olmasa, fərqli ibadət yerlərinə də ehtiyac olmaz. (Fars dilindən filoloji tərcümə Möhsün Nəğisöylünundur).

## SULİ FƏQİH

(XIII - XIV əsrlər)

*Harada doğulduğu barədə mənbələrdə məlumat yoxdur.*

*Azərbaycan dilində bizə məlum olan ilk yazılı abidlərdən birinin - 4800 beytdən ibarət "Yusif və Züleyxa" poemasının müəllifidir. Müəllifin özünün də poemada qeyd etdiyi kimi Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış bir mövzuda əsər yazarkən xalq arasında geniş yayılmış bir variantdan istifadə etmiş və bu da onun "Yusif və Züleyxa"sının bu mövzuda yazılmış əsərlərdən fərqləndirən özəlliyi olmuşdur.*

*Adından da məlum olduğu kimi müsəlman hüquq bilicisi olan müəllif haqqında əlimizdə, təəssüf ki, geniş məlumat yoxdur. Lakin başqa "Yusif və Züleyxa" lar kimi bu əsər də Orta əsrlər müsəlman, o cümlədən, Azərbaycan multikulturalizminin qaynağı sayıla bilər.*

\*\*\*

Bunlar aydur: - cümləmüz kənanidir,  
Ol risalət bəhrinin mərəcanidir.  
Atamız Yəqub peyğəmbərdürür,  
Kim bəni-İsrail rəhbərdürür.  
Cümləmüz həm on iki qardaş idüq,  
Bir-birimizün eşi, yoldaş idüq.

İbn-Yəmindür birimizin adı,  
 Anı bizüm atamüz evdə qodı.  
 Bir küçük qardaşımız həm var idi,  
 Atamız anı qatı sevər idi.  
 Anun eşqi atamuzə yar idi,  
 Həm dəxi hüsn anın key var idi.  
 Anun adı Yusif idi, qurt yedi,  
 Anun için atamız qüssə yedi.  
 Yusif aydur: - yalaçidür sözlünüz,  
 Eyü söyləyün, düşünün sözlünüz!  
 Bir kişi kim kəndü peyğəmbər ola,  
 Nə rəvadur, söylədiği yəlan ola.  
 Bunlör aydur: - sən anı görö idün,  
 Bir nəzərdə Misr elin verə idün.  
 Şimdi atamız anın dərdi ilə,  
 Ağlənəqdən gözəlörin verdi yələ.  
 Gözsüz oldı, şimdi evdə oturur,  
 Yusif adın daim dilə gətürür.



## MUSTAFA ZƏRİR

(XIV əsr)

Ərzurunda doğulmuşdur.

Qazi Mustafa bin Yusif Zərir ilk anadilli yazılı abidələrimizin müəlliflərindən biridir. Anadangəlmə kor olduğu üçün əsərlərini Zərir bəzən də Gözsüz təxəllüsü ilə yazıb yaratmışdır. Güclü hafizəsi və fəhmi ilə islam elmlərini incəliklərinə qədər mənimsəyib, qazi rütbəsi almış və az bir zamanda şöhrəti Misir, Suriya, Anadolu-Osmanlı torpaqlarına yayılmışdır. Ərəb dilində yazılmış "Sirətün-Nəbi", "Fütühüs-Sam" kimi tarixi əsərlərin türk dilinə tərcümələrinin müəllifidir. 2120 beytdən ibarət "Yusif və Züleyxa" poeması onun qələmindən çıxmış və bu mövzuda yazılmış ilk türkdilli əsərlərdən hesab olunur. Müəllif bu poemanı h. 768 (m. 1366)-ci ildə qələmə almışdır. "Tövrət"dan, "Quran"dan gəlmiş bu məhəbbət mövzusunda türk xalqları ədəbiyyatında yetmişə qədər müəllif müraciət etsə də, Mustafa Zəririn yaratdığı əsər müəllifin dünyagörüşünün, düşüncə tərzinin türk dünyasının və türkgörüşü düşüncə tərzindən qaynaqlandığını bariz şəkildə göstərir.

Şairin "Yusif və Züleyxa" mövzusunda işləməsi öz-özlüyündə onun multikultural əhvalından xəbər verir.

\*\*\*

Dasitani-gülistani-binözir,  
Bu dastandur huri-cənnət, ey əmir,  
Qıl təməşə eylə, budur dasitan,  
Kim görəsın hezaran gülistan.  
Qanı anlər kim, cəhanə gəldilər,  
Qalmadılar qamu bunlər öldilər.  
Qanı ol Yusif, Züleyxa, qalmadı,  
Anlara bu hüsni-baqi qalmadı,  
Qanı İbrahim, İsmail, ol dəxi,  
Qanı İshaqılə Yəqub, ey səxi<sup>1</sup>.  
Qanı Davud, ol xəlifə gəldi bil,  
Ya Süleyman təxtini gətürdi yel.  
Qanı Musa, Kəlimullah idi,  
Qanı İsa kim, ruhullah idi.  
Qanı ol fəxr-i-cəhan, xeyrülbəşər,  
Ol Məhəmməd Mustafa kim, ey pəsər.  
Vəzzuha gəldi sifati, bil yəqin,  
Vəslilövlak dedi ol müin.  
Fanıdır bilün, bu dünya, gəl sözə,  
Qalmadı dünya ona, qalmaz bizə.  
Qanı anlər kim, cəhani-yar idi,  
Olmıya bu dünya bənum der idi.  
Qalmədilər bundə əshabi-giram,  
Gətdilər, bu dünyadən cümlə təmam.  
Qanı Harut, qanı Maruti-şux,  
Qanı İdris, qanı Əyyub, qanı Nuh.  
Qanı İskəndər, qanı Fəğfur şah,  
Qanı Cəməsid, qanı ol zərrin-güləh.  
Qanı Qarun ilə haruni-fəqir,  
Yerə keçdi, məhrum oldı Zərir.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Səxi – saxavətli, əhəciq.

<sup>2</sup> Bu parçanın yanında «Dədə Qorqud» dastanından bəlli olan «Qanı dediyim bəy arənlər» ruhu yaşayır – *İlmi redaktor*.

## ƏSSAR TƏBRİZİ

(1325-1390)

*Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan Təbrizdə doğulmuş, burada yaşayıb yaratmışdır.*

*Əssar Təbrizi XIV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir.*

*Şairi məşhurlaşdıran onun insanpərvərlik ideyalarını təbliğ edən "Məhr və Müştəri" adlı poemasıdır. Farsdilli Azərbaycan epik şeirinin dəyərli abidələrindən sayılan "Məhr və Müştəri" poemasında Əssar Təbrizi dahi Nizami Gəncəvinin humanist ideyalarını davam və inkişaf etdirmiş, insanlar arasında dostluğun bərinin zəruriliyini vurğulanmışdır.*

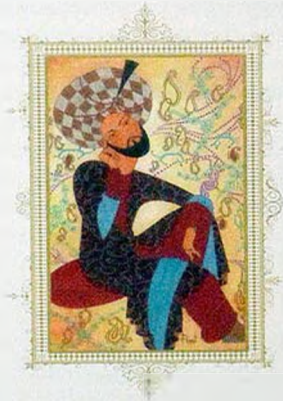
*"Yaxşı adamı" tərənnüm edən şair onun millətini və dinini əsas götürmüş, sadəcə, qəlb, könül gözəlliyini nəzərdə tutur. Böyük Nizamini İsayə bənzərdən şair bununla dinlər arasında ziddiyyəti də öz təsəvvüründə dəf etmiş olur.*

\*\*\*

Yaxşı adamlarla oturub dursan,  
Pisliyin üzündən uzaq olarsan.

\*\*\*

İndi də gəl bir güşədə boş uzanma dur otur,  
İlhamının qüdrətli şeirə min - min bəzək vur.  
Yenə dedim: "Əziz dostum, ey vəfali, mehriban,  
Bu sənətdə əziyyətlər çəkmişəm mən çox zaman.  
Bilirəm ki, İsa dəmli böyük şair Nizami,  
Bu üslubda xətm elədi hər sözü, hər kəlamı.  
Məsnəvidə o misilsiz incəliklər yaratdı,  
O ustadın məhəratı məsnəvini ucaltdı.



## QAZI BÜRHANƏDDİN

(1344 – 1398)

*Azərbaycanın ilk hökmdar şairlərindən olan Qazi Bürhanəddin indiki Türkiyə ərazisindəki Qeysəriyyə<sup>1</sup> şəhərində doğulmuşdur. Oğuz türklərinin Sətur boyundandır. 17 il ərzində öz adı ilə tanınan dövlətin (bəzi mənbələrdə Əhməd bəyliyiinin) hökmdarı olmuşdur.*

*Anadilli şeirimizin ilk böyük nümayəndəsidir. Qazi Bürhanəddinin "Divan"ı doğma dilimizdə qələmə alınan və günümüzdə qədər gəlib çatan ilk şeirlər toplusu sayılır.*

*Şairin dil baxımından sadəliyi ilə seçilən poeziyasının baş mövzusu məhəbbət və insan gözəlliyinin tərənnümüdür. Şeirlərində igidlik və qəhrəmanlıq motivləri əsas yer tutur.*

*Klassik şairlərimizin bir çoxunda olduğu kimi Qazi Bürhanəddin şeirlərində də digər dirlərə və onların nümayəndələrinə isti münasibət duyğuları qabarıq şəkildə əks olunmuşdur.*

<sup>1</sup> Türkiyə türkcəsində: Kaysəri.

\*\*\*

Xəti Xızr, ağızı Məryəm, sözü İsa, ləbi Yəhya,  
Özi Yusif, gözü Musa, zehi<sup>1</sup> Adəm, zi Həvvadur.<sup>2</sup>

\*\*\*

İsa ilə Məryəmdən örnək al və dəq dutma,<sup>3</sup>  
Şol sərvə-rəvanında bitdi isə rümmanə.<sup>4</sup>

\*\*\*

Schrü lütf ilə gözün ləlün dirildür dəpələr,  
İsayi-Məryəmmisən, ya Musayi-İmranmisan.

\*\*\*

Məryəmi-İsanəfəsdür sanasın,  
Təb kim övsafüni<sup>5</sup> zayəndədür.<sup>6</sup>

\*\*\*

Gər zülfünü İbrahim bir ləhzə görə azar,  
Gözünə gözükməyə hərgiz<sup>7</sup> dəxi ol Sara.<sup>8</sup>

\*\*\*

Deyr ilə məscid sizündür, büt bizüm olsun həmin,  
Ki, bənüm məqsudum öldür Kəbəvü bütخانədən.

<sup>1</sup> Zehi – nə gözəl, nə yaxşı.

<sup>2</sup> Zi Həvvadur – Həvvadandır.

<sup>3</sup> Dəq tutmaq – qınamaq, etiraz etmək.

<sup>4</sup> Rümman – nar (meyvə).

<sup>5</sup> Övsaf – vəsflər, sifətlər.

<sup>6</sup> Zayəndə – həyat verən, dünyaya gətirən, yaradan.

<sup>7</sup> Hərgiz – əsla.

<sup>8</sup> Sara – İbrahim peyğəmbərin həyat yoldaşı.

\*\*\*

Ləblərün İsa dəmindən dəm urur zi dəm bizə,<sup>1</sup>  
Ölü canuni dirildür, ayətidür, ayəti.<sup>2</sup>

\*\*\*

Ol Günəşi sevərəm ki, nurini Aya verir,  
Günəş öldür nurini yoxsula, həm baya<sup>3</sup> verir.<sup>4</sup>

\*\*\*

Yandı könlümdə İbrahim odı,  
Çünki zülfü ənbəri<sup>5</sup>-Saradurur.

\*\*\*

Ləbündə İsayi-Məryəm dəxi həyat ilədür,  
Cəmalünün sədaqətindən ay zəkət ilədür.

\*\*\*

Qolunda Musayi-İmran möcuzəsinimi,  
Ləbündə İsayi-Məryəm kərəmətinmi deyim?

\*\*\*

Şəha, İsadurur şol<sup>6</sup> ləli-ləblər,  
Yanağü gözü hacibdir<sup>7</sup> həvari.

\*\*\*

Dəm ilə ölü dirilir ağzın necə ki, İsa,  
Necə kiçik cədr özin bu kərəmətin içində.

<sup>1</sup> Misradakı "ləb" sözü dodaq deməkdir. "Dəm" sözüni isə şair bu misrada üç anlamda işləmişdir: "İsa dəmi" – İsa nəfəsi, İsa peyğəmbərin ölümləri diriltməsinə işarədir. "Ləblərin dəm urur" – dodaqların danışır anlamındadır. Üçüncü "dəm" sözü isə "an", "ləhzə" deməkdir.

<sup>2</sup> Ayət – nişan, əlamət.

<sup>3</sup> Bay – varlı.

<sup>4</sup> Müqayisə edin: Nizami: "Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar"; Abdulla Şaiq: "Həpimiz bir günəşin zərəsiyiz..." – *Elmi redaktor*.

<sup>5</sup> Ənbər – atırlı maddə.

<sup>6</sup> Şol – o (işarə avəzliyi); "şu" və "ol" avəzlilərinin birikməsi. – *Elmi redaktor*.

<sup>7</sup> İ hacib – pərdə, örtük.

## QASIM ƏNVAR

(1356-1433)

1356-cı ildə Azərbaycanın Sərab şəhərində doğulmuşdur.

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının müəffəkkir-filosof şairlərindəndir. Şairin əsl adı Əli, ləqəbi Müinəddin, Qasım Ənvar isə təxəllüsüdür. O, uzun müddət Heratda yaşamış və 1433-cü ildə bu şəhərdə vəfat etmişdir.

Böyük özbək şairi, elm və sənət himayəçisi Əlişir Nəvai 1488-ci ildə onun qəbri üzərində orta əsrlər memarlığının gözəl nümunəsi olan bir türbə tikdirmişdir.

Həm fars, həm də Azərbaycan dillərində şeirlər yazan Qasım Ənvar poeziyasının mərkəzində irqindən, millətindən, dinindən asılı olmayaraq, dünyaya nur, işıq saçan insan durur. Nura yaxınlaşan bəşər övladını təsvir edən şair bu zaman onun əbədi varlıq kimi heç vaxt ölməyəcəyinə, daim qalacağına, sönməz məşəl kimi yaşayacağına böyük inamını ifadə etmiş olur.

\*\*\*

Məscid ilə meyxanə, ya Kəbəvü büt-xanə,  
Moqşud məhəbbətdir, baqi<sup>1</sup> bütün əfsanə.

<sup>1</sup> Baqi – burada: başqa, digər, qalan.

Göstər üzünü cana, ta şərh eləyim mən də,  
Xəlq oldu neçin dünya, varlıqdakı mənə nə?!

Hər kəsdə olan surət xəlq oldu əzəl gündən,  
Sən hüsnünə<sup>1</sup> aşıqsən, mən də sənə divanə.

Ey qibləm əziz yarım, ey canü cəhanım, bil,  
Didarını<sup>2</sup> əks eylər Kəbəylə bu mey-xanə.

Dildar<sup>3</sup> mənə söylər: bax gör nə təfavüz var,  
Mən nur ilə şəməm, sən zülmat ilə pərvanə.

Sən nurə yaxınlaşsan aydın görəcəksən ki,  
Ölməz əbədi varlıq, qalmaz belə viranə.

Ey Qasimi, nöqsanın bil hökmi-Xudadəndir,  
O bildi əzəl gündən gəldin necə dövrənə.<sup>4</sup>

\*\*\*

Dənizlər dərk edər könlüm görəndə bir-cə dürdanə,  
Cəsamətli<sup>5</sup> ağac gör-rəm tutanda öldə bir danə.

Cəhanın pərdəsini yırdım büt-ün əsrərə yol açdım,  
Bəsəratlə baxıb gördüm büt-ün təqlidi əfsanə.

Yarın hüsnü cəmalını günəş tək aşikar gördüm,  
Mənimçin olmadı fərqi bu Kəbə, deyri büt-xanə.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Hüsn – gözəllik.

<sup>2</sup> Didar – görüş.

<sup>3</sup> Dildar – sevgili, dilbər.

<sup>4</sup> Tərcümə M.Soltanındır.

<sup>5</sup> Cəsamətli – böyük, ırı, nəhəng.

<sup>6</sup> Mənimçin Kəbə, monastır və büt-xanənin fərqi yoxdur.

Bu dünyada keçən dəmdə mələmət bağlarından mən,  
Bütün aşıqları gördüm mənim tək mərd, fərzənə.

Olub meyxanələr küncü məqamı şürü sövdanın<sup>1</sup>,  
Onunçün mənzilim oldu mənim də künci-meyxana.

Baxanda aləmə Qasım açıq gözlə, yəqin etdi  
Nəzərdə bircə şam vardır hamı bu şamə pərvanə.



<sup>1</sup> Şürü sövda – həyəcan, iztirab, təşviş, səs-küy.

## İMADƏDDİN NƏSİMİ

(1369-1417)

Görkəmli Azərbaycan şairi Nəsimi Şamaxıda doğulmuşdur\*.

Klassik anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının ilk böyük və qüdrətli nümayəndələrindən biri, filosof şairdir. Yaşadığı dövrdə geniş yayılmış hürufilik təliminin ən məşhur və qızgın təbliğatçısı kimi tanınır.

Əsərlərində millətindən asılı olmayaraq insanın, xüsusilə də, kamil insanın tərənnümüü əsas yer tutur. Nəsimiyə görə kamil insan Allah mərtəbəsinə yüksələ bilər. Nəsimi üçün insanların hansı dində və ya irqə mənsubluğunun heç bir fərqi yoxdur.

Nəsimi bəşər övladlarına cyni gözlə baxır və onlara yalnız kamilliyinə, mənzəvi zənginliyinə, daxili aləminə görə dəyər verir. Şair kamil insanı yer üzünün əsrafi, ən qiymətli gövhəri adlandırır. Kamil insan dedikdə, şair, əlbəttə ki, dininə və dilinə görə fərqlərinin nəzərə alınmadığı bəşəri bir varlıq nəzərdə tutur. Bunun özü bəşər övladına multikultural yaşayışın bədii-fəlsəfi təəcəssümüdür.

Şairin poeziyasında ən çox adı çəkilən peyğəmbərlər sırasında İsa xüsusi yer tutur. Nəsiminin ona açıq-aşkar bir rəğbət və sayğı göstərməsi qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Şairin Təbrizdə anadan olmasına dair elmi mülahizələr də mövcuddur

1417-ci ildə Hələbdə hüriyyəlik ideyalarına görə öldürülən Nəsiminin sonrakı dövr türkdilli xalqlar ədəbiyyatına güclü təsiri olmuşdur.

*Başqa dirlərə, onların nümayəndələrinə tolerant, isti münasibət, bəşər övladına məhəbbət, insanın dərdinə həyan olmaq Nəsimi şeirinin aparıcı xüsusiyyətlərindəndir.*

\*\*\*

Kəbəvü deyir nədir, qeyr nədir, seyr nədir?  
Məscidü bütəkəvü<sup>1</sup> xirqəvü zünnar nədir?

Elmü Quranü hədisü xəbərü vəzlə dərs  
Cümlə bir məni imiş, bunca bu təkrar nədir?

\*\*\*

Mən münacat eylərəm hər dəmbədəm dər kuyi- dust,  
Çün vücudun Tur olanda bil ki, Musası nədir?

Əhli-həq hər yerdə məskən dutsa, həqdir mənzili,  
Kəbəvü bütəxəvü məscid, kəlisası nədir?

Dünyanın qalü qilindən<sup>2</sup> keç, Nəsimi, fariğ ol,  
Aləmi-vəhdəti gözlə, bunca qovğası nədir?

\*\*\*

Nitqindən oldum çün diri, eynəl- yəqin<sup>3</sup> oldu bu kim,  
Ləlindürür ol İsa kim, ağzın açar can axıdar.

<sup>1</sup> Bütəkə – büt evi, bütlər saxlanan yer.

<sup>2</sup> Qalü qil – dedi-qodu, söz-söhbət.

<sup>3</sup> Eynəl-yəqin – təsəvvüfdə müşahidə və kəşf yolu ilə hər hansı bir mətləbi aşkar etmək.

\*\*\*

Həqin əsrarını mən anda gördüm,  
Ki, Musa söylər idi bər-səri-Tur.<sup>1</sup>  
Çü İsa noh<sup>2</sup> fələk çərxiyə çıxdım,  
Cahanı sərəsəşər gördüm pur əz nur.<sup>3</sup>

\*\*\*

Bu dinə məmur olmadan,  
Musaya həm Tur olmadan,  
Bu abi-əngur<sup>4</sup> olmadan,  
Mən eşqi-canan məstiyəm!

\*\*\*

İsamisan, Musamisan?!  
Ya Yusifi-Kənanmisan?  
Vallah ki, canım canısan,  
Mən səndən üz döndərmənəm!

\*\*\*

İskəndəri zülmətə irişdirdimü döndüm,  
Xızrın sifətin çəşməyi-heyvanə yetirdim.

Həm Yusifi mən çahi-biyabənə<sup>5</sup> buraxdım,  
Həm atəşi mən Musayi-İmranə yetirdim.

\*\*\*

Mən ol Musayi-İmranəm ki, daim aşiqi-Turəm,  
Və leykin xeyli müddətdir cənabından ki, məhçurəm.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Bər-səri-Tur – Tur dağının başında.

<sup>2</sup> Noh – doqquz.

<sup>3</sup> Pur əz nur – Dünyanı başdan-başa nurla dolu gördüm.

<sup>4</sup> Abi-əngur – üzüm suyu.

<sup>5</sup> Çahi-biyabənə – səhradakı quyuya. Yusif peyğəmbərin qardaşları tərəfindən quyuya salınmasına işarədir.

<sup>6</sup> Lakin çox vaxtdır ki, səndən uzaq düşmüşəm.



\*\*\*

Gərçi dəmi- Musayəm nurilə nar içində,  
Həm bir ölü dirildən İsayi-möcüzatəm.

\*\*\*

Gəh çıxmışam İsa kimi çərx üstünə, oturmuşam,  
Gah varmışam Yusif kimi ol Misrə sultan olmuşam!

\*\*\*

Doldu könlüm Kəbəsi nuri-səfa ilə yəqin,  
Hüsni Yusif, xülqi Əhməd, nitqi İsadır gələnl<sup>1</sup>.

\*\*\*

Həyatı Xızr ilə İsa bilir arif necə buldu,  
Rumuzi-çəşq ilə irdi<sup>2</sup> dodağın eyni-abından.

\*\*\*

Dəmi-İsa gəlir dodağından,  
Ay kimi nur yanağından.

\*\*\*

Gülüstən Turi-qüds<sup>3</sup> oldu, baharın nurü narından,<sup>4</sup>  
Gəl, ey Musa, gör asarın<sup>5</sup> çəməndə nur ilə narın.

Nəsiminin sözü gərçi dəmi-İsadır, ey münkir<sup>6</sup>,  
Sənə kar eyləməz niyəcün ki, yoxdur həqqə iqrarın!

<sup>1</sup> Misranın mənası – Güzəlliyi Yusif, əxlaqi Əhməd (Məhəmməd peyğəmbər), danışığı İsadır gələnl.

<sup>2</sup> İrmək – çatmaq, yetmək.

<sup>3</sup> Qüds – müqəddəs, qutlu.

<sup>4</sup> Nar – od, atəş.

<sup>5</sup> Asar – əlamətlər, nişanlar.

<sup>6</sup> Münkir – inkarçı, inkar edən, kafir.

\*\*\*

Əgər Musa kimi gəlmək, təcəlli görmək istərsən,  
Nəzər qıl üzünə, gör kim, iki ələm əyan oldu.

\*\*\*

Dərddənd etdin məni, ey dərddə dərman erməni,  
Olmuşam eşqin yolunda bəndəfərman, erməni.

Nə pəri, nə adəmi bu şəkli ilə mən görmədim,  
Cənnəti-hurimisen, yoxsa ki, rizvan,<sup>1</sup> erməni?

Anca kim,<sup>2</sup> səy eylədim, nazik camalın görməyə,  
Zərrəcə yumşalmadın, ey könlü zindan erməni.

Örtgil ol ay üzün kim, çeşmi-naməhrəm görür,  
Yoxsa ki, dindən dönər çox-çox müsəlman, erməni.

İsayi- Məryəm həqiqün heç qərarım qalmadı,  
Didəmi giryən<sup>3</sup> edərsən, bağrımı qan, erməni.

Qorxuram mən dərvişə sən deyəsən din tərkin et,  
Necə ki, bağladı zünnar Şeyx Sənan,<sup>4</sup> erməni.

Xanda<sup>5</sup> bir xaç əhli varsa, qamusun seyr eylədim,  
Bulmadım mən sən tək bir cani-canan, erməni.

Bir sual etdi Nəsimi sən büti-mehparədən<sup>6</sup>,  
Lütf ilə söyləşə gör, ey ləli<sup>7</sup> xəndan<sup>8</sup> erməni.

<sup>1</sup> Rizvan – cənnət, behişt.

<sup>2</sup> Anca kim – nə qədər, nə qədər ki.

<sup>3</sup> Giryən – ağlar, ağlayan.

<sup>4</sup> Xristian qızına vurulan Şeyx Sənanın eşq yolunda onun dinini qəbul edərək belinə zünnar bağlamasına işarədir.

<sup>5</sup> Xanda – harada.

<sup>6</sup> Büti-mehparə – ay üzülü gözəl.

<sup>7</sup> Ləl – qiymətli daş. Klassik ədəbiyyatda məcazi mənada dodaq anlamında işlənir. Burada da həmin mənəni daşıyır.

<sup>8</sup> Xəndan – gülər, gülən.

\*\*\*

Söylə, ey ziba<sup>1</sup> ki, zibadır sözün,  
Ərşü ərərhmənü tahadır<sup>2</sup> sözün,  
Gəl ki, əsmavü<sup>3</sup> müsəmmadır<sup>4</sup> sözün,  
Nəfəyi<sup>5</sup>-nitqi-Məsihadır sözün.

\*\*\*

Mən əzəldən məstü sərxoş gəlmişəm,  
Xızra su, Musayə atəş gəlmişəm,

Lövhi-məhfuzəm,<sup>6</sup> münəqqəş<sup>7</sup> gəlmişəm,  
Çarü<sup>8</sup> pəncü həft<sup>9</sup> ilə şeş<sup>10</sup> gəlmişəm.

\*\*\*

Həq təcəlli<sup>11</sup> eylədi Musa üçün,  
Həm Əristalisü Bu Sina<sup>12</sup> üçün,  
Ey könül, sən huri-məhsima<sup>13</sup> üçün,  
Səcdə qıl, şol qaməti bala üçün.

<sup>1</sup> Ziba – gözəl, qəşəng.

<sup>2</sup> Quranın 20-ci Taha surəsinə işarədir: Rəhman (Allah) ərşə (göylərə) hakimdir.

<sup>3</sup> Əsma – adlar.

<sup>4</sup> Müsəmma – adlandırılmış, adlanan.

<sup>5</sup> Nəfə – üfürmə, şişirmə.

<sup>6</sup> Lövhi-məhfuz – Qurandan gəlmiş bir termindir (Quran, Büruc: 21-22). Ərəbcə lüğəvi mənası "Qorunan lövhə" deməkdir. Göylərin yeddinci təbəqəsindən yüksəkə olan "Lövhi-məhfuz" da insanın keçmiş və gələcək həyatının həqiqətləri yazılmışdır.

<sup>7</sup> Münəqqəş – naxışlı, bəzəkli, şəkilli.

<sup>8</sup> Çar (çəhar) – dörd.

<sup>9</sup> Həft – yeddi.

<sup>10</sup> Şeş – altı.

<sup>11</sup> Təcəlli etmək – züھر etmək, görünmək.

<sup>12</sup> Bu Sina – İbn Sina.

<sup>13</sup> Məhsima – ay üzlü.

\*\*\*

Ey daşəvü türabə<sup>1</sup> deyəm qiymətli gövhər,  
İnsan bu hüsnü lütfilə gövhər degilmidir?

\*\*\*

Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananası,  
Aləmin cismi sədəfdır, sənmişən dürdanəsi?

\*\*\*

Səni bu hüsnü camal ilə, bu lütf ilə görən,  
Qorxdular Həq deməyə, döndülər insan dedilər.

Ey Nəsimi, dəmi-İsa deyil isə nəfəsin  
Nəfəsi doğrular, ana<sup>2</sup> nə üçün can dedilər<sup>3</sup>.

\*\*\*

Ey Həqi hər yerdə hazırdır deyəm əgrinəzər,  
Bəs nə mənədən seçərsən Kəbədən bütخانəyi?

\*\*\*

Nəsiminin sözü gərçi dəmi-İsadır, ey münkir,  
Sənə kar eyləməz niçün ki, yoxdur Həqqə iqrarın.<sup>4</sup>

\*\*\*

İstəməm mən şadlığı, yardan cəfa xoşdur mənə,  
Mən Məsiha məzhəbəm, dərde riza xoşdur mənə.



<sup>1</sup> Türab – torpaq.

<sup>2</sup> Ana – ona deməkdir.

<sup>3</sup> Ey Nəsimi, əgər sənə nəfəsin ölümləri dirildən İsa nəfəsi deyilsə, [Niyə onda] nəfəsi doğru olanlar ona niyə can dedilər?

<sup>4</sup> İqrar – təsdiq, etiraf; burada "etibar" anlamında işlənmişdir.

## NEMƏTULLA KİŞVƏRİ

(XV əsr)

*Cənubi Azərbaycanın Dilməğan kəndində doğulmuş, Ağqoyunlular sarayında yaşamışdır.*

*Nemətulla Kişvəri orta əsrlər klassik ədəbiyyatımızın iki dildə – həm Azərbaycan, həm də fars dillərində yüksək poeziya nümunələri yaradan tanınmış simalarından biridir. Yaradıcılığında böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin güclü təsiri qabarıq şəkildə özünü göstərir.*

*Kişvəri poeziyasının mərkəzində, insan, bəşər övladı durur. Onun şeirlərinin baş mövzusu saf eşq, məhəbbət duyğularının tərənnümüdür. Şairin ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirləri sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən bu gün də əhəmiyyətini itirməyib, maraqla oxunur. Öz bənzətmələr silsiləsinin özüündə şair İncilin, Tövrətin, mülki-Süleymanın, İsanın (Məsihin) və başqa müqəddəs məqam və şəxslərin adlarını çəkir, öz müqayisələrini həm də onlarla aparır.*

\*\*\*

Xəlilü Söhfü<sup>1</sup> İncilim, Kəlhimim,<sup>2</sup> Turü Tövrətim,  
Zəburum, nəğməvü sövt<sup>3</sup> ilə Davudı - xoşəlhanım.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Söhf – Müshəf, Qurani-Kərim.

<sup>2</sup> Kəlhim – lüğəvi mənası: söhbət edən, müsahib deməkdir. Musa peyğəmbərin laqəblərindən biridir. Daha çox Kəlimumullah (Allah ilə danışan) şəkildə işlənir.

<sup>3</sup> Sövt – səs, səda.

<sup>4</sup> Xoşəlhanım – xoşsəslim.

Səlahim<sup>1</sup>, təqavü<sup>2</sup> zöhdim<sup>3</sup>, iki qaşunla mehrabım,  
Ləbin Kövsər,<sup>4</sup> cəmalın rövzəvü firdovsi-rizvanım.<sup>5</sup>

Səlatım,<sup>6</sup> qibləvü sövmüm,<sup>7</sup> Səfavü Mərvavü Həccim,  
İmamım, məzhəbim, şər'im<sup>8</sup>, nəməzım, dinim, imanım.

Gülüm, bağım, baharım, cilveyi - tavusi - tənnazım,<sup>9</sup>  
Həzarım,<sup>10</sup> bülbülüm, kəklik yerişli vəhşi ceyranım.

Zərim<sup>11</sup>, simim<sup>12</sup>, mülküm, girami gəncimü malım,  
Kəminim,<sup>13</sup> xətmim<sup>14</sup>, təxtim mənim mülki-Süleymanım.

Ənisim, munisim, yarım, Əzizim, Yusifim, Misrim,  
Məsihim, Xızrü zülmatım, həyatım, abi-heyvənım.<sup>15</sup>



<sup>1</sup> Səlah – yaxşılıq, xeyirlik, xeyirxahlıq.

<sup>2</sup> Təqva – çəkinmə, qorxma, pəhrizkarlıq, dindarlıq

<sup>3</sup> Zöhd – bax: təqva.

<sup>4</sup> Kövsər – cənnətdəki bulaq.

<sup>5</sup> Misranın lüğəvi anlamı: Dodağın cənnətdəki bulaq, üzün cənnətdir, behişt bağdır.

<sup>6</sup> Səlat – namaz.

<sup>7</sup> Sövm – oruc.

<sup>8</sup> Şər – şəriət, islamın qayda-qanunları.

<sup>9</sup> Tənnaz – nazlı, qəmzəli, işvəli.

<sup>10</sup> Həzar – bülbül.

<sup>11</sup> Zər – qızıl.

<sup>12</sup> Sim – gümüş.

<sup>13</sup> Kəminim – acizim, kiçiyim.

<sup>14</sup> Xətm – üzük, üzük qaşığı. Klassik ədəbiyyatda "Xətmü ənbıya" ifadəsi şəkildə, sonuncu peyğəmbər anlamında işlənir.

<sup>15</sup> Abi-heyvən – dirlik suyu.

## HƏBİBİ (XV-XVI əsrlər)

1470-1475-ci illər arasında Göyçayın Bərgüüşad kəndində doğulmuşdur.

Həyatı haqqında təzkirəçilərin verdiyi məlumat çox qısa və yığcamdır. Gəncliyində Ağqoyunlular sarayında yaşamış və "məlikü-ş-şüəra" (şairlərin başçısı) dərəcəsinə yüksəlmişdir. Bir qədər sonra isə I Şah İsmayıl Səfəvinin sarayında yaşayaraq burada da "məlikü-ş-şüəra" rütbəsini qazanmışdır. Omriünün sonlarında Osmanlı dövlətinə mühacirət etmiş və təxminən 1518-1520-ci illərdə vəfat etmişdir.

Həbibinin bizə qədər gəlib çatmış 47 şeiri anadilli poeziyamızın qiymətli nümunələri hesab olunur.

Müəllif bir şeirində İsa peyğəmbərin adını çəkərək ona müsbət münasibətini bildirmişdir.

\*\*\*

Lə'lü lölünün<sup>1</sup> Həbibini nəzm edəcək mədhini,  
Əşidən der bu Məsihadir ki, nəfxi - sur<sup>2</sup> edər.

\*\*\*

Qoy mədrəsəylə məscidi sufiyə şeyxü vaizə,  
Piri-muğanın canını deyir içrə bir nuş edolim.

<sup>1</sup> Ləlü lölü – ləl və mirvari. Klassik ədəbiyyatda dodaq və dişlər üçün işlənan bənzətmələrdir.

<sup>2</sup> Nəfxi-sur – Klassik ədəbiyyatda İsrafilin qiyamət günü sur (şeypur) çalması anlamında işlənir.

\*\*\*

Meydir Məsihün qanı bəs, meydır çü ruhi-canı pəs,  
Sən, ey Həbibini, sözü kəs, kim anı madam içölüm.

\*\*\*

Sordu can Ruhül-Qüdsün<sup>1</sup> şol dəhanın<sup>2</sup> sirrini,  
Bilmərəm mən sirrini, der, qeybdanun<sup>3</sup>, neyləyim?

\*\*\*

Ey ağzı qönçə, çöhrəsi gül, xətləri səmən<sup>4</sup>,  
Zülfü bənəfşə, hüsni cəmən, boyu yasəmən.  
Sahibcəmalü əhli-kəmal, şəkərinməqal<sup>5</sup>,  
Yusif sifətli, İsa nəfəs, vəchidə<sup>6</sup> Həsən.



<sup>1</sup> Ruhül-Qüds – müqəddəs ruh; Cəbrayıl.

<sup>2</sup> Dəhan – ağız.

<sup>3</sup> Qeybdan – gizli sirləri bilən; Allah-taala.

<sup>4</sup> Səməni – yasəmən.

<sup>5</sup> Şəkərinməqal – şəkər sözlü, şirin sözlü.

<sup>6</sup> Vəch – üz, sifət, sima.

## AŞIQ QURBANİ

(1483-1557)

*Aşiq Qurbani Azərbaycanın Cəbrayıl bölgəsindəki Diri kəndində anadan olmuşdur. Onun məzarının məhz bu kənddə aşkar edilməsi artıq sübut olunmuşdur. Aşiq Qurbani Təbriz aşiq məktəbinin yaradıcısı hesab edilir.*

*Aşiq Qurbani Diri kəndində keçirdiyi gənclik illərindən sonra bir müddət Şah İsmayıl sarayına yaxın olmuş və Osmanlı – Səfəvi müharibəsindən sonra Anadoluda sürgün həyatı yaşamışdır. Aşiq Qurbani ömrünün son illərini doğma Diri kəndində keçirmiş və burada da vəfat etmişdir.*

*XVI əsr aşiq şeirinə yeni poetik düşüncə tərzini gətirmiş Qurbani lirikası həm forma və məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından elə bir zəmin yaratmışdı ki, Təbriz aşiq məktəbinin sonrakı nümayəndələri bu zəmin üzərində inkişaf edib zənginləşmişdilər.*

\*\*\*

Qurbanidi mənim adım,  
Adəm atadı bünyadəm.  
Şeş aldım, çahar oynadım,  
Axır fələk uddu məni.

\*\*\*

Xublar küçəsinə güzər eylədim,  
Muraz baxçasının barı göründü.  
Əl uzatdım yarın yaxasın açam,  
Gözümə Cürcüstan narı göründü.

Camalın oxşatdım ayınən günə,  
Gözlərin kafəri götürür dinə.  
Sinəm bəyaz, dilbər, o yaylaq sinə,  
Gözümə Savalan qarı göründü.

\*\*\*

Havada gəşt eylər Süleyman taxtı,  
Yeddidi, iras bil, qıvlanın vaxtı.  
Məhəmmədə gəldi Quranın xətmə,  
Tövrətə Musaya oyan eylədi.



## ŞAH İSMAYİL XƏTƏİ

(1486-1524)

*Qədim Azərbaycan şəhəri Ərdəbildə doğulmuşdur.*

*Səfəvilər dövlətinin banisi olan Şah İsmayıl həm də Xətai təxəllüsü ilə doğma Azərbaycan dilində şeirlər yazmış böyük söz ustasıdır.*

*Xətai, şeiri və sənəti, şairləri və sənətkarları güdrətli bir hökmdar kimi himayə etməklə yanaşı, özünü onlardan ayırmamış, klassik Azərbaycan-türk şeiri ənənələrində əsərlər yazmışdır. Bu əsərlər içərisində şairin heca vəznində sadə bir dillə qələmə aldığı qoşma və gərayiləri, varsağı və bayatıları bu gün də böyük məhəbbətlə oxunur. Ümumiyyətlə, Xətai yaradıcılığında yüksək bəşəri-humanist fikirlərin sadə dillə təqdimi oxucunu heyran qoyur.*

\*\*\*

Qaşların mehrabına çox səcəyi-şükr eylərəm,  
Şeyx Sənan tək məni zünnarə göndərmək gərəkmə.

\*\*\*

Hər kəlamı sevmişəm, sureyi - Yasindən<sup>1</sup> mədəd<sup>2</sup>,  
Kim, mənə İncilü Fırqanın<sup>3</sup> duasından mədəd.

<sup>1</sup> Sureyi-Yasin – Quranın məşhur 36-cı surəsi.

<sup>2</sup> Mədəd – kömək, yardım.

<sup>3</sup> Fırqan – Quran.

Ey, behəqqi möcizəti verdin ol Musayə sən,  
Kim, mənə Musayi - İmranın əsasından mədəd.

\*\*\*

Əgər Tövrət, əgər İncilü Zəbur,  
Bəhökmi - ənbiya<sup>1</sup> Fırqan degilmi?

\*\*\*

Musayə təcəlli göründü Turdən,  
Məst olub, ağılını şaşırdı sirdən.  
Ənəlhəq sirrini aldım Mənsurdən,  
Məhəbbət kəmərin ərkanından<sup>2</sup> aldım...

\*\*\*

Mənsur ilə darda idim,  
Xəlil ilə narda idim,  
Musa ilə Turda idim,  
Qazilər, deyin, şah mənəm.

\*\*\*

Buldu bu Xətai nəfəxənzədən,<sup>3</sup>  
Buyi-nəfəsi<sup>4</sup> - Məsihü Məryəm.

\*\*\*

Qalmışlara gər mədəd bulansan,  
Xizri - nəbi tək yetüb gələnsən.

<sup>1</sup> Ənbiya – peyğəmbərlər, Allahın elçiləri.

<sup>2</sup> Ərkan – böyüklər, görkəmli şəxslər.

<sup>3</sup> Nəfəxə – üfürmə, şişirmə.

<sup>4</sup> Buyi-nəfəs – nəfəsin qoxusu.

\*\*\*

Bos söylögil, ey Səba, İsarə,<sup>1</sup>  
Ol mürdəni zində qıl<sup>2</sup>, Xudara!  
Var onda münasibət sizinlə,  
Təşbihü - mütəbiət<sup>3</sup> sizinlə.

\*\*\*

Ey Məsiha, bəndəni kuyində yad et bir nəfəs,  
Bu Xətayinin yerin hicrində toprağ etməgil.



<sup>1</sup> İsarə – burada İsayə deməkdir. İsa peyğəmbərin ölüləri diriltməsinə işarədir.

<sup>2</sup> Mürdəni zində qıl – ölünü dirilt.

<sup>3</sup> Təşbihü-mütəbiət – kiməsə bənzəmək, kiminsə ardıcılı olmaq.

## HƏQİRİ TƏBRİZİ

(XVI əsr)

*Nisbəsindən görüldüyü kimi şair Təbrizdə doğulmuşdur.*

*Klassik Azərbaycan şeirinin tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, Məhəmməd Füzulidən, təxminən, 11-12 il əvvəl doğma ana dilində «Leyli və Məcnun» adlı poema yazmışdır. Şair bu əsərində ailə məsələsində mürtəcə orta əsr qanunları ilə yeni baxışları qarşı-qarşıya gətirmiş, şəxsiyyətin cismani məğlubiyətində baxmayaraq, eşqin, məhəbbətin mənəvi qələbəsinə obrazlı şəkildə əks etdirmişdir.*

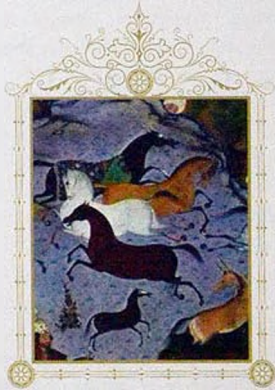
*1875-1940-cı illərdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi Məhəmmədəli Tərbiyət “Danışməndani-Azərbaycan” (“Azərbaycan alimləri”) adlı məşhur təzkirəsində Həqirinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: «Həqiri Azərbaycanın ustad sənətkarlarındandır. Şirin sözlü bir şairdir. Fikirlərini incə şəkildə boyan edir. Əxlaqın və davranışının bəyənilən olmasında tayı-bərabəri yoxdur».<sup>1</sup>*

*Şairə görə saf eşq və məhəbbət duyğuları müxtəlif dirlərə və dillərə sahib olan insanların birləşməsinə təmin edən başlıca vasitələrdən biridir.*

<sup>1</sup> M. Tərbiyət. Danışməndani-Azərbaycan. Fars dilindən tərcümə: İsmayıl Şəms və Qafar Kəndlinindir. Bakı: Azəröşər, 1987. Səh. 84.

\*\*\*

Eşqdir zahidləri tərsa qılan,  
 Eşqdir möminləri rüsva qılan.  
 Eşqdir kim, ʔndələbi<sup>1</sup> dəmbədəm  
 Güldən ötrü valehü şeyda<sup>2</sup> qılan.  
 Eşqdir aşıqləri yüz zicr<sup>3</sup> ilə  
 Mübtəlayi-zülfü- ʔnbərba<sup>4</sup> qılan.  
 Eşq dərdin nuş eyləyən ah eyləməz,  
 Məskənin həm kuh<sup>5</sup> ilə səhra qılan.  
 Eşqdir kim, hər kimə tuş olsa da,  
 Xanimandan cümlə bipərva<sup>6</sup> qılan.  
 Eşqdir aləmlərin sərmayəsi,  
 Eşqdir bu əql ilə dəva qılan.



<sup>1</sup> ʔndələb – bülbul.

<sup>2</sup> Şeyda – vurulmuş, aşıq.

<sup>3</sup> Zicr – əzab, əziyyət.

<sup>4</sup> Zülfü-ʔnbərba – ʔtrli saç.

<sup>5</sup> Kuh – dağ.

<sup>6</sup> Bipərva – qayğısız, dərd-qəmsiz.

## MƏHƏMMƏD FÜZULİ

(1494-1556)

*Bağdadda doğulmuşdur, ona görə də Bağdadi nisbəsi ilə də tanınır. Görkəmli Azərbaycan təzkirəçisi Sadiq bəy Əfşar (XVI-XVII əsrlər) "Məcməül-xəvas" ("Seçilmişlərin məclisi") təzkirəsində Füzulinin əslən Bayat elindən olduğunu qeyd edir.<sup>1</sup>*

*Məhəmməd Füzuli təkcə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, ümumiyyətlə, bütün türkdilli xalqlar poeziyasının korifeyi, zirvəsi sayılır. Dövrün ənənəsinə görə əsərlərini üç dildə (ərəb, fars, türk) yazsa da, şairə dünya şöhrəti qazandıran doğma ana dilində yazdığı qəzəlləri və ölməz "Leyli və Məcnun" poemasıdır.*

*Şairin əsərlərinin mayasını, ana xəttini şaf məhəbbətin və şəxsiyyət azadlığının tərənnümü təşkil edir.*

*Füzulinin bəzi əsərlərində şüa təəssübkeşliyi müəyyən qədər özünü göstərsə də, böyük sənətkarın yaradıcılığı daha çox bəşəri ideyalar üzərində köklənmişdir və bu cür də yadda qalır, daşlaşır.*

*Mütləqəkkir şair bir çox əsərlərində ümum-bəşəri və humanist fikirlərə üstünlük vermiş,*

<sup>1</sup> Sadiq bəy Əfşar. "Məcməül-xəvas", Mütqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağirov. Bakı, "Elm", 2008, səh.131.



bütün bəşər övladına dilindən, irqindən və dinindən asılı olmadan eyni gözlə baxmış, onların bərabərliyi ideyasını tərənnüm etmişdir.

Dahi Füzulinin əsərlərində İsa peyğəmbərin, eləcə də, Musa peyğəmbərin adlarının böyük ehtiramla çəkilməsi, onlara xüsusi sayğı hisslərinin ifadə olunması böyük şairin multikultural görüşlərindən xəbər verir.

Füzuli əsl Renessans sənətkarıdır. Onun estetik və həyati amalı budur. Şair Allahdan təmənnə edir ki, bütün dünyanın qəmینی yığib onun həzin ürəyinə salsın. Özünü qəm yemək bacarığı arzu edən şair bununla da dünyanı qəmdən xilas etmək missiyasını həyata keçirməyi öz boynuna götürür.<sup>1</sup>

“Leyli və Məcnun” poemasından parçalar:

Əlqissə, ədəmdən oldu peyda,  
Bir tifi-müzəkkəri<sup>1</sup> müzəkkə<sup>2</sup>.  
Xurşid<sup>3</sup> kimi kəmalə qabil,  
İsa kimi tifflikdə<sup>4</sup> kamil.  
Ol dəm ki, bu xakdanə<sup>5</sup> düşdü,

<sup>1</sup> Dünya yekrəng dünya deyil, onun müxtəlif millətləri, dinləri, irqləri var. Füzuli hamının dərdini, qəmını özü çəkmək istəyir və bu baxımdan millətlər, irqlər arasında heç bir ayrı-seçkilik qoymur. Şair rəngindən, millətindən, dinindən asılı olmadan hər kəsin dərdini yığib öz ürəyinə salmağı arzu edir. Əslində, şair bununla poeziyanın İsa-Məsihinə çevrilir. – *Elmi redaktor.*

<sup>1</sup> Müzəkkər – kişi cinsi.

<sup>2</sup> Müzəkkə – zəkali.

<sup>3</sup> Xurşid – günəş.

<sup>4</sup> Tifi – uşaq. Şair bu mısrasında Qeysi – Məcnunu hələ uşaq ikən kamilliyində İsa peyğəmbərə bənzədir.

<sup>5</sup> Xakdan – torpaq qabı, küll qabı. Məcəzi mənada “dünya” anlamında işlənir. Burada da həmin mənədadır.

Halını bilib fəğanə düşdü.

Axır günün əvvəl eyləyib yad,  
Axıtdı sirişkü qıldı fəryad...  
Olmuşdu zəbani – halı guya,<sup>1</sup>  
Söylərdi ki, ey cəfaçı dünya!  
Bildim qəmını sənin ki, çoxdur,  
Qəm çəkməyə bir hərif yoxdur.  
Gəldim ki, olam qəmin hərfi,  
Gəl, təcrübə eylə mən zəifi!  
Hər qənda qəm ola, qılma ehmal,<sup>2</sup>  
Cəm eylə, dili-həzinimə<sup>3</sup> sal!  
Həm ver mənə qəm yemək kəmalı,  
Həm ələmi qəmdən eylə xali!<sup>4</sup>

\*\*\*

Nola gör Məryəmdən əfzun görsə naqdi-pakını,<sup>5</sup>  
Ol ki, İsa bir kəminə<sup>6</sup> bəndəyi-fərmanıdır.

\*\*\*

Mən şairi-Museyi-kəlaməm,  
Sahirlərə<sup>7</sup> möcizi-təməmməm.

\*\*\*

İlahi, baqi olsun daim insanpərvər iqbali,  
Cahani-fani içrə ta bəqayi<sup>8</sup>-nəvi-insandır.

<sup>1</sup> Mısranın mənası: Vücudunun dili dil açmışdı.

<sup>2</sup> Qılma ehmal – əhəmiyyət vermə, fikir vermə, etina etmə.

<sup>3</sup> Dili-həzin – qəmli ürək.

<sup>4</sup> Xali – boş

<sup>5</sup> Naqdi-pak – pak, təmiz cən.

<sup>6</sup> Kəminə – acız, kütük.

<sup>7</sup> Sahir – schrbaz, sehrkar.

<sup>8</sup> Bəqa – əbədi, daimi.

\*\*\*

Aşiqə şövqünlə can vermək ikən<sup>1</sup> müşkül deyil,  
Çün Məsihi-vəqtən, can vermək asandır sana.

\*\*\*

Aləm oldu şad səndən, mən əsiri-qəm hənuz,  
Aləm etdi tərki-qəm, mədə qəm-aləm hənuz.

Can bağışlardı ləbin izhari-göftər eyləyib<sup>2</sup>,  
Vurmadan İsa ləbi canbəxşlikdən dəm hənuz.

Pərdeyi-çəşmim məqam etmişdi bir tərsabəçə,  
Olmadan məhdi<sup>3</sup>-Məsiha, dəməni<sup>4</sup>-Məryəm hənuz.

\*\*\*

Can verir ləlin tənənnəsində min abi-həyat,  
Feyzinə<sup>5</sup> ləbtəşnə<sup>6</sup> yüz Xızrū Məsihadır sənin.

\*\*\*

Dadilər qılmağa ol kafir əlindən, gecələr,  
Çıxar ahim göyə ta tutə Məsiha otəgin.

\*\*\*

Gərdi-rahin<sup>7</sup> özmi-gərdun etdi<sup>8</sup> kim, bu qədr ilə,  
Şöhreyi-aləm həmin İsayi-Məryəm olmasın.

<sup>1</sup> İkən//İgən – çox, artıq.

<sup>2</sup> İzhari-göftər eyləmək – söhbət etmək, söz söyləmək.

<sup>3</sup> Məhd – beşik.

<sup>4</sup> Dəməni – otək.

<sup>5</sup> Feyz – bolluq, nemət, bərəkət.

<sup>6</sup> Ləbtəşnə – susuz, susuzluq.

<sup>7</sup> Gərdi-rah – yolun tozu.

<sup>8</sup> Özmi-gərdun etdi – göyə qalxdı.

\*\*\*

Navəkin<sup>1</sup> gör kim, yarub, aşkim tutar göz pərdəsin,  
Ey deyən Musa əsası qəti-dərya etmədi<sup>2</sup>.

\*\*\*

Çox yetirmə göylərə əfğanım, ey kafir, saqın,  
İncinir nagəh<sup>3</sup> Məsiha eşidib əfğanımı.

\*\*\*

Sevmək sənəmləri, sınađım, bir bəla imiş,  
Aşiq olan həmişə qəmə mübtəla imiş.

Bir büt-pərəst kimi sevəli qəm əsiriyəm,  
Hər qarə zülfə meyl eləmək bir xəta imiş.

Fərhad çəkdi əksini Şirinlə üz-üzə,  
Guya o büt-pərəst idi, Şirin xuda imiş.

\*\*\*

Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-aləmə,  
Onda bir zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.

Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkmərəm,  
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.

Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,  
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə kəm.

<sup>1</sup> Navək – ox; klassik ədəbiyyatda kirpiyə işarə olaraq işlədilir.

<sup>2</sup> Beytin mənası: Ey Musa əsasının dəniyi yararaq keçməsinə inanmayan [Gör ki] yarın oxu (kirpiyi) göz yaşımı yararaq göz pərdəsinə necə sancılır.

<sup>3</sup> Nagəh – birdən, qəfildən.

\*\*\*

Ol şahənşah ki, feyzindən umar kam müdam<sup>1</sup>,  
Bəzmi-vəhdətdə əgər Xizrü, əgər İsadır.

Çakəri-çakəri<sup>2</sup> fəğfur<sup>3</sup> ilə xaqan oluban,  
Bəndeyi-bəndəsi İskəndər ilə Daradır.

\*\*\*

Mömin olmaz kişi, həqiqət ilə  
Tutmayınca tərqi-tərki-həva<sup>4</sup>.  
Hər nə öz nəfsinə rəva görsə,  
Yarü qardaşa görməyincə rəva.

Müslim oldur ki, əhli-aləm ilə,  
Sıdq ola qövli, xeyr ola əməli.  
Zərərin görməyə müsəlmanlar,  
Ola pakizə həm dili, həm əli.

\*\*\*

Cəhdin olduqca xəlqə nəf yetir,  
Xəlqi et iltifatınə məmnun,  
Əhsəni-xəlqi-aləm oldur kim,  
Xülqdən xəlqə ola nəfi füzun<sup>5</sup>.

\*\*\*

Mömin oldur ki, mümkün olduqca  
Qonşusun qeyrə<sup>6</sup> etməyə möhtac.  
Ol deyil kim, hüzurilə gecələr,  
Özü tox yata, qonşusu yata ac.

<sup>1</sup> Müdam – daima, həmişə.

<sup>2</sup> Çakəri-çakəri – nökrinin nökrü.

<sup>3</sup> Fəğfur – Çin hökmdarı.

<sup>4</sup> Tərqi-tərki-həva – nəfsdən əl çəkənə yolu.

<sup>5</sup> Beytin mənası – Dünya əhlinin ən yaxşısı odur ki, əxlaqı (xasiyyəti) ilə xalqə faydası çox ola.

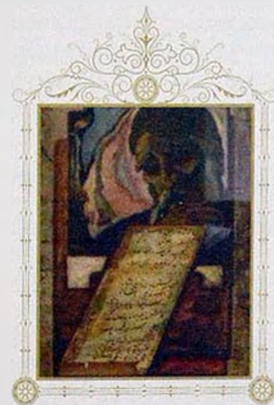
<sup>6</sup> Qeyrə – başqasına.

\*\*\*

Müləvvəs olmayıb, təcrid ilə çıxsan bu aləmdən,  
Səni zalı-fələk xurşidə cüft cəylər Məsihətək.

\*\*\*

Bəxşi-Xuda, rəşki<sup>1</sup>-Məsihədir, eşq,  
Mayeyi-möcüzeyi-Musadır eşq.



<sup>1</sup> Rəşk – qısqanclıq, həsəd, paxıllıq.

## ŞAHQULU BƏY

(XVI əsr)

Şairin harada doğulduğu məlum deyil.

XVI-XVII əsrlər tədqiqatçısı Sadiq bəy Əfşar "Məcməül-xəvas" adlı təzkirəsində Şahqulu bəyin Qarpaoğlu kimi tanıdığını və böyük fitri istedad sahibi olduğunu yazır. Ədəbi mənbələr onun I Şah İsmayıl sarayına yaxın bir şair olduğunu da qeyd edir.<sup>1</sup>

İstedadlı qələm sahibi olan Şahqulu bəy əsərlərini, əsasən, rübbai formasında yazmışdır. Sadə bir dildə yazılmış bu rübbailər oxucunu ilk beytindən özüna cəlb edir, ona sevgi və xoş duyğular aşılayır. Şair günümüzdə qədər çox az sayda gəlib çatan şeirlərinin birində öz dərdinə İsadən, yəni, Məsihdən çarə arayır.

\*\*\*

Ey badi-səba, naməmi ol yarə yetir.  
Şərhi-dili-zarimi vəfadarə yetir.

Dil müntəziri-visaldır, Tanrı üçün,  
Öldüm yenə, ey Məsih, bir çarə yetir.

<sup>1</sup> Sadiq bəy Əfşar. «Məcməül-xəvas», səh. 146-147.

## RƏHMƏTİ TƏBRİZİ

(? – 1616)

Şeirlərinə görə Təbrizdə doğulduğu ehtimal olunur. 1571-1573-cü illər Təbriz üsyanının şahidi olmuş şair haqqında ilk məlumatı onun müasiri tanınmış təzkirəçi Təqi Əhvədi (1565 – 1620) özünün "Ərəfatül-əşiqin və ərəsatül-arifin" ("Aşıqların zamanı və ariflərin meydanı") adlı təzkirəsində vermişdir. Bu məlumata əsasən təzkirəçi Rəhməti Təbrizini ilk dəfə Şirazda görmüş və onun 7-8 min beytlik bir divana sahib olduğunu bilmişdir.

Rəhmətinin elm aləminə məlum olan "Divan"ının yeganə əlyazma nüsxəsi AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur. Əsasən, fars dilində olan bu əlyazmada şairin Azərbaycan dilində yazdığı 25 qəzəli və bir rübbaisi yer almışdır.<sup>1</sup>

Rəhməti Təbrizi ömrünün bir hissəsini Hindistanda yaşamış və 1616-cı ildə orada – Aqra şəhərində vəfat etmişdir.

\*\*\*

Zülfünü görgəc könül zünnar eylər arizu,  
Qorxuram kim, Şeyx Sonan kibi tarsalanmasın.

<sup>1</sup> Ökrəm Bağirov. Rəhməti Təbrizi və onun Divanı (Fololoji tərcümə, transliterasiya və foto faksimile.) Bakı, "Nurlan", 2006.

\*\*\*

Riştəyi-zülfünü<sup>1</sup> zahid tari-təsbih<sup>2</sup> eylədi,  
Tari-təsbih-i-ibadət riştəyi-zünnar<sup>3</sup> imiş.

\*\*\*

Dələq<sup>4</sup> təsbihü müsəllə<sup>5</sup> nə deməkdir, zahid,  
Munca yildür bütü zünnarü kəlisa sevəriz.

\*\*\*

Məclis içində Rəhmətə mahi-siyam,<sup>6</sup>  
Meyxanəyə sübh baş çəkər, məscidə şam.  
Ta zahidü rahib ola ondan xoşnud,  
Bir əlində təsbih, birisində cam.

**Fars dilindən bədii tərcümələr:**

\*\*\*

Könüldən qəm pasın İsa tək silər,  
Oxuyan bülbüllər incə səsiylə.  
De, meysiz-məzəsiz qəlb necə gülər?  
Səbəb axtarma sən olursa belə.

\*\*\*

Mənalər gözəli o bakir gəlin,  
Mənim sözlərimlə bəzəndi bilin.  
Təbim Məryəm kimi boyludur bu gün,  
Onu qorxutmayır çətinlik, düyün.

<sup>1</sup> Riştəyi-zülf – saçın ipi, saçın ucu.

<sup>2</sup> Tari-təsbih – təsbih ipi.

<sup>3</sup> Riştəyi-zünnar – zünnar ipi.

<sup>4</sup> Dələq – dərviş paltarı, köhnə paltar.

<sup>5</sup> Müsəllə – canamaz; namaz qılınan böyük yer.

<sup>6</sup> Mahi-siyam – oruc ayı.

\*\*\*

Bir canım var qəm-kədərdən solubdur,  
Hicranda sirdaşı səbir olubdur.  
Qəlbimin gözləri bir də görürsən,  
Məsih nitqindən də yaşla dolubdur.<sup>1</sup>



<sup>1</sup> Fars dilindən bədii tərcümələr Okrəm Bağrovundur.

## MƏHƏMMƏD ƏMANİ

(1536-1608)

Şair bugünkü Türkiyə ərazisində yerləşən Bayburtda doğulmuş, bir müddət Yəzd hakimi olmuşdur. I Şah Abbas sarayına yaxın bir şəxs kimi bu böyük hökmdarın yürüşlərində iştirak etmişdir. XVI-XVII əsrlərdə yaşamış Sadiq bəy Əfşar "Məcmüül-xəvas" təzkirəsində Əmani haqqında yazır: "Özü türk<sup>1</sup>, əməli saleh, işi ibadət, pisliklərdən uzaq bir insandır."<sup>2</sup>

Əmaninin həm Azərbaycan, həm də fars dillərində olan divanlarının yeganə əlyazma nüsxəsi Londonda Britaniya muzeyində saxlanılır. Şairin bir sıra şeirlərində İsa-Məsihin adını hörmətlə çəkməsi diqqəti cəlb edir.

Əmaninin Azərbaycan dilində olan divanı Bakıda nəşr edilmişdir.

İnsanlarda nəcib duyğuları: sədaqəti və doğruluğu, inam və etibarlı təərənnüim edən Əmani qəzəllərinin ana xəttini mənəvi kamillik təşkil edir. Təbiəti, qoynunda insan gözərdiyinə görə vəsf edən şairin əsərlərinə nikbin ruh hakimdir.

Əmaninin şeirlərindən verilən nümunələrdən də gördüyünü kimi, şairin dilinə böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin, yəni, çağataycanın iclilü təsiri olmuşdur.

<sup>1</sup> Müəllif bu sözü Azərbaycan türkü anlamında işlətməmişdir.

<sup>2</sup> Sadiq bəy Əfşar. "Məcmüül-xəvas", Müqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağirov. Bakı, "Elm", 2008.

\*\*\*

Qət eylə təəllüqi<sup>1</sup> ki, məva<sup>2</sup>,  
Lütf ola səmadə çün Məsiha.

\*\*\*

Ta elmü əməl bərabər olmaz,  
Bu atifələr<sup>3</sup> müyəssər olmaz.

\*\*\*

Eşqü aşiq, Turü Musa, dəsti-əsl-i-müddəa,  
Ləntərani<sup>4</sup> nəhy<sup>5</sup> izhar eyləmiş ol məhliqə.<sup>6</sup>

\*\*\*

Anınçün abid olmas mübtəla zülfi-pürəşubə,<sup>7</sup>  
Ridasi<sup>8</sup> Şeyx Sənan kimi zünnar olmadan qorxar.

\*\*\*

Səy qılma, çün müfid irməs<sup>9</sup> əlacın, ey təbib,  
Ol Məsihadəm vüsəli dərdimin dərmanıdır.

\*\*\*

Zövqini küfri-zülfi-nigarın, Əmaniya,  
Sənsənsifət miyanidə<sup>10</sup> zünnar olan bilir.<sup>11</sup>

<sup>1</sup> Təəllüq – asılı olma, asılılıq.

<sup>2</sup> Məva – yurd, ölkə, el.

<sup>3</sup> Atifa – meyl; rəğbət.

<sup>4</sup> Ləntərani – Məni görə bilməzsən (Quran: əl-Əraf, 143.)

<sup>5</sup> Nəhy: qadağa, yasaq, qadağanetmə.

<sup>6</sup> Məhliqə – ay üzlü, gözəl.

<sup>7</sup> Zülfi-pürəşub – dağınıq saç.

<sup>8</sup> Rida – darvişlərin çiyinlərinə atdıqları yun geyim.

<sup>9</sup> Müfid irməs – fayda verməz.

<sup>10</sup> Miyanidə – belində.

<sup>11</sup> Beytin mənası: Ey Əmani, sevgili saçının küfrünün zövqünü Sənan (Şeyx Sənan) kimi belində zünnar olan bilir.

\*\*\*

Zahir eylər möcüzü-İsayi-Məryəm, bigüman,  
Eyləso vəqti-təkəllüm<sup>1</sup> gor tilin<sup>2</sup> təkrar ləfz<sup>3</sup>.

Ləbi-ləlün<sup>4</sup> çü qılğac dürfəşanlığ<sup>5</sup>,  
Berür<sup>6</sup> ölüğə İsa dik<sup>7</sup> rəvanlığ.

Edər izhar üşşaqinə<sup>8</sup> ecazi<sup>9</sup>-Məsihayi,  
Təkəllüm birlə<sup>10</sup> etgoc dürfəşan<sup>11</sup> ləli-göhərbarın<sup>12</sup>.

\*\*\*

Ey Əmani, verə can öligə İsa dəmi dik,  
Ləli çün vəqti-təkəllüm düri-qəltanə<sup>13</sup> dəgə.

\*\*\*

Çit libas ilən olubsin surəti-Çin afəti,  
Çin desəm, nə surət, dil bilən din afəti.<sup>14</sup>



<sup>1</sup> Təkəllüm – danışmaq, söyləmək, söz demək.

<sup>2</sup> Til – dil.

<sup>3</sup> Ləfz – söz.

<sup>4</sup> Ləbi-ləl – ləl dodaq.

<sup>5</sup> Dürfəşanlığ – dürr saçmaq, gözəl danışmaq.

<sup>6</sup> Berür – venir.

<sup>7</sup> İsa dik – İsa kimi, İsa tək.

<sup>8</sup> Üşşaq – aşıqlar, sevgililər.

<sup>9</sup> Ecəz – möcüzə, qeyri-adi bir əməl.

<sup>10</sup> Təkəllüm birlə – danışığıla, söhbətlə.

<sup>11</sup> Dürfəşan – dürr saçan, gözəl, ifadəli.

<sup>12</sup> Ləli-göhərbar – gövhərsaçan ləl; klassik ədəbiyyatda gözəlin dodağına işarə kimi işlənir.

<sup>13</sup> Düri-qəltan – Yumru dürr.

<sup>14</sup> Afət – gözəl; bəla, müsibət. Yəni həm Çin gözəlisən, həm də dinin bəlasısən.

## MƏSİHI

(1575-1655)

“Vərqa və Gülşə” poemasının müəllifi olan Məsihi XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının iic ən parlaq simasından biridir. Kaşan şəhərində doğulmuş, bir çox səfərlər edib müxtəlif şəhərlərdə yaşasa da ölümü həmin doğulduğu şəhərdə baş vermişdir. Mənbələr Məsihi taxəllüslü<sup>1</sup> şairin 100 min beytə qədər şeirindən xəbər verir. Lakin bu əsərlər haqqında onların adlarından başqa əlimizdə heç bir məlumat yoxdur. Bu gün əlimizdə şairin “Vərqa və Gülşə” poeması vardır.

“Vərqa və Gülşə” poeması 1628-1629-cu illərdə yazılıb tamamlanmışdır. Ənənəvi məhəbbət mövzusunda qələmə alınmış əsərin əsasında ərəb folkloru durur. Türk yazılı və şifahi ədəbiyyatında Məsihidən əvvəl XIV əsrdən başlayaraq bu mövzuya müraciət edənlər olsa da bu sevgi motivi-sujeti öz yüksək poetik estetik həllini Məsihi yaradıcılığında tapmışdır. Poema XVII əsr humanist epik şeirinin ən bariz xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən bədii sənət abidəsidir. Poemada mənəvi paklıq və nəciblik simvolu ola biləcək neçə-neçə insan sürətləri var. Məsihiyə görə insanpərvərlik və eşq

<sup>1</sup> Şairin «Məsihi» taxəllüsü onun həkimlik fəaliyyətilə əlaqələndirilir. Rükəddin bu taxəllüsü İsa Məsihin xəstələri sağaltmasına işarə olaraq götürülmüşdür. Bununla belə, daha çox şair kimi tanınan bir şəxsin Məsihi taxəllüsü hələ o zamanların Azərbaycan cəmiyyətində başqa dinlərə, xüsusən təktənrilik dinlərinə doğma münasibətin təbii bir halı kimi geniş yayılmasından xəbər verir.

*qoşa yaranmışdır və aşiq üçün birinci şört, əsas  
xüsusiyət humanizmdir. İnsanpərvərlik hisslərinə  
yer olmayan cəmiyyətdə həqiqi eşq də ola bilməz.  
Həyatın, varlığın əsasını yüksək humanizm, başəri  
məhəbbət təşkil edir.*

*Bu gün "Vərqa və Güllə" əfsanəsinin Azər-  
baycan, türk, özbək, türkmən, qazax, fars, tacik,  
afqan və başqa xalq variantları da mövcuddur.*

\*\*\*

Bilqey's<sup>1</sup> sərirdən<sup>2</sup> hekayət,  
Nəss<sup>3</sup> oldu o nəqlidin rəvayət.  
İsayi-Məsihə çün zəmano,  
Yar olmadı çıxdı asimano.  
Bunlar qəmədur səhihü caiz,  
Ol rəhrövi<sup>4</sup> de ni qıldı aciz?!  
Bu zahir anın ki, cismidür can,  
Can qəti-məsafət etmək asan.  
Dəxi nola düzsə xərqi -adət<sup>5</sup>,  
Ol həzrətə rütbeyi-ziyadət<sup>6</sup>.

\*\*\*

Ülumi fəzlü hikmət payəsi bir yerdədir hala,  
Əvəmünnəsi bu mülkün xəvasi-əhli-yunandır.<sup>7</sup>  
Məhü əyyamü salü həftə şahi-din duasilo,  
Behəmdü'llah Məsihin tutiyi-nitqi xoş əlhandır.

<sup>1</sup> Bilqey's – Səba mülkəsi. Hazırki Efiopiya və ya Yəmən ərazisində mövcud olduğu güman edilən tarixi Səba Krallığının hökmdarı.

<sup>2</sup> Sərir – taxt, taxt-tac, səltənət.

<sup>3</sup> Nəss – iqtibas, sitat.

<sup>4</sup> Rəhröv – yolçu, yol gedən, səfərə çıxan.

<sup>5</sup> Xərqi-adət – qeyri-adi adət.

<sup>6</sup> Rütbeyi-ziyadət – gərəksiz, artıq.

<sup>7</sup> Məsrənin mənası: Bu diyarın qara camaatı Yunan əhlinin seçilmişinə bərabərdir.

\*\*\*

Söylərdi ki, ey güli-həqiqət,  
Vey hədiyyi-Museyi-təriqət.  
Ey məşəleyi-təriqi-irfan,  
Narın məno nuri-ruyi-canan.  
Ey gövhəri-şəb, çiraği-ələm,  
Başında qəra ximari-matəm.  
Bu səndə nə oddur, ey bələkəş,  
Oldu nəfəsin təmami-atəş?

\*\*\*

Lafım məni qıldı ələmə faş.  
Yoğdur məno bir rəfiqi-qəmtaş.  
Sən dut əlim, ey əsayi-Musa.  
Qoymə yıqə şügli-fikri sövda.  
Səndin əgər olmaz isə yarı,  
Mən aciz olur ədu fikari.  
Çox xəsm , məni-fəqiri-biyar,  
Qıl başın üçün sədaqət izhar.  
Olğil bu səfərdə rəxşi -rahim,  
Dur eylə bülənd paygahim.  
Yetür məni barigahi-şahə,  
İltür gəl o şahi-dinpənəhə,  
Güldür qəmu binəva nəvasi,  
Lazım qəmu yo anın duası.





## AŞIQ ABBAS TUFARQANLI

(1585-1650)

*Aşiq Abbas Tufarqanlı Təbriz yaxınlığındakı Tufarqan kəndində doğulmuşdur. Təbriz aşiq məktəbinin qüdrətli sənətkarlarından biri olan Abbas Tufarqanlı mükəmməl mədrəsə təhsili görmüş, ərəb və fars dillərini öyrənmiş, aşiq şeirindən əlavə klassik şeir formaları olan qəzəl, qəsidə və rübaiyə də yazmışdır. Aşiq Abbas poeziyası XVII əsr Azərbaycan ictimai-siyasi həyatının, məişətinin güzgüsü hesab olunur. Onun şeirlərində mənsub olduğu xalqın mənəvi - əxlaqi dəyərləri, adət - ənənələri, həyata, insanlara və insanlığa olan müsbət baxışları öz əksini tapmışdır. O həm də aşiq şeirində fəlsəfi-didaktik düşüncələrin yaradıcılarından biri sayılır. Aşiq şeirində ictimai məzmun gətirməklə milli təfəkkürdə bir çevriliş yaratmış, onu intibah yoluna çıxarmışdır.*

\*\*\*

Fələk salıb işim ləngə,  
Düşmüşəm qovğaya, conğa,  
Aşaram Hində, Firəngə,  
Alınmaz soracağım mənim.

\*\*\*

Nə ağlırsan, nə sızlırsan,  
Bir dərdi beş olan könlüm.

Axırda zünnar bağlırsan,  
Qəmə yoldaş olan könlüm.

\*\*\*

İsfahan mülkündən gələn xocalar,  
Bu canımda intizarım var mənim.  
Biri hicran, biri möhnət, biri dərd,  
Qəm evliyəm, xiridarım var mənim.

\*\*\*

Nə baxırsan gözün qanlı haramı?  
Sən deyən günahkar ha məm deyiləm!  
Hər şəhərin bir adı, bir sanı var,  
Məm Misir şəhriyəm, Yəmən deyiləm.

\*\*\*

Ay camaat, gəlin tərif eyləyim,  
Nə əcəb düşübdü yeri Dərbəndin.  
İskəndər əlilə olub bərqərar,  
Çəkilibdi bürcü, bari Dərbəndin.

Məm gəlmişəm bu Dərbənddə qalmağa,  
Bir tülək tərlandı ələ salmağa,  
Düşməni öldürməyə, qisas almağa,  
Qoçaq olur igidləri Dərbəndin.

\*\*\*

Aləm bilir Adəm ata zatiyam,  
Göyü bilməm, yerin yeddi qatiyam.  
Şikəstə Abbasam, xərəbatıyam,  
Könül, heç görmədim abadan səni.

\*\*\*

Aradım Osmanı, gözdim Əcəmi,  
Misri, İstanbulu, Şamı görmüşəm.  
Harda adı bəlli gözəl varsa da,  
Arayıb, axtarıb hamı görmüşəm...

Fironu Firdovsi, Nəmrudu Şəddad,  
Onlar da dünyada qoydular bir ad.  
Yusiflə Züleyxa, Şirinlə Fərhad,  
Bəhrəm ilə Güləndamı görmüşəm.



## SAİB TƏBRİZİ

(1601-1676)

*Mirzə Məhəmmədəli Saib Təbrizi 1601-ci ildə Təbrizdə doğulmuş, lakin sonradan ailəsi ilə birlikdə I Şah Abbasın əmri ilə İsfahana köçürülmüşdür.*

*İsfahanın tanınmış alimlərindən dərs alan Saib öz fitri istedadı sayəsində hələ gənc ikən qüdrətli qələm sahibi kimi tanınıb məşhurlaşmış və I Şah Abbasın sarayında "Məliküş-Şübrə" olmuşdur.*

*Şairin dünyagörüşünə gözdiyi yerlər, etdiyi səyahətlər böyük təsir göstərmişdir.*

*Saib Təbrizi 1625-1633-cü illərdə Hindistanda olur. O, ömrünün müxtəlif illərini saraylarda keçirsə də, sonda saray mühitindən uzaqlaşır və yazdığı əsərlərinin tərtibi ilə məşğul olur. Saibin ədəbi irsinin çox hissəsi fars dilindədir.*

\*\*\*

Hər adam<sup>1</sup> ki, kişi tək eybini söylər üzünə,  
Öp onun gözlərini, həq ver onun sən sözüünə.

Yaxasın verməz o, əlbəttə, qəmin pəncəsinə,  
Bir adam ki, gecni qatmış ola gündüzünə.

<sup>1</sup>Bu qəzəllərində şair "adam", "kəs" sözlərini ümumi şəkildə işlədir. Məqsəd başqə övladına din və dil fərqi qoymadan müraciət etməkdir. — Elmi redaktor.

Sahibi - xırman olubdur o dama dünyada,  
Səpib öz göz yaşını buğda kimi yer üzünə.

O kəs hörmətli ki, milçəyi də incitməz,  
Dünyanın varı - yoxu gəlməyir əsla gözünə.

Sən çalış yaxşılığın toxumunu ək torpaqda,  
Kim nə əkmisə axır qismət olur da özünə.

O hilal Saibə bənzər necə əymiş belini,  
Başını qoymuş üfüqdə bu səmanın dizinə.

\*\*\*

Hanı Xosrov, hanı Fərhad, hanı Şirin, de görək!  
Hanı o odlu məhəbbət, o həvəs, çoxmu qalıb?

Bu geniş göylərin altında qalan kimdi daha?  
O Məsiha ilə Saib, iki kəs, çoxmu qalıb?

\*\*\*

Eşq dərdilə ölərsənsə bu, dünyaya dəyər,  
Xızrın o ömrünə, ya hökmü - Məsihaya dəyər.

Hanı Yusifdə o cürət ki, təhəmmül cəslin,  
Yəqubun həsrəti yüz eşqi-Züleyxaya dəyər.

\*\*\*

Hər kəsin meylə dolu kuzəsi var, aləmi var,  
Dünya cənnətdi ona özgə nə dərdi, qəmi var.

Başını saqi alarsa dizinin üstə əgər,  
Zənn edərsə İsadı o, saqi deyil, Məryəmi var.

Gül dodağında yarın mey quruyub yaqut olar,  
Sanki gül yarpağı üstündə təzə şəbnəmi var.

Ətəyimlə silirəm, Saib, üzümdən qəmimi,  
Bilmirəm özgə bu dərdin daha nə məlhəmi var?

\*\*\*

Özündəndir qələm də, ağ kağız da,  
Çəkər öz hüsnünü əzbər şükufə.<sup>1</sup>

Necə Məryəm Məsihanı böyütdü,  
Qucaqda meyvələr bəslər şükufə.

Uşaq öz barmağından süd əmən tək,  
Verər hər meyvəyə cövhər şükufə.

Sanırsan ki, beşikdə İsa dindi,  
Şaha xoş mədhlər söylər şükufə.

\*\*\*

Qızların qəlbi kimi nazik xəyalım var mənim,  
Bağçama İsa dəmin hər anda ehsan eyləyər.

Təbimə göylər belə darlıq edər, yoxmu olac,  
Nə edərsə bil, mənə indi bu dövrən eyləyər.

Gör, bu dövrənin olından nə çəkir göydə günəş,  
Yenə o öz nurunu dünyaya ehsan eyləyər.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Şükufə - qönçə, gül, çiçək.

<sup>2</sup> Fars dilindən tərcümələr Balas Azərbaycanındır.

**MOLLA CAMAL RƏNCİ**  
(XVII əsr)

**“Şeyx Sənan” mənzum hekayəti**

Müəllif haqqında heç bir məlumat yoxdur. Əsərin yeganə əlyazması Bakıda – AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Ənənəvi mövzuda olan əsər müsəlman Şeyx Sənanın tərsa (xristian) qızına olan məhəbbətindən bəhs edir.

Əsərdə Şeyx Sənanın 400 müridi olan nüfuzlu bir din xadimi olması və Rəvan (İrəvan) ərazisində yerləşən bir məkanda yaşaması göstərilir.

Bir dəfə o, yuxuda Rım elinə gedərək orada tərsaların dinini qəbul etdiyini görür və bu səbəblə də müridləri ilə birgə səfərə çıxır. Şeyx Rımdakı kiçik bir şəhərə gələrək burada bir tərsa gözəlinə aşiq olur və müridlərini buraxaraq günlərini vurulduğu qızın qapısı önündə keçirir.

Bir müddət sonra qızla görüşən Şeyx Sənan onu sevdiyini bildirir. Tərsa qızı əvvəlcə Şeyxi məzəmmət edir. Lakin onun eşqində ısrarlı olduğunu görərək üç işi yerinə yetirməsini istəyir: şərab içmək, tərsalığı qəbul etmək və Qurani yandırmaq.

Şeyx eşqi yolunda qızın bu istəklərini yerinə yetirir: kilsəyə girir, belinə zünnar bağlayır və Qurani yandırır:

Bütəxanəyə aldı girdi, zünnar  
Bağladı belinə, qıldı iqrar.  
Müshəfi<sup>1</sup> gətirdi oda saldı.  
Gəldi büt önündə səcədə qıldı.

Tərsa qızı Şeyxin qarşısında daha bir şərt qoyur: Donuz otarmalıdır. Şeyx qızın bu şərtinə də əməl edir.

Lakin çox keçmir ki, müridlərin dualarının təsiri ilə Şeyx öz səhvini başa düşür, peşman olur və getdiyi yoldan geri qaydır.

Bu dəfə eşq tərsa qızının qəlbinə yol tapır və o, Şeyxin ardına düşərək çox əzablardan sonra onu tapır. İslamı qəbul edən tərsa qızı başını Şeyxin dizi üstünə qoyaraq diünyasını dəyişir.

Qızı dəfn edən Şeyx Kəbəyə gedir və əsər burada bitir.

Beləliklə, qədim əfsanə əsasında yaranan bu poemada eşqin dinə fərq qoymadığı, ondan üstün olduğu fikri vurğulanır. Müxtəlif dinlərə mənsub sevgililər şairin təxəyyülündə birləşirlər.

Qeyd edilməlidir ki, bu sevgi motivi Azərbaycan ədəbiyyatından multikulturalizmin qırılmaz xətti kimi keçir.



<sup>1</sup>Müşəf – Quram-Kərim

## QÖVSI TƏBRİZİ

(XVII – XVIII əsrlər)

*Təbrizdə doğulmuşdur.*

*Tədqiqatçılar Füzuli ədəbi məktəbinin görkəmli davamçısı olan Əlican Qövsü Təbrizini Füzuli ilə Vaqif arasında bir körpü, şeir dilinin sadəliyi baxımından isə “XVII əsrin Xətəisi” adlandırmışlar. Şairin ədəbi irsi divan şəklində dəfələrlə üzü köçürülmüş və dünyanın müxtəlif əlyazmalar xəzinələrində mühafizə olunur.*

*Vətənpərvərlik motivləri, doğma vətənə, ana dilinə olan məhəbbət duyğuları ilə zəngin olan Qövsü qəzəllərini yaşadığı dövr və mühitlə əlaqəli şəkildə tədqiq etmək “qövsüşünasların” qarşısında duran ümdə vəzifələrdən biridir. Yəqin ki, multikultural duyğular hər bir insanda onun vətənə, doğma yurda və ana dilinə olan məhəbbətdən başlayır. Heç şübhəsiz ki, Qövsü şeirləri də multikultural qaynaqlarımızın ön cərgəsində durmağa layiq olan əsərlərdəndir. Onun əsərlərində İsa-Məsihin adının hörmətlə çəkilməsi, xristianlara münasibət, əlbəttə ki, multikulturalizm dəyərlərinə sadiqliyindən irəli gəlir.*

\*\*\*

Bu rəngilə dilü dinim alırsa ol sənəm öldən,  
Mənimlə yar olacaqdır firəngü kafəri tərse.

\*\*\*

Hər nigahi-məst kim, ol çeşmi-şəhlədən gəlir,  
Bir firəngizadədir, guya kəlisədən gəlir.

Öylə kim, Qövsü, gəlir bimarə dərman sübhəl,  
Nüsxeyi-dərdim mənim hər gün Məsihadən gəlir.

\*\*\*

Bağlaram zünnar, əmma mərd əlindən bağlaram,  
Özgədir dinim mənim, ayini-Sənən özgədir.

\*\*\*

Zahid öz təsbihini, küfr əhli zünnarın sevar,  
Mən büti-Çin istərəm, hər kimsə öz yarın sevar.

\*\*\*

Diyari-əşqdə olmaz böyük-küçük, Qövsü,  
Bu yerdə mur<sup>1</sup> Süleyman ilə bərabərdir.

\*\*\*

Dərd əlindən dudi-ahim<sup>2</sup> çün fələk peyməlnər,  
Yaşınır xurşidi-tabanü Məsiha gızlənir.<sup>3</sup>

Durmıyan, oturmıyan xələ ilə bilməz kim, neçin,  
Yer üzündən qaçıban göylərdə İsa gızlənir.

\*\*\*

Könlümün halın mənim ol sərvə-baladən sorun,  
Varın, ol bimarın əhvalın Məsihadən sorun.

<sup>1</sup> Mur – qarışqa.

<sup>2</sup> Dudi-ah – ahın üstüsü.

<sup>3</sup> Misrənin mənası: Parlaq günəş üzünü örtür, Məsiha isə gızlənir.

\*\*\*

Gör istərsən ola zahir sənə hər nüktə səhba tək,  
Xümi-mey<sup>1</sup> damənin tut, qoy Fəlatün<sup>2</sup> hikmətin getsin.

\*\*\*

Mən anıncün, ey Məsiha, raziyəm dərmanə kim,  
Dərdim artırdın mənim, hərçənd dərman eylədin.

Bir neçə dilbilməz ilə həmsəvad etdin məni,  
Mən ki, Əflatun idim, tifli-dəbistan eylədin.

\*\*\*

Yazarlar qətlimə birəhmlər, qanımla məhzərlər<sup>3</sup>,  
Dəmi-canbəxş ilə əhyayi-xələq etsəm Məsiha tək.

\*\*\*

Gözlərin chya verir əmvatə<sup>4</sup> hər nəzzarədən<sup>5</sup>,  
Ol Məsihadən ki, bimarın Məsihadır sənin.

\*\*\*

İstəməzlər bərhəmənlər<sup>6</sup> hiç büti-Çin vəslini,  
Ol qədər kim, mən səni, ey namüsəlman, istərəm.

\*\*\*

Səri-zülfün tutub təsbihdən, zünnardən keçdim,  
Birini zahidə verdim, birin Sənanə tapşurdum.

<sup>1</sup>Xümi-mey – şərab küpü.

<sup>2</sup>Fəlatün – Flatun, Platon.

<sup>3</sup>Məhzər – yığıncıq, məclis.

<sup>4</sup>Əmvat – ölümlər.

<sup>5</sup>Nəzzarə – baxış, tamaşa etmə, seyr etmə.

<sup>6</sup>Bərhəmənlər – Brahmanlar. Hindistanda dini sekta.

\*\*\*

Naməmə, ya Rəb, nə yazsınlar kiramülkatibin<sup>1</sup>,  
Etmək olmaz forq çün təsbihimi zünnardən.

\*\*\*

Söyləmin dərdimi, zinhar, Məsihayə ki, mən,  
Ölürəm, qoymanam əldən dili-bimar ətəgin.

\*\*\*

Düşübdür xəstə könlüm məndənü mən yardan ayrı,  
İlahi, düşməsin kafər dilü dildardan ayrı.

\*\*\*

Öldürməyincə aşıqi-dərdi-giran rikab<sup>2</sup>,  
Dərmanə vaqif olsa Məsiha mən olmalı.

\*\*\*

Fariğ<sup>3</sup> etdin mərgdən<sup>4</sup> Xızrü Məsiha tək məni,  
Ey həyati-cavidan sərəçşməsi göftar, hey.

Dust öldürdü məni, ey düşmə, ölmək çağdır,  
Yar yandırdı məni, yan indi, ey ağyar, hey.

Mən unutsam aşıqəm, əmma unutmun siz məni,  
Kəbə hey, bütخانə hey, təsbih hey, zünnar, hey.

\*\*\*

Mənə rəhm cüləyib əhvalıma ağları qan, Qövsü,  
Fəğanım ol firəngi-kafəri-xunxarə yetşəydi.

<sup>1</sup>Kiramülkatibin – iki mələk.

<sup>2</sup>Rikab – üzəngi.

<sup>3</sup>Fariğ etmək – azad etmək.

<sup>4</sup>Mərg – ölüm.

\*\*\*

Təsbihimi, zünnarımı gizlətmənmə eldən  
Kim, tərki-riya aləmi-mənidə riyadır.

\*\*\*

Gətir, saqi, şərabi ver mənə, əmvatə əhya tək,  
Ləbi-canbəxşini məndən diriğ etmə<sup>1</sup> Məsiha tək.



<sup>1</sup>Diriğ etmək – əsirgəmək.

## ANONİM "ŞEYX SƏNAN" MƏNZUM HEKAYƏTİ (XVIII əsr)

XVIII əsrə aid anonim mənzum hekayətin Bakıda – AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda bir neçə əlyazması saxlanılır. Ənənəvi mövzudur: təriqət başçısı müsəlman Şeyx Sənanın və onun aşiq olduğu tərza qızının məhəbbət macarasına həsr olunmuşdur.

Əsərin başlıca ideyası eşqin din fərqiindən üstün olmasının bədii şəkildə ifadəsidir.

Bela ki, bu əsərin sonunda tərza qızı islamı qəbul edir və Şeyx Sənanın yanında cənnim təslim edir. Şeyx Sənan isə qəlbindən gözəl odlu bir ah çəkir və bu ahın odunda yanır.

Şeyx Sənanın müridləri hər iki aşiqi bir yerdə torpağa tapşırırlar. Bu hadisə bir çoxlarının islamı qəbul etməsinə səbəb olur. Burada da əsl əhvalat Rum elində baş verir. Yəni də Azərbaycan bədii təfəkkürünün müxtəlif dinə məxsus adamları bir eşq yolunda birləşdirməsi baş verir.



## "ƏSLİ-KƏRƏM" DASTANI

(XVIII əsr)

Təkcə Azərbaycanda deyil, ümumən Qafqaz və bir sıra başqa ölkələrdə çox geniş yayılmış bu dastan türk-müsləman oğlu Mahmudla xristian erməni qızı Məryəmin alovlu və faciəli məhəbbətindən bəhs edir.

Gəncə xanı Ziyad xanla keşiş Qara Məlik övladsızdılar. Onlar əhd-peyman edirlər ki, övladları olsa, onları bir-birinə adaxlayacaqlar.<sup>1</sup>

Bir müddətdən sonra xanın oğlu (Mahmud), keşişin isə qızı (Məryəm) olur. Onlar böyüyəndə görüşür və sevişirlər. Bu görüşdən sonra oğlanla qız adlarını dəyişdirib Kərəm və Əsli qoyurlar.

Ziyad xan bu məsələdən xəbər tutaraq keşişə yanına çağırır və əhd-peymanı xatırladır. Toy üçün üç ay möhlət alan keşiş qızı qaçırdır.

Kərəm lələsi Sofi ilə onların arxasınca yollanır və qızı tapır. Keşiş məcbur qalaraq qızını Kərəmə verməyə razılıq verir və onun üçün xüsusi bir gəlinlik paltarları hazırlatdır.

Toy gecəsi tilsimli paltar Əslini boğur. Kərəm paltarın düymələrini açə bilmir və sazla, sözlə bu işi görmək istəyir. Çarəsiz qalan Kərəm sonunda dərin bir ah çəkir və ahın alovu onu yandırır. Bu odun qorundan Əsli də yanıb küll olur.

Məsələdən xəbər tutan camaat keşişi öldürür, Əsli ilə Kərəmi isə yanaşı qəbirlərdə dəfn edirlər.

Yaz çağı Kərəmlə Əslinin qəbirləri üstündə bir qızılgül, keşişin qəbrinin üstündə isə qaratikan kolu bitir. Qızılgüllər böyüyüb gül açır, lakin onlar birləşmək istədikdə qaratikan kolu araya girərək buna imkan vermir. Beləliklə, faciələrdə baxmayaraq, multikulturalizmin qələbəsi hələ XVIII əsrdə xalq təsəvvüründə bu şəkildə öz ifadəsini tapırdı.



<sup>1</sup> Bu məqamə "zəif" işarə "Dədə Qorqud" dastanında Baybura bəylə Baybegan malıyın övladları ilə bağlı bir-birinə söz vermələridir - *Elmi redaktor.*



## NİŞAT ŞİRVANİ

(XVIII əsr)

*Şamaxı şəhərində doğulmuş, lakin sonradan Salyana köçərək orada yaşamışdır.*

*XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. Akademik Həmid Araslının fikrincə, Nişat Şirvani XVIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaradan Azərbaycan şairlərinin ən şöhrətlişidir. Şirvan ədəbi mühitinin yetişdirməsi olan Nişat dahi Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı hesab olunur.*

*Şeirlərinin mühüm bir hissəsi məhəbbət mövzusunda olan şairin tərsa-xristian qızına ünvanladığı mürəbbətlər bu gün də maraqla oxunur, öz təbiiyyəti ilə diqqəti cəlb edir:*

\*\*\*

Sən müsəlman bilibən nifrət edirsən məndən,  
Sənə aşiq olalı mən də müsəlman deyiləm.

\*\*\*

Oldum yenə bir dilbəri-tərsayə giriftar,  
Əqlim gedibən zar.  
Bir kafiri-sərməst sitayiş günü –zünnar,  
Dildari-sitəmkar  
Sonan tək olub mütəkəfi-babi-kəlisə,  
Hər şamü səhərlər.

Qurbanın olum, həzrəti – İsanı sevsərsən,  
Biganəlik etmə.  
Yar ol bu Nişat ilə, bir insafın əgər var,  
Olsun sənə həq yar.

\*\*\*

Eylədi yar dilü dinimi viran axır,  
Qoymadı mənə də o tərsabəcə<sup>1</sup> iman axır,  
Yoxumdur şəhərdə bir mərdi-müsəlman axır,  
Ki edə dərdə biri vəz ilə dərman axır,  
Nə deyim, cəlbəsin Allah özü divan axır.

Nola kafər, kafər qızı, bir sahibi-iman olasan,  
Bircə saat, mənə sən bir gecə mehman olasan,  
Bu yaman gündə mənim dərdimə dərman olasan.  
Fəidə verməz əgər sonra peşiman olasan,  
Cəhd qıl olmayasan sonra peşiman, axır.



<sup>1</sup> Tərsabəcə – məsihi (xristian) gözəli.

## ŞAKİR ŞİRVANI

(XVIII əsr)

Şamaxı şəhərində və ya ona yaxın kəndlərin birində doğulduğu ehtimal olunur. XVIII əsr Şirvan ədəbi mühitinin yetişdirdiyi istedadlı qələm sahibidir. Şairin müxtəlif mənbələrdə olan əsərlərindən əlavə avtoqraf şeirlər toplusu da günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Şairin lirik şeirləri onun Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı olduğunu ayarı şəkildə sübut edir.

Şairin yaradıcılığında "Əhvali-Şirvan" mənzuməsi xüsusi yer tutur. Ədəbiyyatşünasların kiçik poema, mənzum oçerk adlandırdıqları bu əsər real tarixi hadisələri əks etdirmək baxımından çox dəyərlidir.

\*\*\*

Nitqi - nofəsin mö'cizi - İsayə bərabər,  
Zülfü - siyəhin ol şəbi - yəldəyə<sup>1</sup> bərabər,  
Ağzında dilin löləyi - lalayə bərabər,  
Kuyin sənəmə<sup>2</sup> cənnəti - məvayə bərabər,  
Tuba<sup>3</sup> boyuna sərvi - xüraman demək olmaz.

<sup>1</sup> Şəbi-yəlda – payızın axırıncı gecəsi, ən uzun və ən qaranlıq gecə.

<sup>2</sup> Kuyin, sənəmə – küçən, ey sənəm.

<sup>3</sup> Tuba – cənnətdə ağac, məcazi mənada hüdürl anlamında işlənir.

\*\*\*

Gəlməmiş dövrənə, ey qibləm, gözün tək şuxü şər,<sup>1</sup>  
Höqqeyi<sup>2</sup>-ağzın kimi yox mədəni-dürri göhər,  
Canfəzadır nitqü güftarın<sup>3</sup> gözüm, İsaəsər,  
Ləblərin şəhdi-müsəffadımı,<sup>4</sup> bilmən, ya şəkər?  
Lövhi-sədrin<sup>5</sup> səfheyi-Quranə nisbət qılmışam.

\*\*\*

Pərirulərdə<sup>6</sup> bir məhbubi-tərsa sevmişəm hasil,  
Həqiqət bəhrədə bir dürri-yekta sevmişəm hasil,  
Bu vəch ilə könüldən qövmi-İsa sevmişəm hasil,  
Olub Məcnunsifət bir şuxi-Leyla sevmişəm hasil.  
Cünunluq<sup>7</sup> bəbdə xalq içrə xoş namü nişanım<sup>8</sup> var.



<sup>1</sup> Şuxü şər – fitnəkar.

<sup>2</sup> Höqqe – ləl-cəvahirat saxlanan qutu.

<sup>3</sup> Güftar – danışq, söhbət.

<sup>4</sup> Şəhdi-müsəffa – ləzzət verən şən balı.

<sup>5</sup> Lövhi-sədr – sinə.

<sup>6</sup> Pəriru – pəriüzül.

<sup>7</sup> Cünunluq – dəlilik.

<sup>8</sup> Namü nişan – ad-san, şən-şöhrət.

## BABA ŞİRVANI

(XVIII əsr)

Şirvanda doğulduğunu güman etmək olar.

XVIII əsr realist meyilli ədəbiyyatımızın az tanınan nümayəndələrindən biridir. Həyatı haqqında heç bir məlumat yoxdur. Şairin məşhur Can ilə Cəsədin bəhsinə həsr etdiyi qəşməndəki fikirlər şairin daxili aləmini açmaqla yanaşı, onun müqəddəs kitablara eyni hörmətlə yanaşdığını göstərən dünyagörüşündən xəbər verir və həyata baxışını açıqlayır. Şair insanları müharibədən çəkinməyə, sülh, qardaşlıq şəraitində yaşamağa səsləyir.

\*\*\*

Bir gün bəhs eylədi Can ilə Cəsəd,  
Can dedi Cəsədə - iman yaxşıdır.  
İstərisən əgər arif olasan,  
Zəbur, Tövrət, İncil, Quran yaxşıdır.

\*\*\*

Cəsəd dedi Cana: - Doğru deyirsən,  
Mən də ki, bilmisəm iman yaxşıdır.  
Qılıncım, qalxanım, bir də bir atım,  
Qolumda qüvvətim, meydan yaxşıdır.

Can dedi Cəsədə: - İstəmə meydan,  
Neçə sənin kimi getdi pəhləvan.  
Rüstəm, Gərşasib, Samü Nəriman,<sup>1</sup>  
Dəxi bu sevdadan usan, yaxşıdır.



<sup>1</sup> Ə.Firdovsinin "Şahname" əsərində qəhrəmanlıq və ıgıdıqları ilə seçilən personajlar.

## XƏSTƏ QASIM

(1702-1778)

XVIII əsr Azərbaycan aşiq sənətkarları içərisində özünəməxsus yeri olan Xəstə Qasım Güney Azərbaycanın Tikmədaş mahalında anadan olmuşdur. Rəvayətə görə uzun müddət xəstə yatan Qasım qırx yaşlarında Ərdəbildə Şeyx Səfi türbəsində qırx gün yatdıqdan sonra şairlik vəqəsi verilir və o, haqq aşığı olur. Səsi-sorağı ətraf mahallara yayılır. Yaddaşlarda güünüüzə çatan səs-sorağa görə o, Nadir Şah Əfsarın Qafqaza yürüşü zamanı (1741-ci il) Dağıstana aparılmış və aşiq məclislərində iştirak etmişdir. Dağıstanlı Ləzgi Əhmədlə şeir yarışında qalib gələn Xəstə Qasım Şirvana gedir və bir müddət Şamaxı valisi Qara xanın saz-söz məclislərində iştirak edir.

Bir neçə il Şamaxıda yaşayan aşiq, nəhayət ki, yenidən Tikmədaşa qayıdır.

Xəstə Qasım dövrümüzdə qədər gəlib çatmış zəngin poetik irsə malikdir və adına dastan bağlanmış haqq aşıqlarından biridir. Aşığın gerçək həyatı ilə bağlı olan bu dastan şairin həyat təcrübəsindən qidalanan müdrikliyini, örnək ola biləcək keyfiyyətlərini, insanlara öyüd-nəsihətlərini, mənəvi-estetik və fəlsəfi-etik baxışlarını təsviif dünyasını bədii və rəngarəng bir şəkildə nümayiş etdirir.

\*\*\*

Mən Qasımam, dərya təkin dolmuşam,  
Saralmışam yar eşqindən solmuşam,  
İndi Dağıstana gedər olmuşam,  
Süsən, Sünbül, Xəndan, Bənövşə, Pəri.

\*\*\*

Mən gəlirdim Dağıstandan,  
Bir qız gördüm bulaq üstə.  
Məni görcək hicab etdi,  
Rəvan durdu ayaq üstə.

Dağıstanın gülü güldür,  
Süsən-sünbül müqabilirdi.  
Dəstməldəki qızılı güldür,  
Gül düzülüb buxaq üstə.

Dağıstanda min bir adam,  
Camalın gördükcə şadam.  
Əlində noğul, nabatam,  
Qənd əzilib dodaq üstə.

\*\*\*

Göydən Tövrət endi Musaya gəldi?  
Dəryalar yol verdi Musa ya gəldi,  
Haqq vədə vermişdi Musaya, gəldi,  
Nuru bülənd oldu budu, ağa bir bax.

\*\*\*

**Ləzgi aşığı Əhməd ilə deyişmədən:**

Bu meydana, əcəm oğlu,  
Girə bilsən, gir, bismillah.

Sualımın cavabını,  
Verə bilsən, ver, bismillah.

**Xəstə Qasım:**

Al cavabın, ləzgi Əhməd,  
Məndən dərsin al, bismillah.  
Dörd kitabdan dərs almışam,  
Əzbərimdir, bil, bismillah.

\*\*\*

İncil, Tövrət, Zəbur, sənəmdə Quran,  
Mərifətdə mənəm dəryayı ümman.  
Tikmədaşlı Qasım, İskəndər nişan,  
Şövkətdə mən Süleymanam, sən nəşən?



**MOLLA VƏLİ VİDADI**

(1707-1809)

*Şənkirdə doğulmuşdur.*

*XVIII əsr ədəbiyyatımızın Molla Pənah  
Vaqifdən sonra ikinci böyük simasıdır.*

*Əsərlərini həm klassik, həm də xalq ədə-  
biyyatı janrlarında qələmə almışdır. Şeirlərində  
əsas mövzu olan məhəbbət, qəriblik, kədər, di-  
daktika ilə bərabər, ictimai motivlər də güclüdür.*

*Ədəbiyyatşünasların kədər-qəm şairi  
adlandırıldığı Vidadının müsibətnamələri içə-  
risində gürcü çarı II İraklinin oğlu Levanın  
ölümünü münasibəti ilə yazdığı müxəmməs jan-  
rında olan "Bu gün" rədifli şeiri onun din  
və millətlərin ayrılığı fəvqində durduğunu  
göstərir.*

\*\*\*

Ah kim, gör neylədi bu gərdişi - dövran bu gün,  
Eylədi bir növcavani xak ilə yeksan bu gün.  
Oldular matəm tutub xəlqi - cahan giryən<sup>1</sup> bu gün,  
Getdi bu dari - fənadən<sup>2</sup> döndü çün dövran bu gün.  
Pəklə xanın sevgili fərzəndi ol Levən bu gün.

Qopdu bir şivən sanasan çərxi - dövran ağladı,  
Dözməyib bu möhnətə canı olan qan ağladı.

<sup>1</sup> Giryən – ağlar, ağlayan.

<sup>2</sup> Dari-fəna – fani dünya.

Xaçpərəstlər hər nə var, cümlə müsəlman aqladı,  
Necə dil tutsun deyim bir hal ilə xan aqladı,  
Atəşi - əfğano yandı külli-Gürcüstan bu gün.

Cəm edib dörd yanına Gurgin xan mirzaləri,  
Bir - birilə danışıq hər bir keçən sövdaləri,  
Sındırıb düşmənləri, kor etdiyin ədaləri<sup>1</sup>,  
Yada düşdükcə çıxar fəryadı vaveylaləri,  
Eylə sanır xəlqi - aləm qopdu bir tufan bu gün.

Bu müsibət məhsərində ol Dedunah görün,  
Zəxmi - naxun<sup>2</sup> sinədə, üzdə sirişki-alı<sup>3</sup> görün,  
Fərş olub torpağa üz, bihuşü pamalı<sup>4</sup> görün,  
Naleyi - zarü fəğanı, böylə əhvalı görün,  
Daş ola aqlar, necə tab eyləsin insan bu gün.



<sup>1</sup> Üda - düşmənlər.

<sup>2</sup> Zəxmi-naxun - dirmaq yarası.

<sup>3</sup> Sirişki-al - qanlı göz yaşı.

<sup>4</sup> Pamal - taqətsiz, yıxılmış, ayaq altında qalmış, məğlub.

## MOLLA PƏNAH VAQİF

(1717-1797)

*Qazax mahalının Qıraç Salahlı kəndində  
anadan olmuşdur.*

*XVIII əsr Azərbaycan şairi, məşhur siyasi  
və ictimai xadim, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan  
Cavanşirin baş vəziri olmuşdur.*

*Vaqifin əsərlərində dövrünün Qafqazdakı  
multikultural mühiti öz dolğun bədii əksini  
tapmışdır. Belə ki, Vaqif öz mətnlərlərində  
Gürcüstanı və gürcü xalqını təənnüm edir.  
Gürcüstan və Rusiya ilə Qarabağ xanlığının  
siyasi münasibətlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi  
ilə Tiflisə səfərə gedən şair Gürcüstana, Tiflisə  
olan məhəbbətini şeirlərində təsvir edir və be-  
ləliklə, şəxsi tolerant əhvalını dilə gətirir.*

*Firidun bəy Köçərli (XIX-XX əsrlər)  
"Azərbaycan ədəbiyyatı" adlı sanballı kitabında  
bu barədə belə yazır: "Vaqif Tiflisdə olan vaxtda  
və ol beytüs-səfani seyrü tamaşa edən əsnada  
onun gözü kalisadan çıxan tərso qızlarına sataşib  
və onlardan biri şairi valeh və heyran edibdir".<sup>1</sup>*

*Məlum olduğu kimi, A.Bakıxanov və  
H.Cavid də bir müddət Tiflisdə yaşamış və  
əsərlərində bu multikultural mühiti bədii şəkildə  
ifadə etmişlər.*

<sup>1</sup> F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. I cild. (Tərtibçi: Ruqiyya Qənbər qızı.)  
Bakı, "Elm", 1987, səh.176.

\*\*\*

Vəh, bu bağın nə əcəb sərv-i-dilaraları var  
Hər tərəf təzə açılmış güli-ronaları var,  
Qönçeyi-nərgisi-tər laleyi-homraları<sup>1</sup> var,  
Yəni, Tiflisin əcəb dilbəri-zibaları var,  
Ey könül, seyr elə kim, türfə tamaşaları var.

Valinin çəsmi-çırağı, vəh nə türfə<sup>2</sup> can imiş,  
Küllü-Cürüstənin üstə sayeyi-sübhan<sup>3</sup> imiş,  
Düşməni pamal<sup>4</sup> edən sordari-valaşan imiş,  
Aləmin sərdəftəriymiş<sup>5</sup>, adı Edlon xan imiş,  
Saxlasın Allah pənahında, əcəb oğlan imiş.

Həç yoxdur nisbəti, özgə diyarın xanına,  
Bir cavandır kim, yaraşır padşahlıq şanına.  
Dəyməsin afət yeli, ya Rəb, güli-xəndanına,<sup>6</sup>  
Sərbəsər<sup>7</sup> ələm görəkdir baş əyö fərmanına,  
Taqi-əbruyi-lətif<sup>8</sup> qibleyi-iman imiş.

Xoş tamaşa eylədim, gördüm tamam ətvarını,<sup>9</sup>  
Çox bəyəndim özünü, hom ləhcəyi-göftarını,<sup>10</sup>  
Maşaallah, zahir etmiş ululuq asarını,<sup>11</sup>  
Belə sandım kim, mələkdir əvvəla didarını,  
Xeyley çağdan sonra bildim kim, gözəl insan imiş.

<sup>1</sup> Laleyi-həmra – qızıl lələ.

<sup>2</sup> Türfə – nadir, tapılmayan, əvəzsiz.

<sup>3</sup> Sayeyi-sübhan – Allahın kölgəsi.

<sup>4</sup> Pamal etmək – məğlub etmək.

<sup>5</sup> Sərdəftər – rəhbər, öndə gedən.

<sup>6</sup> Xəndan – gülər.

<sup>7</sup> Sərbəsər – bütün, hamı.

<sup>8</sup> Taqi-əbruyi-lətif – gözəl qaşının tağı (əyrisi).

<sup>9</sup> Ətvar – rəftar, davranış.

<sup>10</sup> Göftar/güftar – danışmaq, söhbət.

<sup>11</sup> Asarını – əsərlər; burada məcazi mənada zahiri gözəlliklər nəzərdə tutulur.

Sayir oğlundan xanın gər olmadıq biz ruşinas,<sup>1</sup>  
Mancı yox, onları həm eylədik bundan qiyas,<sup>2</sup>  
Bu ocaq böylə ocaqdır, eyləmiş nur iqtibas,<sup>3</sup>  
Vaqifa, sən qıl Xudaya hər zaman şükrü sipas,<sup>4</sup>  
Valinin ocağı böylə gün kimi taban<sup>5</sup> imiş.

\*\*\*

Biri həmmam ki, qüdrətdən olub bəzlü<sup>6</sup> bərat,<sup>7</sup>  
Biri Kür suyu ki, hər cürəsidir<sup>8</sup> abi-həyat,  
Biri bu xubluğu göyçəkliyi pakizə sifət,  
Biri odur ki, nəcib, əsldə alidərəcat,<sup>9</sup>  
Aləmin sərvəri vali kimi ağaları var!

Yeddi həmmam, nə həmmam ki, sərmənzili-hur,<sup>10</sup>  
Həşt<sup>11</sup> cənnət kimi hər guşəsi bir mətləi-nur,<sup>12</sup>  
Bir əcəb abi-rəvan görmə qılıb onda zühur,<sup>13</sup>  
Şükr təqdirinə, ey qadirü qəyyümü qəfur,<sup>14</sup>  
Lütfünün bəndələrə neməti-üzmaları<sup>15</sup> var.  
Mənbəi-cudü kərəmdən açılır nəhri xoşab,<sup>16</sup>  
Basəfa hövza dəmədəm tökülür misli-güləb,<sup>17</sup>

<sup>1</sup> Ruşinas – üzdən tanımaq.

<sup>2</sup> Qiyas – müqayisə, tutuşdurma.

<sup>3</sup> İqtibas etmək – götürmək.

<sup>4</sup> Sipas – şükr, təşəkkür, minnət.

<sup>5</sup> Taban – parlaq, işıqlı.

<sup>6</sup> Bəzl – bağışlanma.

<sup>7</sup> Bərat – qiymətli bir şey.

<sup>8</sup> Cürə – damcı, damla.

<sup>9</sup> Alidərəcat – böyük əsilzadə.

<sup>10</sup> Sərmənzili-hur – hurilərin məskəni.

<sup>11</sup> Həşt – səkkiz.

<sup>12</sup> Mətləi-nur – nurun başlanğıcı.

<sup>13</sup> Zühur qılmaq – yaranmaq, üzə çıxmaq.

<sup>14</sup> İy qadirü qəyyümü qəfur – Allahın sifətləridir.

<sup>15</sup> Neməti-üzma – böyük nemət.

<sup>16</sup> Nəhri-xoşab – yaxşı suyu olan çay.

<sup>17</sup> Misli-güləb – güləb kimi.

Girsə bir kərrə ona mən kimi bir xanəxərab,<sup>1</sup>  
Çıxmaz ondan dəxi bir canibə,<sup>2</sup> manəndi-hübab,<sup>3</sup>  
Getso də badə nə ki, mənzilü məvaları<sup>4</sup> var.

Gərçi, ey Xizr, bulubsan şərəfi-feyzi-əzəl,<sup>5</sup>  
Verməyibdir könül asayışı<sup>6</sup> amma sənə əl,  
İstəsən ömri-dübarə, görəsən türfə gözəl,  
Bircə təşrif buyur Tiflisin həmmamına gəl,  
Gör necə rahəti-canbəxşi-tənasaları<sup>7</sup> var.

Bu ocaq böylə ocaqdır ki, işıq ayə salır,  
Gün kimi şöləsini cümleyi-dünyaya salır,  
Tez tutar xainü bədxahları vayə salır,  
Hər kimin başına kim, məhrəmətü sayə<sup>8</sup> salır,  
Bilsin onlar ki, tamam din ilə dünyaları var.

Mərhəbə, Tiflis imiş cənnəti-dünya yerinin,<sup>9</sup>  
Yığılıbdır ona cəmiyyəti-hurü pərinin,  
Mən bu şəhrin nə deyim vəsfini dilbərlərinin,

Filməsəl, şəkli şəmayıldə<sup>10</sup>, bəli, hər birinin  
Məhi-tabanə<sup>11</sup> bərabər sərü simaları var.

<sup>1</sup> Xanəxərab – evi dağılmış, evsiz-əşiksiz.

<sup>2</sup> Canib – tərəf.

<sup>3</sup> Manəndi-hübab – köpük kimi.

<sup>4</sup> Məva – məskən, mənzil, yurd.

<sup>5</sup> Feyzi-əzəl – əbədi nemət, əbədi bolluq.

<sup>6</sup> Asayış – rahatlıq, dinclik.

<sup>7</sup> Tənasə – asudə, rahat.

<sup>8</sup> Sayə – kölgə.

<sup>9</sup> M.P.Vaqifin xələfi A.Bakıxanovun da Tiflisin vəsfinə həsr olunmuş ayrıca şeiri vardır. Bax: A.Bakıxanov bəlməsinə – *Elmi redaktor*.

<sup>10</sup> Şəmayıl – sifət, üz.

<sup>11</sup> Məhi-taban – parlaq ay.

Ol qədədir büti-nazikbədəni incəmiyan,<sup>1</sup>  
Eyləmək olmaz onun sanını məlumi ayan,  
Hər biri nazü nəzakət ilə min afəti-can,  
Cümlə bir cüvədə, bir şivədə, xoş sərv-i-rəvan,  
Məst tavus kimi gərdəni-minaları<sup>2</sup> var.

Üzləri pərtövi-mehri-cahanara<sup>3</sup> kimidir,  
Səfheyi-sinələri simi-müsəffa<sup>4</sup> kimidir,  
Ləzzəti-ləhcələri nitqi-Məsiha kimidir,  
Əlləri möcüzeyi-həzrəti-Musa kimidir,  
Dilrübaliqda<sup>5</sup> əcaib yədi-beyzaları<sup>6</sup> var.

Ala gözlər süzülüb nərgisi-sirabə dönüb,  
Ağ qabaqda xəmi-əbruləri<sup>7</sup> mehrabə dönüb,  
Qönçə tək ləblərinin rəngi meyi-nabə<sup>8</sup> dönüb,  
Tökülüb gərdəne tellər ucu qüllabə<sup>9</sup> dönüb,  
Sona çıxması kimi zülfi-mütərraları<sup>10</sup> var.

Nə qədər var işə buxaqü zənəxdanü yanağ,  
Tazə gül yarpağı tək qırmızıdır nazikü ağ,  
Bir-birindən götürüb şöləsini misli-çirağ,  
Görməyib kimsə belə qaşü gözü dişü dodaq,  
Özge bəbət sifəti surəti əzaları var.

<sup>1</sup> İncəmiyan – incəbelli.

<sup>2</sup> Gərdəni-mina – ağ (büllür) boyun.

<sup>3</sup> Pərtövi-mehri-cahanara – dünyanı bəzəyən günəşin nuru.

<sup>4</sup> Simi-müsəffa – saf gümüş; burada ağ, büllür anlamını daşıyır.

<sup>5</sup> Dilrübaliq – ürək ovlamaq, cazibədarlıq.

<sup>6</sup> Yədi-beyza – ağ əl; Musa peyğəmbərin möcüzəsinə işarədir.

<sup>7</sup> Xəmi-əbruləri – qaşlarının ayrırları.

<sup>8</sup> Meyi-nab – al şərab.

<sup>9</sup> Qüllab – qırmağ.

<sup>10</sup> Zülfi-mütərra – tor (təptəzə) saç.



\*\*\*

Baği-rizvanda əgər huriyü qılman çoxdur,  
Bu cavanlar kimi məqbulu müzəyyən<sup>1</sup> yoxdur,  
Nəsl-bər-nəsl<sup>2</sup> gözəllik bulara buyruqdur,  
Mən görünlör ki, mələkdən, pəridən artıqdur  
Hələ dərnlör ki, bulardan dəxi əlları var.

Kəsrəti-hüsn<sup>3</sup> ki, xoş mərtəbədir insanə,  
Bəxş edibdir onu həqiq dilbəri-Gürcüstano,  
Yox, sual etmək əgər məsləhəti-Yəzdano,<sup>4</sup>  
Nola, ya Rəb, səbəbi, baisi bu chsano,  
Bələ surətlərin, əlbəttə ki, mənaları var.

Qalmışam valehü matü mütəhəyyir,<sup>5</sup> dili lal,  
Ey xudavəndi-cahan, gizli deyildir sənə hal,  
Bu necə nuri-liqadır,<sup>6</sup> bu necə zibü cəmal<sup>7</sup>  
Ki, veribsən bu qədər bunlara binöqsü zaval,<sup>8</sup>  
Necə kim, var cahan, hüsn-i-mühəyyaları var.

Bədəni-pakı çəkib abi-rəvan<sup>9</sup> tək sulara,  
Ağarıb tazəvü tər cümlə dönübdür qulara,  
Abi-Kür nisbət edib boylarını qarğulara,  
Neçə şeydən belə zahir ki, Xudanın bulara  
Nəzəri-mərhəməti, lütfi-hüveydarları<sup>10</sup> var.

<sup>1</sup> Müzəyyən – zınlı, bəzəkli, bəzədilmiş.

<sup>2</sup> Nəsl-bər-nəsl – nəsilən nəslə.

<sup>3</sup> Kəsrəti-hüsn – gözəlliyim çoxluğu.

<sup>4</sup> Yəzdan – Allah.

<sup>5</sup> Matü mütəhəyyir – mat, heyran.

<sup>6</sup> Nuri-liqa – üzün nuru.

<sup>7</sup> Zibü cəmal – gözəllik.

<sup>8</sup> Binöqsü zaval – nöqsansız, eyibsiz.

<sup>9</sup> Abi-rəvan – axar su.

<sup>10</sup> Hüveyda – bəlli, aşkar.

\*\*\*

Bir eylə nəzər ləşgəri - müjgan ələminə,<sup>1</sup>  
Gör necə keçib hökmü onun ruyi - zəminə.<sup>2</sup>  
Təbriz, Şəki, Gəncövü, Kabil şəhərinə,  
İran ilə Turan, Hələbü Məkkə, Mədəno,  
Bunlarda belə sənciləyin<sup>3</sup> can ələ düşməz.

Mən aşiq idim, şövqi onun var idi mənə,  
Öz aşiqinin gərdənini<sup>4</sup> saldı kəməndə,  
Kəşmir, Xəta, Misr, Buxaravü Xütəndə,  
Mosul şəhəri, Çin ilə Maçinü Yəmənə,  
Gərçi gözənlər Rum, Ərəbistan, ələ düşməz.

Əlqissə ki, yüz kafər ola, yüz də müsəlman,  
Tövrat ilə İncil, Zəbur, ayət - Quran,  
Tiflis, İrəvan, Şamü Cəbəl, cümlə Trabzan,  
Dərbənd, Quba, Bakı, Şamaxı ilə Sifahan,<sup>5</sup>  
Yüz seyr oluna külli - Dağıstan, ələ düşməz.

\*\*\*

Mən səni görməkdən ötrü bari bir göz, ey sənəm,  
Canımın hövlühdən<sup>6</sup> aya neyləyim, heç bilmənəm,  
Dərdim artıb az qalıbdır ki, o İsayə dönəm,  
İstərəm, gündə kəlisə qapısında əylənəm,  
Ey gülüm, ey nərgisim, sərvə - rəvanım, gələ gör!

\*\*\*

Naz ilə ta ol büti-ziba kəlisədən çıxar,  
Sərkəşü xəndanü bipərva<sup>7</sup> kəlisədən çıxar,

<sup>1</sup> Əlam – bayraq.

<sup>2</sup> Ruyi-zəmin – yer üzü.

<sup>3</sup> Sənciləyin – sənin kimi.

<sup>4</sup> Gərdən – boyun.

<sup>5</sup> Sifahan – İsfahan.

<sup>6</sup> Hövl – qorxu, qorxma.

<sup>7</sup> Sərkəşü xəndanü bipərva – qürurlu, güclü və qayğısız (etinasız).

Şahdır guya, geyib diba,<sup>1</sup> kəlisadan çıxar,  
Açıban tölət<sup>2</sup> günəşasa, kəlisadan çıxar,  
Şöle salmış aləmə kim, ta kəlisadan çıxar.

Şənəvəş<sup>3</sup> seyqəl verib zülfi-bənəfşə nisbətə,<sup>4</sup>  
Pərdə mütləq tutmayıb simavü sədrü<sup>5</sup> surətə,  
Qıl tamaşa gərdənə, seyr eylə qəddü qamətə,  
Qaşü göz, qəmzə, məzəllah<sup>6</sup>, dönübdür afətə,  
Etməyo din mülkünü yəğmə<sup>7</sup>, kəlisadan çıxar.

Ləhzə-ləhzə eylədikcə məhrüxsarı zühür,  
Ləmə-ləmə<sup>8</sup> ziri-bürqədən<sup>9</sup> düşər dünyaya nur,  
Onu bir kərrə görəndən dindən olur, əlbəttə, dur<sup>10</sup>,  
Necə kim, cənnət sarayından çıxar, qılmanü hur,  
O şəkil bu düxtəri-tərsa<sup>11</sup> kəlisadan çıxar.

Gül kimi nərmilə nazik pırəhəndə ağ bədən,  
Bilmənəm kim, şölədir, ya xərməni-bərgi-səmən,<sup>12</sup>  
Dişləri qəltan sədəf, çün ağzıdır ləli-Yəmən,  
Ağ qabaqda bir göz onun taqi-əbrusun<sup>13</sup> görəndən  
Meyli-məscid eyləməz, haşa, kəlisadan çıxar.

Vaqifəm, ta ki, gözüm sataşdı onun qaşına,  
İstədi məhrabü mənbərdən xəyalim daşına,

<sup>1</sup> Diba – bəzəkli ipək.

<sup>2</sup> Tölət – parıltı, işıq.

<sup>3</sup> Şənəvəş – daraq kimi.

<sup>4</sup> Nisbat – bənzər.

<sup>5</sup> Sədr – döş, sına.

<sup>6</sup> Məzəllah – Allah eləməsin, Allah güstərməsin.

<sup>7</sup> Yəğmə – talan, qarət.

<sup>8</sup> Ləmə-ləmə – işıq saç-aşa, parlaq-parlaq.

<sup>9</sup> Ziri-bürqə – pərdə altı.

<sup>10</sup> Dur – uzaq.

<sup>11</sup> Düxtəri-tərsa – xristian qızı.

<sup>12</sup> Xərməni-bərgi-səmən – yasəmən yarpağının xırmanı.

<sup>13</sup> Əbrü – qaş.

İndi bildim kim, nə gəlmiş Şeyx Sonan başına,  
Ya budur kim, Tiflisi qorq eylərəm göz yaşına,  
Ol sənəm vəsli mənimçün ya kəlisadan çıxar.

Vaqifa, sənə ki, yoxdur, bilirəm, zöhdü<sup>1</sup> riyə,  
Şərti-ixlas<sup>2</sup> gərəkdir edəsən şimdi ədə,  
Elə bu valiyo, oğlanlarına xeyrə dua!  
Saxlasın bunları öz hişzi-amanında Xuda,  
Həsəl etsin nə qədər dildə təmənnaları var.



<sup>1</sup> Zöhd – dünyəvi nemətlərdən çəkinmə.

<sup>2</sup> Şərti-ixlas – səmimiyyət.

## QASIM BÖY ZAKİR

(1784-1857)

*Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi olan Şuşada doğulmuşdur.*

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Qasım bəy Zakir Qarabağ xanları nəslindəndir. Bakı qubernatoru Mixail Kolyubakin və gürcü knyazı Orbeliani ilə dostluq əlaqələrində olması onu multikultural dünyagörüşlü bir insan kimi səciyyələndirir. Şeirlərində xalqlar dostluğuna dair fikirlər öz bədii əksini tapmışdır.

Kişi xasiyyətli insanlar üçün şair milli ayrı-seçkilik qəbul etmir və müxtəlif millətlərə – ermənilərə, azərbaycanlılara, türklərə, tatlara eyni gözlə baxır.

\*\*\*

O vilanın<sup>1</sup> yoxdu bu yer tək pisi,  
Təqəllübü,<sup>2</sup> hərzəkəri,<sup>3</sup> xəbisi,  
Yaxşı gördüm tamam əhli-Tiflisi,<sup>4</sup>  
Raziyəm nəhayət biştər<sup>5</sup> səndən.

<sup>1</sup> Vila – vilayət.

<sup>2</sup> Təqəllüb – firtləq, kələk.

<sup>3</sup> Hərzəkər – boş-boş sözlər danışan, cəfəng sözlər söyləyən.

<sup>4</sup> Tiflisin türki M.F. Vaqif və A. Bakıxanovun əsərlərində də yer almışdır. Müvafiq bölmələrə baxmaq olar – *İlmi redaktor*.

<sup>5</sup> Biştər – daha çox.

Olan dəmdə mənə mənzil Şadino,  
Hər tərəfə eylər idim təkü do,<sup>1</sup>  
İvana bəy<sup>2</sup>, Kolyubakin<sup>3</sup>, İliko,<sup>4</sup>  
Çalışırdı, əlhəq,<sup>5</sup> bərabər səndən.

\*\*\*

Kişi dövlətinə pasiban<sup>6</sup> görək,  
İşarə anlayan, söz qanan görək.  
Bu dövrdə adam yekzəban<sup>7</sup> görək,  
Ermoni, müsəlman, türkmənə, tat.



<sup>1</sup> Təkü do – ora-bura qaçış, vurmuxma, əllaşma.

<sup>2</sup> İvano bəy – M.F. Axundzadənin yaxın dostu jurnalist İvan Silvitski «Kavkaz» qəzetində çalışmışdır.

<sup>3</sup> Kolyubakin – Bakı qubernatoru olmuşdur. Zakirin həbsdən azad olunmasına kömək etmişdir.

<sup>4</sup> İliko – gürcü knyazı polkovnik İlya Orbeliani Q.Zakirin dostu olmuşdur.

<sup>5</sup> Əlhəq – haqiqətdə.

<sup>6</sup> Pasiban – gözetçi, qarovluq, keşikçi.

<sup>7</sup> Yekzəban – yekdiil, əlbir.

## ABBASQULU AĞA BAKIXANOV

(1794-1846)

Görkəmli şair, yazıçı, alim, müəffəkkir və tərjüməçi Abbasqulu ağa Bakıxanov Bakı yaxınlığındakı Əmir Hacıyan (Əmircan) kəndində anadan olmuşdur.

Atası II Mirzə Məhəmməd xan Bakı xanları nəslindən, anası Sofiya xanım isə müsəlmanlığı qəbul etmiş gürcü qızı idi.

Multikultural bir şəraitdə böyüyən Bakıxanov dəfələrlə Rusiyada olmuş, rus ziyalıları ilə sıx əlaqə saxlamışdır. O, Avropa və rus mədəniyyətini, bir çox dilləri bilmiş və Qərb mədəniyyətini, onun qabaqcıl nailiyyətlərini Azərbaycanda təbliğ etmişdir. Belə ki, onun "Kəşfi-qərəib" ("Qəribəliklərin kəşfi") əsəri Amerika qitəsinin kəşfinə, Kolumbun səyahətlərinə həsr edilmişdir. Orada hindu qəbilələri və onların adət-ənənələri haqqında da geniş məlumat vardır.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Güllüstani-İrəm» əsərində Azərbaycandakı multikultural mühit təsvir edilir, burada yaşayan və Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış müxtəlif xalq və qəbilələrdən bəhs olunur, xristianlıq, zərdüştilik və İslam dinlərinin tarixi və mahiyyəti haqqında məlumat verilir.

A.Bakıxanov özünün müasirləri olan A.S.Qriboyedov, F.Bodenştedt, Fəzil xan Şeyda, Mirzə Şəfi Vəzih, Mirzə Fətəli Axundzadə və başqaları ilə dostluq etmişdir. O, 1827-ci ildə Cənubi Azərbaycanda olmuş, 1833-1834-cü illərdə Varşavada və Peterburqda yaşamış, rus şairi A.S.Puşkinin ailəsi ilə yoldaşlıq münasibəti qurmuşdur.

Böyük ədib həm də bir jurnalist kimi «Tiflisskiye vedomosti», «Zakavkazskiy vestnik», «Kavkaz» qəzetlərinin fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdir. Ömrünün sonlarında o, Yaxın Şərqi səyahətə çıxmış, 1846-cı ildə Məkkədən Mədinəyə gedərkən Vadiyi-Fatimə adlanan yerdə vəba xəstəliyinə tutulub vəfat etmiş və həmin yerdə dəfn olunmuşdur.

Gəzdirdiyi ölkələri, oradakı insanları əsərlərində vəsf edən Qüdsinin düzlük, həqiqət, ədalətə bağlı gözəl fikirləri var. Şeirlərinin birində o yazır: "Həqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir". Burada şair öz inamında müxtəlif dinlərin fəvqində dayandığını nümayiş etdirir.<sup>1</sup>

\*\*\*

Əlindən yaxşı bir iş çıxmayan kəslər deyil mömin,  
Həqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir.

<sup>1</sup> Abbasqulu ağa Bakıxanovun multikulturalizmlə bağlı ictimai, siyasi, publisistik fikirləri bu kitabın davamı olan "Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları" nəşrində öz əksini tapacaq – Elmi redaktor.

\*\*\*

Bir tayfadan ibarət deyildir bu xoş diyar,  
Bu səfəli ölkədə axı. bir çox tayfa var.

Bu ölkədə yaşar çex, rus, alman, rum, firəngli,  
Hər birinin paltarı bir çeşidli, bir rəngli.

\*\*\*

El üçün kim girişərsə bir işə,  
Özü dəxi xeyir görər həmişə.<sup>1</sup>

\*\*\*

Qəm çəkmə, könül, gər ciyərin qanə dönübdür,  
Əyyami-vüsəlin şəbi-hicranə dönübdür.  
Bülbültək işin naləvü əfganə dönübdür.  
Tiflisə nəzər qıl ki, gülüstənə dönübdür,  
Hər bir gözəli afətü cananə dönübdür.

Hər kim gələ Tiflisə tamaşa tələbindən,  
Zülfü rüxi-məhvəşləri<sup>2</sup> görmək səbəbindən.  
Görməz əsəri rahəti-can ruzü şəbindən,  
Xoşləhcə pərizadələrin ləli-ləbindən,  
Bu kişvəri-pürşür<sup>3</sup> Bədəxşanə<sup>4</sup> dönübdür.

Bunlarda bu, ya Rəb, nə səfədir fərəhəngiz,<sup>5</sup>  
Hər sərvədin şivəyi-rüxsarı bəlxiz,<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Yuxarıdakı nümunələrin fars dilindən tərcüməsi Məmmədəğa Sultanovundur.

<sup>2</sup> Zülfü rüxi-məhvəş – ay üzülərin saçı və üzü.

<sup>3</sup> Kişvəri-pürşür – izdihamlı, səs-küylü.

<sup>4</sup> Bədəxşan – qiymətli daş-qaşları ilə məşhur olan diyar.

<sup>5</sup> Fərəhəngiz – sevinc, fərəh gətirən.

<sup>6</sup> Bəlxiz – bəla gətirən. Burada "heyranedicü", "heyranəsalan" anlamındadır.

Rüxsari-niku, türəyi-mişkini dilaviz,<sup>1</sup>  
Hər əbruyi-xəm<sup>2</sup> şəkldə bir xəncəri-xunriz,<sup>3</sup>  
Qan tökmək üçün hər müjə<sup>4</sup> peykanə<sup>5</sup> dönübdür.

Hərçənd bu gülzardə çox dilbəri gördüm,  
Can qəsdim edən şuxi-sitəmgüstəri<sup>6</sup> gördüm,  
Arizləri<sup>7</sup> məhtabə<sup>8</sup> bərabərləri gördüm,  
Əvvəl yetişən gündə ki, İsgəndəri gördüm,  
Aya bu mələkdir, dedim, insanə dönübdür.

Qüdsi ki, dəmi-qüds<sup>9</sup> vurub lafi-təvəlla,<sup>10</sup>  
Tən eylər idi görsə birin valehü şeyda,<sup>11</sup>  
Tərk eyləmiş islamı görüb bunları hala,<sup>12</sup>  
İstər ola carubkeşi-səhni-kəlisə,<sup>13</sup>  
Zünnar salıb boynuna Sonanə<sup>14</sup> dönübdür.



<sup>1</sup> Dilaviz – ürəyi coşduran.

<sup>2</sup> Əbruyi-xəm – ayrı qaş.

<sup>3</sup> Xəncəri-xunriz – qanlı xəncər, qantökən xəncər.

<sup>4</sup> Müjə – kirpik.

<sup>5</sup> Peykan – ox.

<sup>6</sup> Şuxi-sitəmgüstər – zülm edən şux gözəl.

<sup>7</sup> Ariz – üz.

<sup>8</sup> Məhtab – ay kımı işıqlı.

<sup>9</sup> Dəmi-qüds – pak (müqəddəs) nəfəs.

<sup>10</sup> Lafi-təvəlla – Allahın dostlarını bəyanməkdən dəm vurmaq.

<sup>11</sup> Valhü şeyda – valeh və heyran.

<sup>12</sup> Hala – indi.

<sup>13</sup> Carubkeşi-səhni-kəlisə – kilsə meydanının süpürgəçisi.

<sup>14</sup> Şair burada gürcü qızına vurulan Şeyx Sonana işarə edərək, məhəbbət yolunda fədakarlıqda özünü ona tay tutur.

## MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH

(1794-1852)

*Gəncədə doğulmuş, Tiflisdə vəfat etmişdir. Azərbaycanca maarifçi ədəbiyyatın ilk görkəmli nümayəndələrindən biridir.*

*Böyük maarifçi Mirzə Fətəli Axundzadənin müəllimi olmuş, onun dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.*

*Alman alimi Fridrix fon Bodenştedtə fars və Azərbaycan-türk dillərini öyrətmiş, ona öz əli ilə yazdığı şeirlərindən ibarət əlyazma kitabını hədiyyə etmişdir. Tiflisdə təşkil etdiyi "Divani-hikmət" ədəbi məclislərdə Fridrix fon Bodenştedt də iştirak etmişdir.*

*Rus alimi Qriqoryevlə dostluq əlaqələrində olmuş, onunla birgə səgirdlər üçün "Kitabi-türki" adlı dərslik hazırlamışdır. Multikultural dünyagörüşlü M.Ş.Vazehin əldə olan orijinal şeirlərindən biri erməni qızı Süsənə həsr olunmuşdur.*

*Şairin Azərbaycan-Qərb ədəbi əlaqələrinin yaranmasında xüsusi rolu olmuşdur.*

*Alman alimi F.Bodenştedt M.Ş.Vazehin şeirlərini alman dilinə çevirərək 1851-ci ildə "Mirzə Şəfinin nəğmələri" adı altında nəşr etdirmişdir.<sup>1</sup>*

<sup>1</sup> Xatırlatmaq yerinə düşər ki, F.Bodenştedtin həmyerlisi olan alman şərqşünas alimi və diplomatı Henrix Fridrix fon Dits bu hadisədən bir neçə on il öncə, yəni, 1815-ci ildə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı "Basat Təpəgözü öldürdüyü boy"u öz dayırlı ön sözü ilə bir yerdə Berlinlə nəşr etdirmişdi – *Əlmi redaktor*.

\*\*\*

Bu qədü qamətində otləsü xara yaraşur,  
Qaşların guşəsinə qətlimə eyma<sup>1</sup> yaraşur,  
Edə gər zində<sup>2</sup> ləbin ləfzi-Məsiha, yaraşur,  
Səni hər kim ki, sevər, başına sevda yaraşur,  
Ola sərgəştövü<sup>3</sup> divanəvi heyran, Süsəni.

Gün ki hər sübh çıxar, dərğəhinə<sup>4</sup> səcdə edər,  
Sərv rəftara gələr, qılsa qədin bağə güzər,<sup>5</sup>  
Qönçə gər ağzın ilə qarşu dura, boynun əyər,  
Küfri-əşqin yetişib bir yerə kim, ey kafər,  
Desələr Vazehə böhtandı, müsəlman, Süsəni.



<sup>1</sup> Eyma – göz-qaşla işarələr etmə.

<sup>2</sup> Zində – dir.

<sup>3</sup> Sərgəştə – avara, sərgərdan.

<sup>4</sup> Dərğəh – qapı, ön

<sup>5</sup> Güzər qılmaq – getmək, gəzmək.

## MİRZƏ NƏSRULLA DİDƏ

(1797-1870)

*Şair Şamaxıda doğulmuş, Təbrizdə təhsil almışdır. Şamaxıda müəllimlik etmiş, bir müddət isə şəhər quberniya idarəsində katib işləmişdir. Rus və erməni dillərini mükəmməl bilməmişdir. Uşaqlar üçün "Kitabün-nəsayeh" ("Nəsihətlər kitabı") adlı dərslik yazmışdır. Multikultural dünyagörüşlü bir şəxs olmuşdur.*

\*\*\*

Misir mülkü məhv olub nəqşi-Züleyxa oldu həkk,  
Hər tərəf min Yusifə zinət verir bazari-gül.<sup>1</sup>

\*\*\*

Çıxdı rəhmi-şaxdın tifli-şərəfəfzayi-gül,  
Gəldi Məryəmdən zühurə həzrəti – İsayi-gül.<sup>2</sup>

\*\*\*

Kari-əbnayi-cəhan<sup>3</sup> şivəsidir.  
Biri gər ağlamasa, qeyrisi məsrur<sup>4</sup> olmaz.

<sup>1</sup> Beytin ümumi mənası: Züleyxanın sürəti həkk olunandan Misir mülkü görünməz oldu. Gül bazarı hər tərəfdə min Yusifə zinət verir.

<sup>2</sup> Beytin ümumi mənası: Budağın batından gülün şərəf artıran körpəsi çıxdı. Məryəmdən doğuldu həzrəti-İsa güli.

<sup>3</sup> Kari-əbnayi-cəhan – bütün başqar övladının işi.

<sup>4</sup> Məsrur – şad, şən, sevincli.

\*\*\*

Bəşəri kamil edər qüvvəti-təlimi-kəmal,  
Necə şamın işığı şüşəni bir ətəri-səbz.<sup>1</sup>



<sup>1</sup> Ətəri-səbz – yaşıl ulduz.

**AŞIQ ALI**  
(1801-1911)

Azərbaycan aşığı və söz sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Aşiq Ali 1801-ci ildə Böyük Azərbaycanın Göyçə mahalının Qızılvəng kəndində anadan olmuşdur. 16-17 yaşlarından aşılıq etməyə başlayıb və qısa zaman içində məşhurlaşılıb. Çoxlu sayda şagirdi olub. Onlardan ən tanınmışı XIX əsr Azərbaycan aşığı şerinin görkəmli nümayəndələrindən biri Aşiq Ələsgərdir.

Aşiq Ali Azərbaycan aşığı şeri tarixində Aşiq Ələsgərin ustadı kimi tanınsa da, onun özü də çox azman ruhlu, coşqun təbli sənət fədaisi olmuşdur. Ustadı Aşiq Allahverdi (Ağ Aşiq) onu bütünlü şagirdlərindən daha artıq sevərmiş.

Aşiq Ali Türkiyə (Şərqi Anadolu) səfəri zamanı Yığıval (İqbal) və Zəki kimi tanınmış saz-söz sənətkarları ilə dəyişərək, onları bağlamışdır. Qayıdarkən səfər yoldaşı, ustad Aşiq Duraxandan ayrılan Aşiq Ali Qorçu Əsədlə Quldar Baydar adlı kəndə gəlir və orada Əsmər xanım ilə deyışib, onu da bağlayır. Əsmər xanım Aliya «böyük nəmər» verərək onunla evlənməyi təklif edir. Lakin Aşiq Ali ilqarından dönmür.

Aşiq Alının Türkiyə səfəri, bu səfər zamanı oradakı aşıqlarla dəyişməsi «Aşiq Alının

Türkiyə səfəri», Əsmər xanım ilə münasibətləri isə «Aşiq Ali və Əsmər» adlı xalq hekayələrində öz əksini tapmışdır. Aşiq Alının bütünlü şeirləri külliyyat halında hələ də çap olunmayıb, ancaq ayrı-ayrı şeirləri işıq üzü görüb. O, gərayılı, qoşma, tənris, divanı, müxəmməs kimi şeir növlərində yazmışdır. 1911-ci ildə anadan olduğu kənddə dünyasını dəyişmişdir. Aşiq Alının şeirlərində başqa xalqlara və inanclara hörmət və məhəbbət ifadələri xüsusi yer tutur.

\*\*\*

Süsənli, sünbüllü, tər bənövşəli,  
Yaylaq, bizim yaylaqlara bənzərsən.  
İçən olmaz abi-kövsər suyunu,  
Bulaq, bizim bulaqlara bənzərsən.

Ağyoxuş, xan Keyti, Daşkəvd baxarı,  
Ağ sürülər Sarıyaldan yuxarı.  
Var bizim çayların gözəl axarı,  
Çaylar, bizim o çaylara bənzərsən.

Aşiq Ali deyər, üç gözəl dəərə:  
Çiçəkli, Şaqaylı, Xoş gözəl dəərə,  
Əyricə, Verst dağı, Baş Gözöldərə,  
Üç dağ, bizim üç dağlara bənzərsən.



\*\*\*

Nakəs adam bu dünyada çox olar,  
Mərd igidin gözü-könlü tox olar.  
Qonşunu yox istəyən özü yox olar,  
Onunçün aləmi var istər könlüm.



## MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİ

(1805-1886)

*Qarabağda doğulan, Türkiyədə dünyasını dəyişən Mir Həzmə Seyid Nigarinin Azərbaycanca və farsca şeirlər divanı vardır. XIX əsr Azərbaycan süfi ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biridir.*

*Yaradıcılığında Allaha olan sonsuz sevgi, ilahi məhəbbət duyğuları əsas yer tutur.*

*Əksər süfi müştəfəkkirləri kimi Nigari də insanların dinindən və irqindən asılı olmayaraq, onlar arasında bərabərlik ideyasının təbliğatçısı, carçısı olmuş və poetik əsərlərində humanist fikirlərini bədii şəkildə ifadə etmiş, bəşər övladını sülhə, əmin-amanlığa səsləmişdir.*

\*\*\*

Bəxşi-Xuda, rəşki-Məsihadır eşq,  
Maycyi-möcüzeyi-Musadır eşq.

\*\*\*

Hər bir nəfəsi Məsihasa,<sup>1</sup>  
Hər bir nəzəri nəziri-kimiya...

\*\*\*

Başqa məddahə nə hacət, sifəti-zatına kim,  
Vasifin<sup>2</sup> "Müşəf"ü İncilü "Zəbur"u Tövrat.

<sup>1</sup> Məsihasa – Məsih kimi. \*\*\*

<sup>2</sup> Vasif – vəsf edən, mədh edən, tərifləyən; səciyyəlandırən.

Məgər yox, ey büt, insafın ki, bir dəm deməzsən kim,  
Fələkdə incidir ahın Məsihani, yetər, dad<sup>1</sup> et.

\*\*\*

İrişür<sup>2</sup> aləmi-təcridə,<sup>3</sup> Məsihayə yetər,  
Hər kimin xaki-payi mehri-Məhəmməd yoludur.

Bana ərz eyləmə Yusif sözün, ey ravi<sup>4</sup> ki, mən,  
Qurbanəm ol kəsə kim, Mir Nigari quludur.

\*\*\*

Müştaqi – cəmalındır, bir zərrə nola qılsın,  
Xurşidi-üzərdən<sup>5</sup> Musayi-dilə izhar.<sup>6</sup>

\*\*\*

Ceysu<sup>7</sup> ilə uğraşdım, aldım xəbəri Çindən,  
Əxbarə<sup>8</sup> olur vaqif, hər kim tel ilə oynar.

\*\*\*

Nəfəsi-yarmı ya, həmdəmi-didarmi<sup>9</sup> ya?  
Hər dəmi-eşq ki, səd nəfəsi-Məsiha görünür.

Qisseyi<sup>10</sup>-həzrəti-Musayə xəbərdar bilür,  
Şəbi-tarında<sup>11</sup> səfər eyləmə, əla görünür.

<sup>1</sup> Dad – insaf, ədalət.

<sup>2</sup> İrişür – çatır, yetişir.

<sup>3</sup> Aləmi-təcrid – yalqızlıq aləmi, subaylıq dünyası. Beytdə İsa peyğəmbərin subaylığına işarə edilir.

<sup>4</sup> Ravi – nəgill söyləyən, rəvayət edən.

<sup>5</sup> Xurşidi-izhar – üzün günəşi, üzün parlaqlığı.

<sup>6</sup> Musayi-dilə izhar qılmaq – ürək Musasına bəyan etmək, izhar etmək.

<sup>7</sup> Ceysu – saç, hörük, tel.

<sup>8</sup> Əxbar – xəbərlər.

<sup>9</sup> Didar – görüş, görüşmə.

<sup>10</sup> Qisssə – hekayə, hekayət, rəvayət.

<sup>11</sup> Şəbi-tar – qaranlıq gecə.

\*\*\*

Nola Əflatunü Ərəstuyə deyəm şagirdəm,  
Fikri-cümlə hükəma<sup>1</sup> xabi-xəyalatımdır.<sup>2</sup>

\*\*\*

Qeydi-aləmdən<sup>3</sup> Məsihayi-müccərrəd tək çıxar,  
Tari-zülfündən<sup>4</sup> kimin başında bir sevdası var.

\*\*\*

Elə şeydələri var güşeyi-viranədə kim,  
Qırxlara ruh verir, feyzi<sup>5</sup> Məsihayə yetər.

\*\*\*

Nəqşi-nigar<sup>6</sup>, xaneyi-xaqani-Çin,<sup>7</sup>  
Ol sənəmin<sup>8</sup> künci-otağındadır.

\*\*\*

Feyzi-Ruhülqüdsün<sup>9</sup> mə hu<sup>10</sup> keyfini ey can,  
Nəfəsi-nəfsi-Məsiha, ləbi-Məryəmdən sor.



<sup>1</sup> Hükəma – alimlər, bilicilər.

<sup>2</sup> Xabi-xəyalat – xəyalı yuxu.

<sup>3</sup> Qeydi-ələm – dünya əsirliyi, məhbəs, həbsxana. Beytdə subaylıq həyatı sürmüş İsa peyğəmbərin dünyanı tərk edərək göylərə ucalmasına işarə edilir.

<sup>4</sup> Tari-zülf – saçın teli.

<sup>5</sup> Feyz – həzz, ləzzət; nemət, bərəkət.

<sup>6</sup> Nəqşi-nigar – gözəlin şəkli.

<sup>7</sup> Xaneyi-xaqani-Çin – Çin xaqanının evi.

<sup>8</sup> Sənəm – gözəl, dilbər, sevgili.

<sup>9</sup> Feyzi-Ruhülqüds – Müqəddəs ruhun feyzi, həzzi.

<sup>10</sup> Mə hu – nadir o.

## MİRZƏCAN BƏY MƏDƏTOV

(1809-1851)

XIX əsr Qarabağ şairi Mirzəcan Mədətov milliyyətcə erməni olsa da, özünü Azərbaycan şairlərindən ayırmamış, bu ədəbi-mədəni mühitin yetirməsi hesab etmişdir. Onun bir sıra Qarabağ şairləri ilə Azərbaycan dilində şeirləşmələrinin XIX əsr ədəbi dil nümunəsinin rus ordusunun zabiti olan bir qeyri-azərbaycanlı tərəfindən təqdim edilməsi faktı tolerant hislər oyadır, oxucunu insanpərvərliyə, başər sevgisinə səsləyir. Mitasiri, azərbaycanlı şairə Aşiq Pəri ilə deyişməsi dediklərimizin açıq sübutudur.

Mirzəcan bəy Mədətovun XX əsrin ilk onilliyində şair-təzkirəçi Məhəmmədəğa Müctəhidzadənin "Riyazül-əşiqin" ("Aşıqlar bağı") təzkirəsində təqdim edilməsi "Gözlərin" şeiri də bu baxımdan diqqəti xüsusi cəlb edir.

\*\*\*

Dağıdır huşumu, alır canımı,  
Hər baxanda o məstanə gözlərin.  
Çəkibdir üstümə xəncəri-xunriz,<sup>1</sup>  
Batacaqdır məgər qanə gözlərin.

Bilirəm, bilibdir qəmin izzətin,  
Qoy çəkməsin heç şadlığın minnətin,

<sup>1</sup> Xəncəri-xunriz - qantökən xəncər.

Çünki bilmiş ağlamağın ləzzətin,  
Qoy ağlasın yana-yana gözlərin.

Bulunmaz mənimçün bir yaxşı həmdəm,  
Ərzimi yetirə yara dəmadəm,  
Bircə baxa mənə, gözədən yaş tökəm,  
Bəlkə ola dördüm qanə gözlərin.

Eylərsən axırda sən məni Sənan,<sup>1</sup>  
Dönərəm dinimdən, verəsen fərman,  
Bilməzsən edəcək canını qurban,  
Baxsa əgər Mirzəcanə gözlərin.

\*\*\*

Tapmışam Qüdsi-Xəlili, mehrasını neylərəm?  
Əldə təsbih ilə zünnarü əsanı neylərəm?  
Bu Pəri şeyda qılıb, həzrət Musanı neylərəm?  
Sevmərəm Tövrat, Zəbuu, sən çalan tardan danış!



<sup>1</sup> Mirzəcan Mədətov "Şeyx Sənan" modelini bu şəkildə qapayır. Əgər azərbaycanlı şairlər xristian gözələrin eşqindən Sənana dönüb İslam dinindən əl çəkirdilərsə, milliyyətcə erməni olan Mirzəcan Mədətov "dönərəm dinimdən" deyib xristianlıqdan əl çəkməyi və Sənana çevrilməyi əvəz edir. Bu şəkildə çevrə qapanır - *İlmi redaktor*.

## İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI

(1809 – 1861)

İsmayıl bəy Nəsrulla sultan oğlu Qutqaşınli XIX Azərbaycan elmi-mədəni mühitinin yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Qutqaşında doğulub. Rus ordusunda general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmiş bu insanın iki əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatına və ümumilikdə, elminə etdiyi xidmət uzun zaman diqqətdən kənar qalsa da, nəhayət, tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmış və çap edilmişdir. Bunlar müəllifin fransız dilində yazıb çap etdirdiyi “Rəşid bəy və Səadət xanım” adlı hekayəsi və “Səfərnamə” adlı əsəridir.

Bu əsərlərdən və müəllif haqqında olan tarixi mənbələrdən məlum olur ki, İsmayıl bəy Qutqaşınlinin bütün həyatı insanpərvərliyin, humanizmin, daha konkret desək, multikultural baxışların bariz nümunəsidir. Ömrünün yarısından çoxunu rus mühitində, Avropa mədəniyyətinin təsir çərçivəsində keçirən İsmayıl bəyin diün-yəgörüşü bir qarblı və şərqlinin birikmiş həyat baxışının topluluğudu.

İsmayıl bəyin həyat yoldaşı kumik qızı, Bikə xanım olub. Övladları olmadığından nökrə kimi saxladıqları, lakin öz balaları kimi sevdikləri

<sup>1</sup> «Rəşid bəy və Səadət xanım» hekayə janrının Azərbaycan ədəbiyyatında ilk nümunəsidir – *Elmi redaktor*.

Çərkəz adlı bir ləzgiyə dünyadan köçdükləri vaxt yaşadıqları evi miras qoyublar.

İsmayıl bəy Qutqaşınli iki dəfə Həcc ziyarətində olub və bu səfərlərin birində xeyli vəsait xərcləyərək bir qızla bir oğlan köləlikdən qurtarıb və himayəsi altında vətənə gətirərək öz övladları kimi saxlamışdır. İsmayıl bəyin bəşəri duyğularını və insani baxışlarını açmaqda onun müxtəlif şəxslərə yazdığı məktublar – epistolayar irsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

### “Rəşid bəy və Səadət xanım” hekayəsindən bir parça:

Möhtərəm ağalar! Siz bu hekayəni oxuduqda Səadətın tərifi uzaqdan çitməklə Rəşid bəyin bütün dünyanı tərk etməyə hazır olmasını, özünü bağban və dilonçə surətinə gərdünüz. Mən əminəm ki, siz bu hekayəni uydurma və imkandan xaric bir şey zənn etməcəksiniz. Yox, ağalar! Siz ki, bütün həyatınızı qadınlar məclisində keçirirsiniz, onların zərif səslerini, lətif söhbətlərini dinləyirsiniz. Şərq ölkələrində bir qadının ancaq bir baxışının, hətta ancaq qadın adının cavan oğlanlara nə dərəcədə təsir etdiyini bilmirsiniz. Bu cavanlar üçün qadınların səsində nə qədər ləfəfət olduğunu və onların dodaqlarından qopan ilk sevgi kəlməsinin cavanların bütün hissiyyatını nə dərəcədə qaplamasını təsvürünüzə gətirə bilməzsiniz! Bu halları anlamaq və hiss etmək üçün bu ölkələrdə doğulmaq və ya bir neçə il bu ölkələrdə həyat sürmək lazımdır.

Bu hekayəni oxumağa etina edən lütfkar xanımlar!

Siz, gənc Səadətın ata-anasının ömrindən boyun qacıb bir zəngin və nəcib xana rəə getməyi rədd etdiyinə

və Rəşid bəyin uzaqdan tərifi ni eşidib özünü də yalnız bir dəfə görməklə ona qoşulub qaçmasına təəccüblənirsinizsə, o zaman, xanımlar, mən cürətlə söyləyə bilərəm ki, siz Şorq aləmindən bixəbərsiniz. Sizə xoş görünməyə var qüvvəsilə çalışın dəstə-dəstə gənclər daim sizin ətrafınızı bürüməkdədirlər. Onlar sizin külək vurmuş rübəndləriniz kimi ətrafınızda qalxıb-düşürlər, məclislərdə sizə porəstiyə edənlərdən başqa kimsə görmürsünüz. Müsamirələrdə şəninizə minlərlə mədhlər söyləyirlər. Şorq qadını isə, öz ata və qardaşlarından başqa heç kəsi görmür. Əlbəttə, belə bir şəraitdə yaşayan qadının bu qədər asanlıqla atəşli bir sevgiyə düşməsi sizin təsəvvürünüzdə sığmaz. Ah! Əgər siz bu qadınların yerində olsaydınız, onlar kimi daim dörd divar arasında, pərdə altında yaşasaydınız, o zaman Səadətənin bizim qəhrəmana qoşulub qaçmasını, ümidvaram ki, bağışlar və bu hekayənin gerisini lütf ilə oxuyardınız.



## MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

(1812-1878)

*Azərbaycanın Nuxa (indiki Şəki) şəhərində doğulmuş, Tiflisdə vəfat etmişdir.*

*Görkəmli filosof, ictimai xadim, şair, nasir, Azərbaycan dramaturgiyasının banisidir. Beynəlmiləl ruhlu insan olaraq bir çox xalqların ziyalıları ilə əlaqə saxlamışdır. Onun rus yazıçısı və dekabristi A.Bestujev-Marlinski və məşhur erməni yazıçısı Xaçatur Abovyanla dostluq əlaqələri olmuşdur.*

*Bestujev-Marlinski Axundzadədən Azərbaycan, fars dillərini öyrənmiş və öz nəvbəsində, onu rus ədəbiyyatı ilə tanış etmişdir.*

*M.F.Axundzadə Şərqdə Qərb fəlsəfəsinin, incəsənətinin və dünyagörüşünün təbliğatçısı olmuşdur.*

*O, Tiflisdə, Qafqazın general-qubernatoru baron Rozenin dəstərxanasında tərcüməçi işləmiş və 1873-cü ildə polkovnik rütbəsinə yüksəlmişdi.*

*Tiflisdə işlədiyi müddətdə gürcü dramaturgiyasının banisi Georgi Eristavi, Qafqazda sürgündə olan polyak inqilabçısı Tadeuş Lado-Zabolotski, məşhur rus şairi Polonski, görkəmli rus şərqişünasları Xanikov, A.Berje və başqa ziyalılarla yaxından tanış olmuş, onlarla qarşılıqlı dostluq əlaqəsi yaratmışdır.*

M.F.Axundzadə yaradıcılığı Avropa ədəbiyyatşünaslarının və teatrşünaslarının diqqətini çox tez cəlb etmişdir. 1852-ci ilin avqustunda Almaniyada çıxan "Magazin für die Literatur des Auslandes" ("Xarici ədəbiyyat jurnalı") adlı bir jurnal onun haqqında yazırdı: «Fikirləşmək olardı ki, Transqafqazın müasir İslam ruhuna uyğun olaraq bəzə yeniliklərə (teatra) hələ uzun zaman yad qalacaqlar, lakin onların arasından qəflətən bir dram dahisi meydana çıxdı. O, tatar Molyeri, adı ölkəsinin sərhədlərindən kənarda da diqqətə layiq olan Mirzə Fətəli Axundovdur».

M.F.Axundzadə 1837-ci ildə, 25 yaşında ikən dahi rus şairi A.S.Puşkinin dueldə öldürülməsinə ilk reaksiya verənlərdən biri olur. O, daha çox «Puşkinin ölümünə Şərq poeması» adı ilə tanınan "Qəsidəyi-təziyə" adlı əsərini (fars dilində) yazır və «Moskovskiy nablyudatel» jurnalı dərhal bu poemanı rus dilində çap edir. Şeir yaradıcılığında Səbuhi<sup>1</sup> təxəllüsündən istifadə etmişdir.

"Puşkinin ölümünə Şərq poeması"ndan bir parça:

Ey dünyadan xəbərsiz, eşitmədinmi  
Söz ordusu başçısı Puşkindən xəbər?  
O Puşkin ki, nüktəyə başlayan zaman  
Hər bucaqdan qopardı coşğun alqışlar.  
O Puşkin ki, kağız da qaralanırdı,

<sup>1</sup>Səbuhi – dan ulduzu.

Qələmi etsin deyə, üstündən güzər.  
Xəyalı, tavus kibi, bərlı-bəzəkli,  
Sözdən qərib naxışlar cəylərdi izhar.  
Nəzm evini süsləyən Lomonosovdu,  
Orda Puşkin xəyalı oldu bərqərar.  
Dərjavın tutmuşdusa sözün mülkünü,  
Yerində Puşkin oldu nəzmiyə muxtar.  
Cəmə bilik meyini tökdü Kapamzin,  
Puşkinə qismət oldu o camı-gülnar.  
Çar kibi, Çindən tutub Tatar qədə,ər,  
Dolaşdı şöhrəti diyərbədiyar.  
Şimalın göylərində Şər q hilalı tək  
Barmağı bir işarə cəylərdi ixtar.  
Torpağına saçmağa iki gül ətri,  
Qopar Baxçasaraydan bir incə rüzgar,  
Tutulub bu xəbərdən ağ saçlı Qafqaz  
Səbuhinin şerilə yasını saxlar.<sup>1</sup>

"Vanda" şeiri?

Mələklər heç bilirlərmı ayrı-ayrı dilləri?  
Görün neçə dil bilir bu yer üzünün ölkəri.  
Heç mələklər oxumuşmu müxtəlif kitabları?  
Görün necə oxumuşdur Polşanın füsunkarı.

Könləyi ləğv etdilər vuruşaraq gürcülər,  
Bu qılınclar, bu qırğınlar, heyif, vermədi səmər.  
Vanda Kürün kənarında maral kimi gözərkən  
Bir baxışla gürcüləri əsir etdi yenidən.

<sup>1</sup> Fars dilindən tərcümə Mikayıl Müşfiqindir.

<sup>2</sup> Vanda – 1876-cı ildə Tiflisə gələrək burada konsert vermiş pianoçu polşalı qız. Atasından sonra istəmədiyi şəxsə arə getməmək üçün özünü öldürmüşdür. Haqqında əfsanələr var.

Səbuhi ki, əyilməzdi şahların qabağında.  
Gözəlliyyə əsir oldu bu ixtiyar çağında.  
Vandaya cansağlığıdır şairin təmənnası,  
Qoy onunla fəxr eləsin xoşbəxt ata-anası.<sup>1</sup>



<sup>1</sup> Fars dilindən tərcümə Osman Sarıvəllindir.

## MİR MEHDİ XƏZANİ

(1813-1893)

*Təqribən, 1811/13-cü illərdə Zəngəzur bölgəsinin Bərgüşad mahalının Məmnər kəndində anadan olmuşdur.*

*XIX əsr Azərbaycan ədəbi mühitində həm də tarixçi-alim kimi tanınmış məşhur şairlərdən biridir.*

*Ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilmiş və bu dillərin tədrisi ilə məşğul olmuşdur.*

*1831-ci ildə Gəncəyə, oradan da 1859-cu ildə Qarabağın ən böyük və ən multikultural "ab-hava"lı kəndlərindən olan Tuğ kəndinə köçmüş və ömrünün sonuna qədər bu kənddə yaşayıb məktəbdarlıq etmişdir.*

*Mir Mehdi Xəzani 1893-cü ildə Tuğ kəndində vəfat etmiş, orada da dəfn olunmuşdur.*

\*\*\*

Fürqani-həqqinü məktubi-ruyin, ovsafi-hüsün,  
həqqə, yanında,  
Mənsux olubdur Tövrati-Musavü İncili-İsavü  
Zəburi-Davud.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> *Beytin mənası:* Haqdan nazil olmuş Qurana and olsun ki, sənin üzünün xətti və gözəlliyinin tərif yanında, haqqqətən, Musanın Tövrati, İsanın İncili və Davudun Zəburu də əhəmiyyətəni itirmişdir.

\*\*\*  
Boski tötlin olmaq üçün Museyi - kəlim,  
Nur aşkar əlində əsa oldu əjdaha.<sup>1</sup>

İsa işarət eyliyə gəldi çu vəslini,  
Verdi həyat meyyitə çün eylədi dua.

"Faxlə"<sup>2</sup> deyildi Turda Musayə sən, şoha,  
Nöleynin ilə orşdə söyləndi mərhəbə.



<sup>1</sup> Dini rəvayətə görə Musa peyğəmbər əlindəki əsanı əjdahaya döndərmişdir. Həmin əhvalata işarədir.

<sup>2</sup> Faxlə - nöleynlərinin (ayaqqabılarının) çıxar. (Quran: Taha surəsi, 12.)

## XÜRRƏMİ

(XIX əsr)

XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi Cəlaləddin Xürrəminin adı geniş oxucu kütləsinə məlum deyildir. Bəri başdan qeyd edək ki, şairin özü və adıçəkilən poeması haqqında ilk dəfə məlumat verildiyinə görə, multikultural dəyərlərə söykənən poemanı bəzi şərhilərlə təqdim etməyi zəruru bildik.

1888-ci ildə "Kəşkül" qəzetinin 65, 66, 67 və 68-ci saylarında hissə-hissə dərc olunmuş "Salman və Sərkis" və ya "Mükaliməyi-mənzumə" ("Mənzum dialoq") poeması öz ictimai aktuallığı ilə bu gün də diqqəti cəlb edir. Əsər Azərbaycan və erməni xalqlarının həyat və məişətinə, aralarındakı sənəmi münasibətlərə həsr edilmişdir. Mənzumədə bu iki millətin nümayəndəsinin yaxınlığını, doğmalığını öndə çəkmək üçün müəllif onlar arasındakı dialoqu yumoristik planda təqdim edir. Poemada erməni Sərkiz ilə azərbaycanlı Salmanın birgə yola çıxması da daha çox məcazi mənə daşıyır. Belə ki, əsərdə, bu iki xalqın qardaşlıq və dostluğunun tarixi köklərinin uzaq keçmişə gedib çıxmasına işarə edilir. Poemada deyilir:



Bir müsəlman, bir erməni həmrah,<sup>1</sup>  
 Oldular hər ikisi azimi-rah.<sup>2</sup>  
 Biri Salman, biri Sərkis nam,<sup>3</sup>  
 Hər ikisi səfərdə püxtə,<sup>4</sup> nə xam.<sup>5</sup>  
 Ta ola zəhməti-məsəfəti-an  
 Açıdılar rahi-göftequy dər an.<sup>6</sup>  
 Etdilər göftequye-söhbəti-nərm<sup>7</sup>,  
 Eylədi ta ki bunları sərgərm<sup>8</sup>.  
 Saldılar söhbəti şərəfətdən,  
 Bir birində olan nöcabətdən.

*Misralardan görünür ki, Salmanla Sərkisin arasında anlaşılmazlıq, düşmənçiliyə səbəb ola biləcək heç bir problem yoxdur. Əksinə, onlar birbirini yaxşı başa düşür, hətta onların milli təkəbbürlə yöğrülmuş bəzi söz və ifadələri də pis niyyətdən deyil, xeyirxahıqdan, daha çox canlı yumor his-sindən xəbər verir. Sərkisin dilində "deməz turş duğuna (ayranına) heç kəs" kimi ifadələrin yer alması onun Azərbaycan dilinə, mədəniyyətinə loyaf yanaşmasının göstəricisi sayıla bilər.*

*Poemanın sonunda müəllif öz təxəllüsünü qeyd edir və əsərin ideyası barədə fikirlərini əs-ləndirir:*

<sup>1</sup> Həmrəh – birlikdə yol getmə, səfər yoldaşlığı.

<sup>2</sup> Azimi-rah – yola düşmə, səfərə çıxma.

<sup>3</sup> Nam – ad.

<sup>4</sup> Püxtə – yetkin, yaşa dolmuş, təcrübəsi olan.

<sup>5</sup> Nə xam – yəni xam deyildilər, təcrübələri var idi.

<sup>6</sup> Göftequy dər an – söhbət edə-ədə.

<sup>7</sup> Göftequye-söhbəti-nərm – səmimi dialoq.

<sup>8</sup> Sərgərm – məşğul olmaq, vaxt keçirmək

Xürrəmi, çün bu nəğli bikəmi kast,<sup>1</sup>  
 Bir nəfər əhli-hal söylədi rast.<sup>2</sup>

Xürrəmiyə ziyad<sup>3</sup> olub həyrət,  
 Aldı əlhəq<sup>4</sup> bu qəsidədən ibrət.

\*\*\*

Bu iki qövmlər etsələr himmət<sup>5</sup>,  
 Artıq olur tərəqqiyi-millət.

\*\*\*

Hər kəs olsa bu xabidən<sup>6</sup> bidar<sup>7</sup>  
 Yoldaşın daxi eyləsin huşyar.

*İlk dəfə bəzi parçalarını təqdim etdiyimiz bu əsər multikultural ruha söykənir və millətlərin, xalqların arasında ortaq nöqtələrin tapılması yolu ilə region xalqlarını dostluğa və birliyə səsləyir.*



<sup>1</sup> Bikəmi-kast – olduğu kimi, necə var, artırıb-aksiltmədən.

<sup>2</sup> Rast – düzgün, doğru, gerçək.

<sup>3</sup> Ziyad – çox.

<sup>4</sup> Əlhəq – həqiqətən, doğrudan.

<sup>5</sup> Himmət – çalışma, səy.

<sup>6</sup> Xab – yuxu, rəya.

<sup>7</sup> Bidar – oyaq.

## AŞIQ PƏRİ

(XIX əsr)

XIX əsrin birinci yarısında Qarabağ bölgəsində doğulmuş və burada yaşayıb-yaratmış Aşiq Pəri zahiri gözəlliyi, fitri istedadı, savadı və hazırcavablığı ilə böyük şöhrət qazanmışdır. Bir sıra müasirləri ilə şeirləşmiş<sup>1</sup> və onların rəğbətini qazanmışdır.

Aşiq Pəri, əsasən, folklor üslubunda, qoşma janrında lirik şeirlər yazmışdır. Bu şeirlərdə saf məhəbbət duyğuları ilə yanaşı, ictimai motivlər də öz əksini tapmış, bədii şəkildə ifadə olunmuşdur.

Şeirləri hələ XIX əsrdə bir sıra toplularda, o cümlədən Adolf Berjenin 1867-ci ildə Leypsiqdə nəşr olunmuş "Məcmueyi-əşəri-şüarayı-Azərbaycan" ("Azərbaycan şairlərinin şeirlər toplusu") kitabında işıq üzü görmüşdür.<sup>2</sup> Aşiq Pərinin öz müasiri, ermənişilli şair Mirzəcan bəy Mədətovla olan məşhur şeirləşməsi də həmin məcmuədə yer almışdır.

\*\*\*

Tapdığın tərsa yoludur, eyləmə zövqü həvəs,  
Bədəyi-gülgünə<sup>3</sup> təhsin etməsin<sup>4</sup> nitqü nəfəs,

<sup>1</sup> Bax.: Mirzəcan Mədətov bölməsinə - *Elni redaktor*.

<sup>2</sup> Üsər 2014-cü ildə Bakıda da çap edilmişdir: Adolf Berje. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüaranın əşarına məcmua... (Mətnin tərtibçisi, transliterasiya edib nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əli Məmmədbağiroğlu) "Elm və təhsil", Bakı, 2014, səh. 174-175.

<sup>3</sup> Bədəyi-gülgün - gül rəngli bədə.

<sup>4</sup> Təhsin etmək - tərif etmək; təsir etmək.

Qaidə-qanun budur, qalü bələdən xəçpərəs,  
Çağırar İsa, kəlisə göftüğü<sup>1</sup> candan danış!

\*\*\*

Yetgilən Qüdsi-Xəlilə müqdis ilə məhrasa,<sup>2</sup>  
Əqlini təğyir etdi<sup>3</sup>, aldı sərdən kəlisə,  
Əzbər eylə hər saatda zikri-Məryəm, həm İsa,  
Gah İncil, gah cəm-Cəm,<sup>4</sup> gah ərkindən<sup>5</sup> danış!

*Aşiq Pərinin Mirzəcan bəy Mədətovun ölümlü münasibətilə yazdığı və başqa bir erməni əsilli müəllifin - Mirzə Yusif Qarabağının XIX əsrdə qələmə aldığı təzkirəsində<sup>6</sup> düşmüş şeir də mövzumuzun təsdiqi baxımından olduqca maraqlıdır:*

Dünya, sənin etibarın yox imiş,  
Bir xəbər ver, Mirzəcanı neylədin?  
Neçə bəylər ilə, neçə xan ilə,  
Güftarı<sup>7</sup> xoş, əhli-canı neylədin?

O fələkdir düğün yeri dağlayan,  
Əzəl şad eyləyib, sonra ağlayan,  
Sinəsində şeirü kitab bağlayan,  
Sahibi-huş, gövhərkanı<sup>8</sup> neylədin?

<sup>1</sup> Göftüğü - söhbət, danışıq, dialoq.

<sup>2</sup> Məhrasa - məhəbbətlə, sevgi ilə.

<sup>3</sup> Təğyir etmək - dəyişmək; əqlini təğyir etdi - aqlını başından aldı.

<sup>4</sup> Cəm-cəm - camı-Cəm.

<sup>5</sup> Ərkan - rüknlər.

<sup>6</sup> Mirzə Yusif Qarabaği. Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər (Əsəri əski əlifbadan transliterasiya edən və çapa hazırlayan : Okrəm Bağirov). "Şuşa" nəşriyyatı, Bakı, 1999, səh. 127-128.

<sup>7</sup> Güftar - söz, deyim, danışıq.

<sup>8</sup> Gövhərkan - daş-qaş mədəni; dəyərli şəxsiyyət.

## AŞIQ ƏLƏSGƏR

(1821-1926)

Azərbaycan xalqının yetirdiyi ustad el sənətkarlarından biri olan Aşiq Ələsgər 1821-ci ildə Böyük Azərbaycanın Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuşdur.

Uşaqlıq və yeniyetməlik illərini Ağkilsədə keçirən Aşiq Ələsgər xüsusi təhsil ala bilməmişdir. O, sənətin sirlərini kənd camaatının içində, el sənətkarlarının və aşıqsaqqallarının yanında öyrənmişdi. Hələ kiçik yaşlarından tez-tez müxtəlif məclislərə gedən Ələsgər mollaların, dərvişlərin nağıllarına, aşıqların dastanlarına həvəslə qulaq asar və güclü yaddaşı olduğundan eşitdiyi söhbətlərin hamısını hafizəsində saxlayar, sonra heç bir çətinlik çəkmədən başqalarına danışardı.

Aşiq poeziyasını bol həyatı müşahidələrlə zənginləşdirmiş, həm məzmun, həm forma rəngarəngliyi, həm də saf, duru xalq dilindən istifadə baxımından Aşiq Ələsgər Azərbaycan, ümumən, türk şeirində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Dövrünün savadlı şəxslərindən biri olan Aşiq Ələsgər bir çox dünya emləri ilə yanaşı İslamı və xristianlığı da dərindən bilən birisi kimi ad qazanmış və bu sahəyə öz yaradıcılığında geniş yer vermişdir.

Şəyirdlik dövrünü başa vurduqdan sonra Ələsgər əvvəlcə Göyçədə aşıqlıq etmiş, el məclisləri aparmışdır. Tezliklə onun şöhrəti qonşu mahallara yayılmış, Ələsgər gözəl bir sənətkar kimi İrəvana, Naxçıvana, Qazaxa, Qarabağa, Cavanşir ellərinə, Gəncəyə, Kalbəcəro çağırılmış, hər yerdə özünün yüksək mərifəti, ədəbi, gözəl səsi, bənzərsiz ifası ilə məclisdəkiləri heyran qoymuşdur.

Ömrünün çoxunu xalqın içində, toy, şadlıq məclislərində keçirən Aşiq Ələsgər təkcə Azərbaycanda deyil, Türkiyədə, İranda və Dağıstanda da ustad bir sənətkar kimi tanınmışdır.

Aşiq Ələsgər 1926-cı il mart ayının 7-də doğulduğu kənddə vəfat etmiş, Ağkilsə qəbiristanlığında dəfn olmuşdur.

\*\*\*

Hər yandan səs gəldi: "Ya Məhəmmədə!"  
Məscidi-Əqsaya yetişdi səda.  
Musa ərə eylədi: "Ey bari xuda,  
Nə qurğuş mənzilət, nə fəzilətdi?!"

\*\*\*

Coş edən dərya tək möc verir təbi,  
Məddahi-mövladı, budu səbəbi.  
Firəng, rusi, farsı, türki, ərəbi –  
Beş dil ilə var savadı Bəylərin.

\*\*\*

Onun bu gəlməyi, gör, nəyə bənzər,  
Nə xana, sultana, nə bəyə bənzər,  
Misirdən gəlmiş bir köynəyə bənzər,  
Kənanda Yaquba dərman gəlibdi.

\*\*\*

Qıya baxdın, mənı saldın zillətə,  
Yusif kimi necə düşdüm qürbətə.  
Hicran qəmi mənı salıb möhnətə,  
Sənı gördüm, dərdim azalı, Güllü!

Ələsgər qurbandı, ay boyu minə,  
İncidən, mərcandan düzüb köysünə.  
Tərsə üzün görsə, tez gələr dinə,  
Alim görsə, gedər saz alı, Güllü.

\*\*\*

On səkkiz min ələm, yetmiş iki dil,  
Ülfət qılır bir bazarın içində.

\*\*\*

Necə oldu Serbiya, Çornuqoriya?!  
Əl-ayaq altında itdi İtalya.  
German bir bomb atdı, qan oldu dərya,  
Qırıldı, dünyada insan qalmadı.



## MİRZƏ HƏSİB QÜDSİ

(1828-1908)

*Bakıda doğulmuşdur.*

*XIX əsrin istedadlı qələm sahiblərindən biri olan Mirzə Həsib Qüdsi ilk növbədə maarifçi şairdir. Bakıda məktəb açmış və ömrünün sonuna qədər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Elmə, təhsilə yüksək dəyər verən şair vətəninin, eləcə də bütün dünyanın xilas yolunu maariflənməkdə, elmlərə yiyələnməkdə görürdü.*

*Şairin 1905-ci ildəki erməni-azərbaycanlı qırğınına nəzərdə tutulub ermənilərə və azərbaycanlılara xitabən dediyi: "Mehriban qarış kimi rəftar edin!" - misrası bu gün də olduqca aktual səslənir.*

*Yüksək bəşəri idealların təbliğatçısı olan humanist şair Mirzə Həsib Qüdsinin şeirlərində bütün bəşəriyyətin taleyi ilə bağlı işıqlı fikirlər öz əksini tapmışdır.*

\*\*\*

Cəhd edin, ey sahibani- əqlü huş,<sup>1</sup>  
Atəşi- qəhrü qəzəb olsun xəmuş.<sup>2</sup>  
İşroti- dünyanı bərhməm<sup>3</sup> etməyin,  
Cənnəti eyni- cəhənnəmə etməyin.

<sup>1</sup> Huş – ağıl.

<sup>2</sup> Olsun xəmuş – sönsün.

<sup>3</sup> Bərhməm etmək – qarışdırmaq, bir-birinə vurmaq.

Hər iki millət edin fikrü xəyal,  
Mənfəət verməz bizə cəngü cidal<sup>1</sup>.  
Mehriban qardaş kibi rəftar edin,  
Bir- birilən siddqilən göftar<sup>2</sup> edin.  
Qoymayın bir də fəsad<sup>3</sup> etsin zühur,  
Cümleyi- afaqi<sup>4</sup> tutsun şərrü şur.<sup>5</sup>



<sup>1</sup> Cəngü cidal – dava-dalaş, savaş, çakışmaq, müharibə.

<sup>2</sup> Göftar etmək – söhbət etmək.

<sup>3</sup> Fəsad – pislilik.

<sup>4</sup> Cümleyi-afaqi – bütün üfüqləri, bütün yer üzünü.

<sup>5</sup> Şərrü şur – hay-küy, qışqırtı-bağırıtı.

## SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

(1835-1888)

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən Şamaxıda doğulmuş, orada da dünyasını dəyişmişdir.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qiymətli nümayəndələrindən biri olan Seyid Əzim Şirvani dünyagörüşünə görə maarifçi şairdir. Ali ruhani təhsil almağa baxmayaraq, bütün şüurlu həyatını xalqın maariflənməsi işinə həsr etmişdir. Öz vəsaiti hesabına məktəb açmış və şagirdlər üçün "Rəbiül-əvvəl" ("Uşaqların baharı") adlı dərslik hazırlamışdır.

"Əkinçi", "Ziya" və "Ziyayi-Qafqaziyyə" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edən S.Ə.Şirvani mətbuatda özünün maarifçi fikirlərini yaymışdır. Dillərin, mədəniyyətlərin öyrənilməsinin vacibliyini, elmin insan həyatındakı özül rolunu qeyd edən şairin fikrinə görə, insan üçün hansı dindən olması əsas deyil, əsas odur ki, "hər kimin elmi var, o, insandır".

S.Ə.Şirvani bir sıra şeirlərində xarici dilləri, xüsusilə, rus dilini öyrənməyin vacibliyini təbliğ etmişdir. Şair milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hər bir insana yalnız elminə, biliyinə görə dəyər vermiş, onlara eyni gözə baxmışdır. Bu multikultural dəyərlər onun şeirlərində açıq-aşkar şəkildə özünü göstərir.

\*\*\*

Demə bu kafir, ol müsəlmandır,  
Hər kimin elmi var, o, insandır.

\*\*\*

Müsəlman ol, müsəlman ol,  
Qərək oldur ki, insan ol!

Demirəm rus, ya müsəlman ol,  
Hər nə olsan get, əhli-ürfan<sup>1</sup> ol.

Həqq özü hər lisanə danadır,<sup>2</sup>  
Hər lisan Həq yanında zibadır.<sup>3</sup>

Xahi<sup>4</sup> rusi lisani, xah firəng<sup>5</sup>,  
Bilir anı imami-bafərhəng.<sup>6</sup>

Hər lisani ki, bəs bilirmiş imam,  
Sən də bilsən, nə eybi, ey bədnam?<sup>7</sup>

Ey oğul, hər lisanə ol rağib,  
Xassə ol rus elminə talib.

Çün ona ehtiyacımız çoxdur.  
Bilməsək dil, əlacımız yoxdur.

<sup>1</sup> Əhli-ürfan – ürfan əhli, bilikli, kamallı.

<sup>2</sup> Lisanə danadır – dil bilir.

<sup>3</sup> Ziba – gözəl, qəşəng.

<sup>4</sup> Xahi – istər.

<sup>5</sup> Firəng – fransız.

<sup>6</sup> İmami-bafərhəng – mədəniyyəti olan imam.

<sup>7</sup> Bədnam – adı pis, adı pisləyə çıxmış.

\*\*\*

Bizimçün, laməhalə<sup>1</sup>, üç dilin təlimi lazımdır,  
Biri elmi-ərəbdir kim, bilək mənayi-Qurani.

Biri vacib bizə bilmək vətəndə söylənən dildir,  
Görəkdir mətləbə biz eyləyək türkiyə ünvanı.

Biri həm rusidir kim, bilməyi bizlərə lazımdır,  
Ticarətçün bilək, həm dərk edək qanuni-divani.

Zəbani-rusi bilmək, ya danışmaq qeyri dillərdə,  
Şəriətdə bizə nəhy<sup>2</sup> olmayıbdır, yoxdu bürhani.<sup>3</sup>

Əfəndi, ya axund rusi danışsa, bir günah olmaz,  
Xudaya, sən özün islah qıl bu qövmi-nadani!<sup>4</sup>

\*\*\*

İndi Şirvanda açmışıq məktəb,  
Dərsimiz rusü türkü farsu ərəb.

\*\*\*

Bu qədər dörd kim, olur hadis,  
Ona bielmilik olur bais.  
Bir bələdir bu dərdi-nadani,  
Kim, onun elm olubdu dərmani.

\*\*\*

Gərçi hər dildə var qəzetlər çox,  
Bizə ondan və leyk faidə yox.

<sup>1</sup> Laməhalə – şəksiz, şübhəsiz, sözsüz.

<sup>2</sup> Nəhy – qadağa, yasaq.

<sup>3</sup> Bürhan – dəlil, sübut.

<sup>4</sup> Qövmi-nadan – nadan tayfa.

Bilmirik rus, ya firəng dili,  
Hər dilin rəmzini öz əhli bili,  
Bizdə yox rus, həm firəngi savad,  
Olmuşuq türkü farsiyə mötad.<sup>1</sup>

\*\*\*

Səy edin, ey gürühi-niksifat,<sup>2</sup>  
Etməsin ta bizim "Əkinçi"<sup>3</sup> vəfat.  
Sonra göydən əgər enə İsa,  
Edə bilməz o mürdəni<sup>4</sup> əhya.<sup>5</sup>

\*\*\*

İstəməz abi-bəqa<sup>6</sup> Xızrū Məsiha xurşid<sup>7</sup>,  
Göstərə bir kəs əgər Xızrū Məsihayə səni<sup>8</sup>.



<sup>1</sup> Mötad olmaq – adət etmək, asılı olmaq.

<sup>2</sup> Gürühi-niksifat – gözəl əxlaqı xüsusiyyətlərə malik olan insanlar.

<sup>3</sup> Böyük maarifçi Həsən bəy Zərdəbinin rəhbərliyi ilə Bakıda nəşr olunan milli mətbuatımızın ilk qaranqışu "Əkinçi" qəzeti nəzərdə tutulur.

<sup>4</sup> Mürdə – ölü.

<sup>5</sup> Əhya – diriltmə.

<sup>6</sup> Abi-bəqa – dirilik suyu. Abi-heyvan da bu anlamdadır.

<sup>7</sup> Xurşid – günəş.

<sup>8</sup> Beytin mənası: Əgər bir kəs [sən gözəli] Xızır peyğəmbər və Məsiha (İsa) peyğəmbərə göstərsə, Xızır dirilik suyunu, Məsiha isə günəşi istəməz.

## SƏDİ SANİ QARABAĞI

(1841-1879)

*Nisbəsindən göründüyü kimi Qarabağda doğulmuşdur.*

*Sədi Sani Qarabaği Türkiyənin Amasiya şəhərində məşhur Qarabağ şairi Hacı Mir Həmzə Seyid Nigarinin<sup>1</sup> yanında təhsil almışdır. Şeyrlərində islamla yanaşı, başqa dinlərə də hörmət və ehtiram duyğuları açıq-aşkar şəkildə özünü göstərir. Şairin işlətdiyi bədii müqayisələr dinlərarası sərhədləri vurub keçir və insanları birliyə, barışa səsləyir.*

\*\*\*

Nagəhan<sup>2</sup> görəydi gər Məryəm o tərse surətin,  
Şərmədən<sup>3</sup> ağuşuna çəkməzdi İsa surətin.

Həsəti - zülfüylə can vəsəmə vəsiyyətdir bana,  
Qəbrimin daşına çəksinlər çəlipa<sup>4</sup> surətin.

Xırqövü təsbihə rəhn eylər rohi - meyhanədə,  
Kim səhibasa<sup>5</sup> ləbində görsə səhbə<sup>6</sup> surətin.<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Bax.: Mir Həmzə Seyid Nigari bölməsinə – *İlmi redaktor.*

<sup>2</sup> Nagəhan – bərdən, qəfildən.

<sup>3</sup> Şərmədən – utancaqlıqdan, utanmadan.

<sup>4</sup> Çəlipa – xaç.

<sup>5</sup> Səhibasa – şərəbə bənzər.

<sup>6</sup> Səhbə – şərəb, bədə.

<sup>7</sup> Beytin mənası:

Yarın şərəbə bənzər dodaqlarında bədə şəklini görsə,  
Meyxana yolunda xırqanı (dərviş paltarını) və təsbihə girov qoyar

Ta məgər öz dininə meyl eyləyə ol müğbeçə,<sup>1</sup>  
Çəkmişəm könlümdə çoxdan bir kəlisə surətini.

Məhv olar Musayi - əql olsa təcəllayı - cəmal,  
Göstərir türü - sinəmə Turi - Sina surətini.<sup>2</sup>

\*\*\*

Zülfündən ol isənəfəsin öylə zəifəm,  
Bir rıştayə<sup>3</sup> bənzər bədənəm suzən<sup>4</sup> içində.

\*\*\*

Adəmə Nuh anda mühəyyə<sup>5</sup> idi,  
Xıızr idi, İlyas idi, İsa idi,  
Yunis idi, Munisü Musa idi,  
Cümlə cəhana bu təmənnə idi.



<sup>1</sup> Müğbeçə – tərsvə gözəl.

<sup>2</sup> Beytin ümumi mənası:

Ağlın Musayısı sənin gözəlliyinin qarşısında məhv olar.  
Sinəmin dağı Sina dağına dönər.

<sup>3</sup> Rıştə – ip, sap.

<sup>4</sup> Suzən – ıynə.

<sup>5</sup> Mühəyyə – hazır.

## İSMAYIL BƏY NAKAM

(1842-1906)

Əsli Şirvandan olan şair Şəkiddə doğulmuş,  
buradakı ədəbi mühitdə yetişib püxtələşmişdir.

Nakam ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilməmişdir. Şəxsi müəlliməsi sayəsində tarix və ədəbiyyatdan əlavə tibb elmini də yetərincə öyrənmişdir.

Şair klassik üslubda yazdığı əsərlərində Nizami və Füzuli ənənələrini davam etdirmiş, eyni mövzu və vaxzlarda bir sıra əsərlər yazmışdır.

İsmayıl bəy Nakamın klassik Şərqi poeziyasının korifeyləri sayılan Sadi, Hafiz, Firdovsi və Nəvai əsərləri ilə həm məzmun, həm də forma baxımından səsleşən şeirləri onun geniş biliyi ilə yanaşı, daxili aləminin zənginliyindən, multikultural və tolerant duyğularından xəbər verir.

\*\*\*

Qisseyi-Sənanı<sup>1</sup> edib dərəcəzər,<sup>2</sup>

Eşqdə Sənan kimi ol ciltvəgər,<sup>3</sup>

Yad qıl anı ki, o piri-dilir.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Qisseyi-Sənanı – Sənan əhvalatını. Eşqi yolunda dinindən dönan məşhur Şeyx Sənan əhvalatına işarədir. Bax: Molla Camal Rənci bölməsinə.

<sup>2</sup> Dərəcəzər etmək – nəzərdə tutmaq, yada salmaq.

<sup>3</sup> Ciltvəgər – parlaq.

<sup>4</sup> Piri-dilir – igid qoca.



Düxtəri-tərsay<sup>1</sup> çü oldu əsir,  
Eşqə fəda qıldı dilü canını,  
Eşqə də tərək etmədi cananını.  
Sabit olub eşqə ol binovə,  
Xalışı-cananəsin etdi rəvə.  
Bağladı zünnar, olub büt-pərəst,  
Etmədi peymaneyi-eşqi şikəst.

\*\*\*

Olmasa ələmdə məhəbbət ağər,  
Cümle-yi-mövcuddan olmaz əsər.



<sup>1</sup> Düxtəri-tərsa – xaçpərəst qızı.

## MƏMO BƏY MƏMƏİ

(1842-1918)

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndələrindən biridir. Şuşa şəhərində doğulmuş və burada mədrəsə təhsili almışdır.

İndiyə qədər həyat və yaradıcılığı ətrafı öyrənilməmiş Məmo bəy Məmainin ədəbi irsi doğma ana dilində və farsca yazdığı lirik şeirlərdən ibarətdir. Şairin əsərlərinin çox az bir hissəsi nəşr olunmuşdur.

Məmainin şeirlərində yer alan maraqlı məqamlardan biri ermənilərlə müsəlmanların dinc, əmin-amanlıq şəraitində yaşamalarının qeyd və tərənnümü olunmasıdır.

Bununla belə, şair onu da vurğulayır ki, mənfur daşnaqlar Rumdan (Türkiyədən) Qafqaza (Azərbaycana) gəldikdən sonra bu iki qonşu millət arasında düşmənçilik toxumu səpildi və qan su yerinə axdı.

Görkəmli ədib Ə.Haqqerdiyevin dayısı olan Məmainin şeirlərində saf məhəbbətlə yanaşı, vətənpərəverlik duyğularının tərənnümü də əsas yer tutur. Şairin şeirlərində Füzulinin güclü təsiri özünü göstərir.

Əsasən, ticarətlə məşğul olan Məməi Rusiya, Türkiyə və İrənin bir sıra şəhərlərində səfərlər etmişdir ki, bu da şairdə multikultural əhvali daha da gücləndirmişdir.

\*\*\*

Qərnlərdir bu iki firqə<sup>1</sup>, bu övladi-vətən  
Bir-birilə dolanırdı necə kim can ilə tən  
Nə küdurət, nə ədavət, nə qəm, nə mühəm  
Düşdü yadıma keçən günlərim, əfsus olsun,  
Bizi məyus edən dəhrdə<sup>2</sup> məyus olsun.

Ermənilərlə müsəlman çalışıb leylü nəhar<sup>3</sup>,  
Qıldılar səy ki abad ola bu mülki-diyar,  
Nə gözəl olmuşdu mülki-vətən axiri-kar,  
Düşdü yadıma keçən günlərim, əfsus olsun,  
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

Rumdan Qafqaza üz qoydu çü daşnaqsiyun  
Düşdü ortalığa aşub<sup>4</sup>, bəla, fitnə, cünun,  
Bu qədər qanlara bais oldular, onlar öknun<sup>5</sup>.  
O axan qan, o gedən canlara əfsus olsun,  
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

De, ey qövm, kifayətədi bu qəflət, bəsdir,  
Tarü mar oldu vətən, bəsdir, ədavət bəsdir,  
Bu qədər bəsdir həqarət, bu rəzalət bəsdir.  
Bir çəkin bari-xocalət, deyin əfsus olsun,  
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

\*\*\*

Allah, görün ağa gəldimi rəyə?  
Rəhm eylərmə məni-binəvayə?  
Canım qurban olsun təkə şəhləyə,  
O Musayə, o İsayə bağışla.

<sup>1</sup> Bu iki firqə dedikdə müəllif ermənilərlə azərbaycanlıları nəzərdə tutur.

<sup>2</sup> Dəhrdə - dünyədə.

<sup>3</sup> Leyli-nəhar - gecə-gündüz.

<sup>4</sup> Aşub - bəla, müsibət; qarışıqlıq, fitnə.

<sup>5</sup> Öknun - indi, hazırda.

\*\*\*

Dərddən artıq mənə izhəri-dərd etmək olub,  
Gər Məsih olsa təbibim, eyləsə chya<sup>1</sup> məni

\*\*\*

Olsan sən əgər ayinədari-rüxi-Yusif  
Bir vaqifi-hali-dili-Yoqubi-həzin ol

\*\*\*

Nəsibi-Xıız Xuda etdi abi-heyvani,  
Buyur Sıkəndəri-zülmətdəvidə<sup>2</sup> heyran ol.

\*\*\*

Bir nöqtə iki ləbdən İskəndərə yetirdim,  
Xıız ördü ol həyadən sərçəşməyi-bəqanı<sup>3</sup>.



<sup>1</sup> Eyləsə chya - diriltmə.

<sup>2</sup> Sıkəndəri-zülmətdəvidə - qaranlıqda qaçan İskəndərin dirlilik suyu axtarmasına işarədir.

<sup>3</sup> Bəqa - əbədlilik, ölməzlik.

## MİRZƏ ƏBDÜLXALİQ YUSİF

(1851-1924)

*Bakıda doğulmuşdur.*

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndələrindən biri olan Mirzə Əbdülxalıq Yusif daha çox qəzəl şairi kimi tanınır.

XX əsrin böyük qəzəl ustası Əliağa Vahidin müəllimi olmuşdur.

Bakıda fəaliyyət göstərən "Məcmuəiş-şüəra" ("Şairlər məclisi") ədəbi məclisinin ən görkəmli üzvlərindən biri kimi tanınır. Seyid Əzim Şirvani ilə dostluq əlaqələri qurmuşdur.

Şair bir sıra şeirlərində beynəlmiləlcə və humanist bir şair kimi çıxış edərək bütünlükdə başşar övladını birliyə, həmrəy olmağa səsləyir.

M.Ə. Yusifin əsərlərinin çoxu Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra işıq üzün görmüş, lakin yaradıcılığı hələ də ətraflı araşdırılmamışdır. Başşar birliyinin nəğməsi kimi təqdim etdiyi şeirindəki "Biz hamımız" xitabı dinindən, dilindən asılı olmadan bütünlükdə insanları cətinə edir.

«Biz hamı bir Adəmin övladıyız» – deyən şair, əslində, multikultural ideyanı tərənnüm edir.

## Sürudi-ittihadi-bəşar<sup>1</sup>

Biz hamımız bir cəddənin<sup>2</sup> əfradıyız,<sup>3</sup>  
Biz hamı bir məhəbbətin şadıyız,  
Biz hamı bir Adəmin övladıyız.  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Biz hamımız bir- birinə yar olaq,  
Bir-birinə həmdəmi dildar olaq,  
Bir-birinə yarı- vəfadar olaq.  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Bizləmə ülfət<sup>4</sup> hamıdan yaxşıdır,  
Məhrə məhəbbət hamıdan yaxşıdır,  
Aləmə xidmət hamıdan yaxşıdır.  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Xoş yaşamaq yaxşıdır, azadəlik,  
Pak dilü sadədilü sadəlik,  
Xidmət edək hamıya üftadəlik.<sup>5</sup>  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

<sup>1</sup> Başşar birliyinin nəğməsi (himni).

<sup>2</sup> Cəddə – yol.

<sup>3</sup> Əfrad – fərdlər, insanlar.

<sup>4</sup> Ülfət – dostluq; həmrəylik, birlik, yekdillik.

<sup>5</sup> Üftadəlik – yazıqlıq, bəqarəlik.

Hamı bilir sim<sup>1</sup> nədir, zər<sup>2</sup> nədir,  
Hamı bilir safü mükəddər<sup>3</sup> nədir,  
Hamı bilir xeyr nədir, şər nədir,  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Biz hamımız gər fəqərə<sup>4</sup> yarıyız.  
Gər fəqərə olsa, pərəstariyız.<sup>5</sup>  
Biz hamımız sülh tərəfdariyız,  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Bir ağacın budağıyız biz hamı,  
Cinslər əfzəlrəğıyız<sup>6</sup> biz hamı,  
Bir budağın yaprağıyız biz hamı,  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Mehrü məhəbbətlərə pərvanəyiz,<sup>7</sup>  
Nə vəliyiz, nə hamı divanəyiz,  
Gər hamımız aqilü<sup>8</sup> fərzanəyiz,<sup>9</sup>  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

<sup>1</sup> Sim – gümüş.

<sup>2</sup> Zər – qızıl.

<sup>3</sup> Mükəddər – kədərli, qəmli, qüssəli.

<sup>4</sup> Fəqərə – kasıblar, yoxsullar; fəqərə yarı – kasıbların dostu, yardımçısı.

<sup>5</sup> Pərəstar – xidmətçi, qulluq edən.

<sup>6</sup> Əfzəlrəğ – hamıdan üstün, ali.

<sup>7</sup> Pərvanə – kəpənək.

<sup>8</sup> Aqil – ağıllı, bilikli.

<sup>9</sup> Fərzanə – ağıllı, alim, bilici.

Yusif-i-bibərgü nəva dad edər,<sup>1</sup>  
Hamıya bir pəndi- Xudadad<sup>2</sup> edər.  
Qəlbləri söhbətilə şad edər,  
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?  
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

\*\*\*

Sən ol yarı- Məsiha xislətü xurşidi-tələtən,<sup>3</sup>  
Ki, ecazi- ləbin<sup>4</sup> hər gündə min chyayi-can eylər<sup>5</sup>.

\*\*\*

Dərk eyləməyən ruhi-Məsihanı təəcüb,  
Musayi-kəlimin yədi-beyzasına<sup>6</sup> gəlmiş.

Mehri eləmiş sahəti-sinəmdə<sup>7</sup> təcəlla.  
Musayi-zaman vadiyi-Sinasına gəlmiş.



<sup>1</sup> Misanın mənası: Yazıq Yusif qışqırır (səslənir).

<sup>2</sup> Pəndi-Xudadad – Allahın verdiyi öyüd (nəsihət).

<sup>3</sup> Xurşidi-tələt – parlaq ulduz.

<sup>4</sup> Ecazi-ləb – dodaqların möcüzəsi.

<sup>5</sup> Ehyayi-can eylər – can dirildər, ölü dirildər.

<sup>6</sup> Yədi-beyza – Musa peyğəmbərin işıq saçan möcüzəli əli.

<sup>7</sup> Sahəti-sinəmdə – sinəm üstündə.

## NƏCƏF BƏY VƏZİROV

(1854-1926)

Görkəmli dramaturq Nəcəf bəy Vəzirov Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Şuşa şəhərində doğulmuşdur.

Bu tanınmış dramaturgiya ustasının yaradıcılığında multikultural dəyərlər qabarıq şəkildə öz əksini tapmışdır. Ədibin Moskvada təhsil aldığı məşhur rus yazıçısı V.Q. Koroленko (1853-1921) ilə dostluq etməsi onu daxilən belə dəyərlərə böyük önəm verən bir şəxs kimi təqdim edir.

Dramaturq 1895-ci ildə yazdığı "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" komediyasında erməni və Azərbaycan xalqlarının nümayəndələri arasındakı mehriban insanı münasibətlərə toxunmuşdur. Pyesdə dəyirmançı Qıdı kirvə surəti təmsalında ermənilərlə azərbaycanlılar arasında dostluq, mehriban insanı münasibətlər təsvir olunur. Kefli Qıdı ilə onun uşaqlıq dostu Hacı Qəmbərin səmimi münasibətləri bu xalqların tarixində işıqlı səhifələrin də olduğunu təsdiqləyir.

Əsərdə birca səhnədə görülmən Qıdı kirvənin danışığından aydın olur ki, o, Hacı Qəmbəri uşaqlıq çağından zəhmətkeş bir insan kimi tanıyır və onunla dostluq etməsindən çox məmnundur. Bu səhnədə həmçinin ermənilərin Azərbaycanda, necə deyirlər, yağ-bal içində rahatlıqla yaşaması da xüsusi olaraq vurğulanır. Bütün bunlar Azərbaycan multikulturalizmini müxtəlif cəhətdən nümayiş etdirir.

## "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" komediyasından bir parça:

**Hacı Qəmbər:** Çox sağ ol, Aşıq Vəli, çox sağ ol.

**Qıdı kirvə** (*daxil olur*). Adə, nə çox adam vaaar!.. Hacı Qəmbər kirvə, Allah saxlasun, başısla, bir az vurmuşam, kepin kökdür... Xanım, Allah saxlasun... Paaa, Əşrəp bəy, Əşrəp bəy, Allah saxlasun! Kepin-damağın, Allah səni də saxlasun, ay Cəbi... Allah sizi də saxlasun, ay uşaqlar! Allah məni də saxlasun. Bir az vurmuşam, başıslayın.

**Hacı Qəmbər:** Necəsən, ay kişi, çoxdandır səni görmürəm. Necə dolanırsan, qocalmamısan ki?

**Qıdı kirvə:** Allahın dövlətindən kepin çox yaxşıdır... Bir az da vurmuşam, pışdırım çalırım. Gecə-gündüz dəyirman işləyir, qatırlarım saz, kefim saz. Tut arağı bol, çaxır bol, kartoflu qazan da ocaq üstündən düşür... Əşrəf bəy kimi otuz qonaq gəlsə, qonşuya getmərim, dükana getmərim, elə toyuq kəsərim, biri bir quzu kimi.

**Əşrəf bəy:** Allah eləsin, Allah eləsin, ay kişi. Eşitdim, özün də bir cahıl arvad almısan, doğrudurmu?

**Qıdı kirvə:** Ərz eləyim qulluğuya. Elə ki, bizim fağır qarı Allah rəhmətinə getdi, gördüm ki, dolana bilmirəm. Əlacımı Allah kəsdi, getdim bir qocapəndi dul arvad aldım getirdim. İndi kepin saz, öz qarım la dolanıram.

**Əşrəf bəy:** Ay Qıdı kirvə, eşitmişəm ki, sən bizim Hacıyla lap uşaqlıqdan aşnasan, doğrudurmu?

**Qıdı kirvə:** Mən sənə bir-bir nağıl eləyim, Əşrəf bəy, sən də qulaq as, kepin kök olsun... Mən Hacıyı on iki yaşından tanıyıram. Mənim rəhmətlik atam, Allah sizinkinə də rəhmət eləsin, sağ idi... İki də eşşəyimiz var idi. Mən buğda daşıyırdım dəyirmanə. Hacı həmişə bizim kəndə gələndə bizim otağa düşürdü... Belədir, Qəmbər?

**Hacı Qəmbər:** Belədir... Doğrudur.

**Qıdı kirvə:** Buna mən bu gün elə Hacı deyirəm ha. Həmişə mən Qəmbər deyirəm. Qulluğuzə ərəz eləyim, Əşrəf bəy, bu cahıl vaxtı bir laçın oğlandı, bir laçın oğlandı ki, bərabəri yoxdu... Əşrəf bəy, bir az səbr elə, bir burunotu çökim. (*Yavaş-yavaş burunotu çökir.*) Mən özüm də çox qoçaqdım ha! Elə indi bu saat da genə zalım adamam... Müsəlmanlar yorğan-döşəkdə xoruldaya-xoruldaya yatan vaxt mən şəhərə gedib, ev yiyəsini güclən durdurub, dən apararam deyirəman... Qol yəğunluğunda buğlarımından buz sallana-sallana gecələr iş görürəm... Bu Hacıni görürsən, Əşrəf bəy? Ha bunun anası ölsün, bir belə zalım oğlan heç olmaz idi. Vallah, elə gecələr ki, göz-gözü görmür, yağış göydən tökülür, elə bil ki, sel gəlir, görürdüm ki, Qəmbər qabağında bir eşşək, suyun içində, budur gəldi... Qıdı, qapını aç! Rəhmətlik atam deyirdi ki, balam, bu gədə dəliddir, nədir... Belə gecələrdə çölə çıxmaq olar ki, bu səfərə çıxır?

**Dilbər xanım:** Amma indi ikicə qara pula dəyməz.

**Qıdı kirvə:** Yox a! Elə genə kalapası durur... Bir gün, Əşrəf bəy, Qəmbər dalında bir dağarcıq dən gətirib, mən də dəyirəmandam... Səbr elə, burunotu çökim... Haa... gəldi ki, Qıdı, bu dənə gərək üyüdəsən! Dedim, ada, görmürsən ki, təkne doludur?! Yox, olmaz... Bu dedi, mən dedim, axırı ki, özgönin sarı buğda unuyla dağarcığı doldurmuşam ki, get! Hələ getməyəcəyəm... Gərək bir kömbə də yeyim gedim! Ada, Allaha bax ki, vallah olmaz... Olmadı, kömbə də bişirdim... Peşman oldum dedim ki, "durum içim arağı". Qəmbər başladı "sonra qırxgılən parağı". Ada, parax nədi? Ki, bəs it adıdır... Bi!... Sənin evin yıxılısın gədə! İndi başına dönüm, Əşrəp bəy, bu Qəmbər belə Qəmbər idi... Baxışlayasız, çox naqqallıq elədim, gedim görüm qatırlarım necə oldu.



## MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD BÜLBÜL

(1858-1918)

*Azərbaycanın Şuşa şəhərində doğulmuşdur.*

*XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində özünəməxsus yeri olan sənətkarlardan biridir. Məşhur muğam ustası Cabbar Qaryağdı oğlunun böyük qardaşdır.*

*Bədii irsi Azərbaycan və fars dillərində olan qəzəl və rübaiyərdən ibarətdir. Füzuli ədəbi məktəbinin istedadlı davamçılarından sayılır. Yaratıcılığı son zamanlar öyrənilmiş və əsərləri nəşr edilmişdir.*

\*\*\*

Geysuyi'-yari möcüzü-Musa oyan edüb,  
İsa dəmi ləbində onun aşikar edüb.

\*\*\*

Gələ başım üstə bir dəm, o Məsihdəm nigarım,  
Edə busə ilə əhya, ona bir ziyan görünməz.

\*\*\*

Ləbün təbəssümi özmi-rəmimə feyzi-hoyat,  
Cəhanda etdi oyan möcüzü-Məsihani.<sup>2</sup>

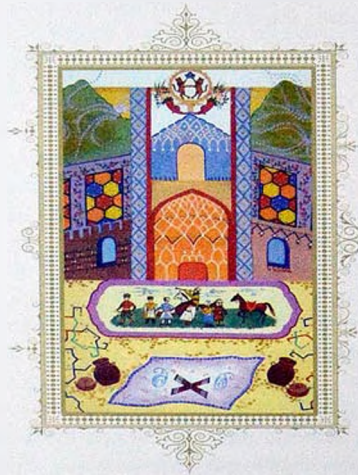
<sup>1</sup> Geysu // gisu – saç.

<sup>2</sup> *Beytin mənası:* Dodaqlarının gülüşü bu puç həyatı bəzəyərək, Məsiha möcüzəsini dünyada aşkar etdi.

\*\*\*  
Olub əsir könül tari-zülfi-Musayə,  
O afitabi-cəmalun dalınca çün sayə.<sup>1</sup>

\*\*\*  
Gedüllo<sup>2</sup> türfə cavanlar bu gün kəlisayə,  
İbadət eyləməklə həzrəti-Məsihayə.

\*\*\*  
Şəkkərin fəraqında canım boğazıma yığışmışdı,  
Məni İsa nəfəsli, Yəhya əzəmətli etdi<sup>3</sup>.



<sup>1</sup> Sayə – kölgə.

<sup>2</sup> Gedüllo – gedirlər.

<sup>3</sup> Sətri tərcümədir.

## ƏNDƏLİB QARACADAĞI

(XIX əsr)

Əsərlərindən müəyyənləşdirmək olur ki, Əndəlib Qaracadağı XVIII yüzilin 70-ci illərində Cənubi Azərbaycanın Əhər şəhərində anadan olmuşdur.

XIX yüzil Azərbaycan şeirində həm klassik poeziya, həm də şifahi xalq ədəbiyyatı üslubunu davam etdirən istedadlı şairlərdən biridir.

Uşaqlıq və gənclik illərini doğma yurdda keçirmiş, ahi yaşlarında isə Şimali Azərbaycana gələrək bir müddət İrəvan xanlığında mirzəlik etmişdir.

Xanlıq Rusiyaya birləşdirildikdən sonra, o, mayor Şubinın yanında katib vəzifəsində işləmişdir.

\*\*\*  
Kuyında<sup>1</sup> qallam - aqibət,  
Büt-pərəst ollam - aqibət,  
Boynuma sallam - aqibət,  
Sənan kimi xaç, dilbərim.

\*\*\*  
Yıxıbsan evimi qaşdı göz ilon,  
Yandırıbsan kabab bağrım köz ilon,

<sup>1</sup>Kuyında – yanında.

Mədh eylərəm səni beş bənd söz ilə,  
Sallam İrəvanda avazə, gəlin!

\*\*\*

Harami<sup>1</sup> gözlərin salıbdır cəngi,  
Yay qaşların müjgan<sup>2</sup> olub xədəngi.<sup>3</sup>  
Çapdı ingilisi, rumi, firəngi,  
İndi fikri İrəvana düşübdür.



<sup>1</sup> Harami – oğrun.  
<sup>2</sup> Müjgan – kırıqlər.  
<sup>3</sup> Xədəngi – ox kimi.

## MÜCRİM KƏRİM VARDANI

(XIX əsr)

*Nisbəsindən göründüyü kimi, Oğuzun Vardanlı kəndində doğulub. XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmışdır. Bunu şairin "Sünbülüstan" adlandırdığı kiçik "Divan"ına yazdığı dibaçədə olan hicri-1256, miladi-1840-41-ci il tarixi də təsdiq edir. Həyatı haqqında məlumat azdır. Əsərləri günümüzdə qədər pərkəndə və dağınıq halda, əlyazma şəkildə gəlib çatmışdır. Həm folklor üslubunda, həm də klassik üslubda şeirlər yazmışdır. Əsərlərinin az bir hissəsi nəşr olunmuşdur.*

*Peterburqda olub o vaxtki imperiya paytaxtını vəsf eləyən Mücrim Kərim Vardani, əslində, rus əhvalını, mədəniyyətini, həyat və davranış tərzini tərənnüm etmiş olur.*

\*\*\*

Xuda yaradanda külli-cahanı,  
Hamıdan xoşnişan düşdü Peterburq.  
Bizə tərif eyləyirlər İrani,  
Əgər o birdirsə, beşdi Peterburq.

\*\*\*

Laf elmə, bu meydanda zor görək  
Şəki, Şirvan, Qabistanı görmüşəm.



Nə müddət yemişəm türkün tamını,  
Ərəb, Əcəm, Dağıstanı görmüşəm.

Eşitmişəm şirin-şirin dillərin,  
İyləmişəm xoş ətirli güllərin,  
Seyr eləyib Təkə-türkman çöllərin,  
Rum elini, Gürcüstanı görmüşəm.

Neçə ürəfadən<sup>1</sup> dərsim almışam,  
Nə müddətdi şah yanında qalmışam,  
Kəriməm, İsrafil suru çalmışam,  
Noğay, Çarkəz, Rusistanı görmüşəm.

\*\*\*

Ey sibzəqən,<sup>2</sup> qönçədəhən,<sup>3</sup> gözləri şəhla,  
Əndamı bilirini yüzü şəmsi-mücella<sup>4</sup>.  
Ruxsarın<sup>5</sup> cənnət demək olmaz dəxi əsla,  
Bikəsliyimə rəhm elə, ey nuri-təcəlla<sup>6</sup>,  
Asari-bəqa<sup>7</sup> Xizrü Məsihanı sevrəson.



<sup>1</sup> Ürəfa – alimlər, bilikli adamlar.

<sup>2</sup> Sibzəqən – alma buxaqlı.

<sup>3</sup> Qönçədəhən – qönçəağac.

<sup>4</sup> Şəmsi-mücella – parlaq günəş.

<sup>5</sup> Ruxsar – üz, sifət.

<sup>6</sup> Nuri-təcəlla – parlaq işıq.

<sup>7</sup> Asari-bəqa – əbədi əsərlər.

## MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

(1862-1911)

Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şamaxıda doğulmuşdur.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük və ən parlaq ədəbi simalarından, ən parlaq ulduzlarından. Xalqın taleyi ilə yaşayan sənətkar yeni Azərbaycan şeirinin yaradıcısıdır. Onun əsərləri zamanın ən dəqiq sənədi, əsrin əvvəllərinin salnaməsidir.

Sabir yaradıcılığa kiçik yaşlarında lirik şeirlərlə başlasa da, çox keçmədən dövrün avamlıq, mühafizəkarlıq, gerilik, fanatizm kimi bəlalərinə qarşı üsyana qalxaraq satirik şeirlər yazmışdır.

Şərqin Firdovsi, Nizami, Sədi, Füzuli kimi böyük klassiklərinin təsiri ilə qələmə sarılan gənc Sabirin birinci dövr yaradıcılığının ana xəttini saf və ülvə məhəbbət duyğularının təsviri və tərənnümü təşkil etmişdir. Əslində, bu məhəbbət, humanizm, insanpərvərlik duyğuları onun yetkin dövrdə qələmə aldığı satiralarının da leytmotivini formalaşdırmışdı.

Sabirin yaşadığı dövrün ictimai ziddiyyətləri bir sıra qonşu millətləri, cyni coğrafi məkanda yaşayan xalqları parçalayıb iiz-üzə qoymuş, onları düşməna çevirmişdi. Belə bir dövrdə Sabir irticarı ittiham edən "Neylədin,

ilahi", "Beynəlmiləl" kimi ölməz poetik nümunələr yaratmışdır.

"Beynəlmiləl" şeiri multikultural dəyərlərin, millətlər arasında sülh, əmin-amanlıq ideyalarının təbliğinə xidmət edir. Şair bu əsərində nifaq mənbəyi olan "İblisi-məlunların" iç üzünü açmış, insanlar arasında dini, irqi, etnik əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyin yolverilməz olduğunu qətiyyətlə göstərmişdir. Şairin digər əsərlərinin də mayasında bu yüksək amal və qayəni görürük.

\*\*\*

Babam sünni, nənəm şiə, dürəg<sup>1</sup> mən,  
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən!  
Muğanda – muğbeçə,<sup>2</sup> məsiccə – əkbər,  
Təfavüt yox... həqiqətdə zirək mən!..

\*\*\*

Kim ki, insanı sevir, aşıqı-hüriyyət olur,  
Bəli, hüriyyət olan yerdə də insanlıq olur.

\*\*\*

Əsrimiz xahiş edərkən ittifaqı ittihad,  
Cümləmiz əmniyyət içrə almaq istərkən murad,  
Beynimizdə yox ikən bir günə əsbabi-təzad,<sup>3</sup>  
Bu vətən övladına arız olub bığzı<sup>4</sup> inad,  
Müslimanla ermənilər beyninə düşdü fəsad,

<sup>1</sup> Dürəg – müxtəlif irq və millətlərdən əmələ gəlmiş; mələz, qarışıq, əkdiz, metis, mulat.

<sup>2</sup> Muğbeçə – atəşpərəst; kafir.

<sup>3</sup> Əsbabi-təzad – ziddiyyət əməli, qarışıqlıq üçün bir səbəb.

<sup>4</sup> Bığz – ədavət, kın, nifrət.

Yoxmu bir sahibhidayət, yoxmu bir əhli-rəşad?!  
Ey süxəndanan,<sup>1</sup> bu günlər bir hidayət vəqətidir!  
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqətidir!

İki yoldaş, iki qonşu bir vətəndə həmdiyar,  
Əsrlərə ömr edib, sülh içrə bulmuşkən qərar,  
Fitneyi-İblisi-məlun oldu nəgah aşkar...  
Gör cəhalətdən nə şəkəlü düşdü vəzi-ruzigar!  
Qətlü qəvət bişümarı<sup>2</sup> şəhrü qəryə<sup>3</sup> tarimar...  
Ələman, bu fitnəyə çarə qıl, ey pərvərdigar!  
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqətidir!  
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqətidir!

Fitnələr kim, faş olur, bilməm nə halətdən törər,  
Əql bəvər cəlməz<sup>4</sup> kim, adəmiyyətdən törər,  
Müslimyyətdən və yaxud erməniyyətdən törər,  
Şübhə yoxdur, cəhdən, yəinki qəflətdən törər,  
Bu müsibətlər bütün bığzı ədavətdən törər,  
Bu ədavət mütləqə hali-zələlətdən törər;  
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqətidir!  
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqətidir!

Həqqi xəlqə bildirib dəfi-zələlət<sup>5</sup> etməli,  
Gün kimi taban<sup>6</sup> edib, pəmalı-zülmət<sup>7</sup> etməli,  
Nabəca<sup>8</sup> bu işlərin dəfində qeyrət etməli,

<sup>1</sup> Süxəndanan – söz sahibləri, ziyalılar.

<sup>2</sup> Bişümar – saysız-hesabsız, çox, olduqca çox.

<sup>3</sup> Qəryə – kənd.

<sup>4</sup> Bəvər cəlməz – inanmaz.

<sup>5</sup> Dəfi-zələlət – zülmü aradan götürmək.

<sup>6</sup> Taban – parlaq, işıqlı.

<sup>7</sup> Pəmalı-zülmət – zülməti yox etmək.

<sup>8</sup> Nabəca – yersiz, münasibətsiz.

Xatiri-mügbərrdən<sup>1</sup> rəfi-küdurət<sup>2</sup> etməli,  
 Çarəsazi-sülh<sup>3</sup> olub dəfi-xüsumət<sup>4</sup> etməli,  
 Sabira, beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli!  
 Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqətidir!  
 Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqətidir!



<sup>1</sup> Mügbərr – incidilmiş, xatiri-mügbər – küsdürülmüş.

<sup>2</sup> Rəfi-küdurət – qəmi, qüssəni, dərdi aradan qaldırmaq; burada kin, nifrət.

<sup>3</sup> Çarəsazi-sülh olmaq – sülhə görə tapmaq.

<sup>4</sup> Xüsumət – düşməncilik, ədavət.

## CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1869-1932)

*Naxçıvanda doğulmuş, Bakıda vəfat etmişdir.*

*Yazıçı, dramaturq, jurnalist, ictimai xadim. Böyük satirik, görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə məşhur "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisi və ideya rəhbəri, kiçik hekayənin böyük ustası, qüdrətli dramaturq və publisistdir.*

*Naşiri olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində Cəlil Məmmədquluzadə dini fanatizmə, cahələt və geriliyə, ifrat mühafizəkarlığa qarşı çıxır, müxtəlif millətlərin tərəqqipərəvər cəhətlərini mənimsəməyə çağırırdı. Jurnalda təkcə Azərbaycan haqqında deyil, eyni zamanda Türkiyə, İran, bütün müsəlman dünyası, Avropa və Rusiya ilə bağlı materiallar da dərc olunurdu. Jurnalı Balkanlardan tutmuş Volqaboyu və Mərkəzi Asiyaya qədər bir çox türkdilli ölkələrdə oxuyurdular.*

*C. Məmmədquluzadə böyük ədib Qoqolun adını hörmətlə anıb məşhur "Qurbanlı bəy" hekayəsinin epigrafinda ona rəhmət oxumuşdur. Ədib həmçinin dahi Lev Tolstoyun "Zəhmət, ölümlə və naxoşluq" hekayəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.*

Böyük sənətkarın "Usta Zeynal" əsəri erməni və azərbaycanlıların mehriban qonşu kimi süül şəraitində yaşamasının normal mənzərəsini əks etdirir.

C.Məmmədquluzadənin "Kamança" əsəri birbaşa erməni-azərbaycanlı konfliktinə həsr olunub. Silahlı toqquşmalar nəticəsində dostlarını, ailə üzvlərini itirmiş azərbaycanlılar bir erməni kamançaçalanı əsir götürürlər. Qəhrəman yüzbaşının lap elə bu yaxınlarda ən əziz adamını ermənilər öldürmüşdür. Buna görə də dəstə üzvlərinin hər biri erməni kamançaçanı qanına qoltan edib əvəz çıxmağa çalışır. Yüzbaşı ona ölüm ayağında kamança çalmağı əmr edir...

Baxış adlı erməni ölüm ayağında kamançaçanı o qədər gözəl çalır ki, Azərbaycan döyüşçülərinin başçısı Qəhrəman yüzbaşının qəlbində səfəqət, mərhəmət hissi oyanır və o, ailəsini, yaxınlarını öldürən ermənilərə nifrət hissini unudaraq erməni kamançaçalanı əsirlikdən azad edib evinə buraxır.

### "Kamança" pyesindən bir parça:

Bu heyndə Baxış kamançaçı kökləyir və başlayır Segah-zabil havasını çalmağa. Bir qədər qulaq asandan sonra.

Qəhrəman yüzbaşı durduğu yerdə yenə yavaşca qalxıb oturur və Baxış çaldıqca yüzbaşı yavaş-yavaş, guya özündən bixəbər, qəmni soxur belindəki qımına və huş-guş ilə qulaq asmaqdadır.

Adamlar hamısı sükətdədir.

**Qəhrəman yüzbaşı (Qaraşa).** Qaraş, sən ölsən, biçərə Heydər gəlib durub gözümlün qabağında. Ax, vay!... (Yüzbaşı

bu sözləri deyəndə Baxış çox alçaqdan çalır. Adamların çoxu da ah çəkir. Yəni Baxış sövq ilə çalmaqdadır. Yüzbaşı gözü Baxışda gahdan bir dillənir), Bax, belə! ... eləcə! ... əcəb! ... afərin!... eləcə! ... eləcə! ... (və axırda yüzbaşı birdən durur ayağa, qəmnesini qınından çıxardır və açıqlı, ucadan Baxışya deyir). Adə, erməni, tez kəməncəni yığışdır, itil get burdan! Yoxsa atamın goru haqqı, bu yoldaşlarımın başına and olsun, bu qəmçynən bu saat soni də öldürərəm, özüm də öldürərəm! (Çığırır). Çıx get!

**Baxış (qorxa-qorxa)** Ay ağa, hara gedim?

**Qəhrəman yüzbaşı (çığırır).** Cəhənnəmə get! Evinə!

Baxış qorxa-qorxa baxır adamların üzünə, kamançaçı və örtüyünü götürür, tez çıxır gedir. Hamı sakit, öz fikirli halında qalır. Qəhrəman yüzbaşı haman durduğu yerində durub, dinnəz-söyləməz baxır Baxış gedən tərəfə. Bir qədər də baxandan sonra qəmnesini tullayır yerə və guya öz-özünə deyir:

**Qəhrəman yüzbaşı:** Eh, namərd dünya!..



## NƏRİMAN NƏRİMANOV

(1870-1925)

Görkəmli yazıçı, dramaturq və ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanov Tiflis şəhərində anadan olmuş, Moskvada vəfat etmişdir. 1894-cü ildə Bakıda ilk dəfə olaraq kütləvi xalq qiraətxanası açmışdır. Azərbaycanlılar üçün rus dili və ruslar üçün Azərbaycan dili dərsləklərini hazırlamışdır. Böyük rus ədibi Qoqolun məşhur "Müfəttiş" pyesini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqda Azərbaycan İnqilab Komitəsinin Sədri və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin Sədri vəzifələrində işləmişdir. Beynəlmiləlçi dünyagörüşlü ədib Tiflis, Həştərxan və Moskva şəhərlərində də məsul dövlət vəzifələrində çalışmış, ömrünün sonlarında isə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuşdur.

N.Nərimanov 1899-cü ildə yazdığı "Nadir şah" faciəsində əsərin baş qəhrəmanının dili ilə "İncil"in Azərbaycan dilinə tərcüməsinin, eləcə də başqa dirlərin tədqiq edilib öyrənilməsinin vacibliyini vurğulamışdır:

"Gərəkdir İncil bizim dilə tərcümə oluna..."

"Dövlətin mənfəəti üçün hər padşaha lazım gəlir qeyri tayfanın dinini bilsin, tainki qeyri tayfa dininə müvafiq rəftar olunsun".

Ədib məqalələrində klassik Azərbaycan şairləri ilə yanaşı, dünya ədəbiyyatının tanınmış

simalarından V.Şekspir, F.Şiller, E.Zolya, V.Hüqo, H.Heyne, V.Höte, A.Puşkin, İ.Turgenov, L.Tolstoy kimi söz ustalarından da böyük məhəbbətlə söz açmışdır. N.Nərimanova görə Azərbaycan uşaqları doğma Sabirin mübariz şeirlərini və xalq şairləri Vaqifin, Zakirin, Vidadının şeirlərini öyrənmədən sonra təkcə Puşkinin deyil, Şekspirin, Şillerin şeirlərini də öyrənilməlidir.

N.Nərimanov 1898-ci ildə tamamladığı "Bahadır və Sona" adlı əsas ideyası xalqlar dostluğu olan kiçik romanında XIX əsrin 90-cı illərində Cənubi Qafqazda baş verən hadisələri təsvir etmişdir. Romanda azərbaycanlı Bahadır- la erməni qızı Sonanın saf məhəbbəti fonunda Azərbaycan və erməni xalqlarının ictimai-siyasi həyatı ilə bağlı epizodlar realitəsinə qətləmə alınmışdır.

Gənc student Bahadır və Sona bir-birini ürəkdən sevsələr də, fanatizm, gerilik və din xadimlərinin ifrat mühafizəkar baxışları onların bir-birinə qovuşmasına mane olur. Sonanın ailəsi qızını müsəlman gəncə ərə vermək istəmir. Sona belə düşünür və deyir: "Mən Bahadırı sevirəm... mən insan, o insan. Bizi ölümdən savayı hansı bir qüvvə ayıra bilər?"

Çıxış yolu tapa bilməyən Bahadır sonda itihardır, Sona isə dəli olur. Romanın baş qəhrəmanı Bahadır müxtəlif dirlərə məxsus insanların bir-birindən ayrı düşməsinə, fərqli inanclarda olmalarını "uçurum dərələr" adlandırır.

### “Bahadır və Sona” romanından parçalar:

Bahadırın müsəlman, Sonanın xristian olması Yusifi və Maşonu təşvişə salmırdı. Ata və ana qeyri bir şey fikirlərinə gətirməzdilər... Və qeyri bir fikirdə olmağa da bir bəhanə yox idi. İki növcəvan həməvaxt bir-biri ilə qardaş-bacı kimi rəftar edirdilər.

\*\*\*

- Nə üçün mən müsəlman, siz xristian, qeyrisi yəhudi və ya büt-pərəst adlansınlar? Nə üçün bu insanlar sonradan düzəlmiş dürlü-dürlü qanunlara sitayiş etsinlər? Təbiiyi? Yox! Təbii qanun hamı insanlar üçün bir gərəkdir ola. Hamı insanlar bir nöqtəyə gərəkdir yürüş etsinlər. Bu nöqtə isə hürriyyət, məhəbbət ələmidir. Mən sizi sevirəm, siz də mənə. “Yox, sevmək olmaz!” qanunu varsa, mən tam vücudumla bu qanunu məhv etməyə çalışıram. Müsəlman, xristian, yəhudi və büt-pərəst nə olmağını anlamıram və istəmirəm də anlamaq! Ah, sevgili Sona xanım!

Mən millətimə sevirəm; çünki anamı sevirəm. Mən hamı dinləri və din gətirənləri sevirəm, çünki hamısının əsl məqsədi insanları qaranlıqdan işıqlığa çıxartmaq olubdur. Hamı dinlər vaxtında insanları zamanəyə müvafiq yaxşı yola dəvət ediblər, yəni, ümumi bir nöqtəyə mənaəyə müvafiq yaxşı yola dəvət ediblər, yəni, ümumi bir nöqtəyə yerləşmək üçün hazırlayıblar. Peyğəmbərlər gəliblər, heç vaxt deməyiblər: “Biz islam, xristianlıq düzəltmək üçün gəlmişik”. Hamısı: “Biz insanları düz yola dəvət edirik” deyiblər...

Məqsəd bir, yol bir. Əcəba, nə üçün insanlar bir-birindən təfəriq düşüblər? Səbəb? Səbəb, ağılımızın naqisliyi. Biz əsl mətləbi öləndə buraxıb cüzi qanunlara sitayiş etmişik. Bir Allaha buraxır, min Allaha səcdə edirik. Fəqət əsl mətləbi anlayanlar birləşirlər, qovuşurlar, məhəbbət nə olmağını düşünlər.

İştə biz də bu dərəcədə bulunuruqsa, məhəbbətimiz tələb edən qanunlara sitayiş etməliyik, deyilmi?..

\*\*\*

Bundan əvvəl ikimizin arasında görükdən “uçurum dərələri” indi mənim üçün görünməzlər. Mən insan, o insan. Bizi ölümdən savayı hansı bir qüvvə ayıra bilər?

\*\*\*

Nə üçün Bahadır xristian olsun və ya mən nə səbəbə mən müsəlman olam? Bizi xristianlıq və ya müsəlmanlıq bir-birimizə yavuş etdi? Ya mən özge bir şey?

“Həqiqət, səbəb nədir ki, insan bir-birindən təfəriq düşübdür” sözləri Bahadırı tövrlü-tövrlü fikirlərə saldı...



## ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

(1870-1933)

*Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən olan Şuşada doğulmuşdur.*

*Görkəmli dramaturq, nasir və publisist. Şəxsi həyatında və bədii yaradıcılığında multikultural dəyərləri təbliğ edən bir çox məqamlara rast gəlirik. O, 1891-1896-cı ildə Peterburqda təhsil alarkən rus klassiklərinin əsərlərini öyrənmiş və Aleksandrinsk dram teatrının parlaq simalarından olan Savina, Komissarjevskaya, Pisarev, Davidov, Varlamov, Dalski, Dalmatovla şəxsən ünsiyyət qurmuşdur.*

*Müəllif 1917-ci ildə Borçalı mahalında qəza rəisi işləyərkən burada ermənilər və müsəlmanlar arasında milli qırğının qarşısını almağa nail olmuşdur (Seçilmiş əsərləri, I c., Bakı, 1956, səh. 9.)*

*Ədib "Ağa Məhəmməd şah Qacar" pyesində gürcülərə açıq rəğbətini bildirərək İkinci İrakli, Yuhan, Tavad Orbeliani, Tavad Çavçavadze kimi müsbət surətlər yaratmışdır.*

*Böyük ədib A.Çexov, M.Qorki və Sundukyandan tərcümələr etmişdir.*

\*\*\*

Bizim məktəbimiz beynəlmiləldir, amma biz dərsi hər millətə öz ana dilində veririk. Türklərə türk dilində, ruslara rus dilində, ermənilərə həmçinin öz ana dillərində.

\*\*\*

Əlbəttə, millətlər qardaşcasına dolansalar, heç müharibə də olmaz. Hər yerdə qurd qoyunla bir yerdə otlar.

\*\*\*

Paris, nə Paris! Yer üzünün behiştı desəm, yenə xəta eləməmişəm! Nə küçələr, nə bazarlar, nə mehmanxanalar, nə teatrlar və kafesantlar! Görsən, bilmərrə əqlini itirib dəli olarsan.

\*\*\*

Onun xəyalatı gah Parisin "Balon meşəsi"ni və kafesantlarını, gah Peterburqun Nevski prospektini, gah Berlinin "Cökə xiyabanı"nı gözünün qabağından keçirirdi.

\*\*\*

### "Çox gözəl" pyesindən bir parça

**Kəblə Rəcəbəli:** Daha nə deyim?! Kor da bilir ki, balıq şordur.

**Simonun atası:** Mənim bu yerlərə gəldiyim iyirmi beş ildən artıqdır. Əvvəl gələndə qonşular hamısı mənə əyri gözlə baxırdılar. Heç birisi etina eləmirdi. Qab-qazan istəyəndə vermirdilər ki, murdar olar. Qab-qazan dursun qıraqda, balta da vermirdilər. Mənim böyük oğlum o vədə altı-yeddi

yaşında idi. Hər gün ağlaya-ağlaya üstümə gəlirdi ki, türk uşaqları məni döydülər. Deyirdi, mən də böyüyəndə onları döycəyəm. Mən ona nəsihət elədim, deyədim: "Onlar anlamırlar. Sən ağıllı uşaq ol, heç kəsə dolaşma". İndi işlər başqa tərzdədir. Özünüz görürsünüz ki, yoldaşlar arasında millət ayrılığı yoxdur. Hamısı bir-birilə qardaşcasına rəftar edirlər, hətta bir-birlərinin yolunda canlarından da keçirlər... Belə oturub iki qardaş kimi söhbət etmək yaxşıdır, ya bir-birinizə murdar deyib vuruşmaq?

**Kəblə Rəcəbəli:** Bu bir sual deyil, aydındır ki, dünyada mehribanlıqdan gözəl şey yoxdur.

**Mirzə Heydər:** İndi götürək tamam dünyanı. Dünyada yaşayan millətlərin sayı-hesabı yoxdur. Bu millətlər hamısı bir-birilə qardaş kimi dolansalar yaxşı olar, ya həmişə bir-birinin əleyhinə müharibəyə hazırlaşsalar və hərdən bir də vuruşub milyonlarla xalqın qanını töksələr?

**Kəblə Rəcəbəli:** Əlbəttə millətlər qardaşcasına dolansalar, heç müharibə də olmaz. Hər yerdə qurd qoyunla bir yerdə otlar.

**Simonun atası:** Müharibə üçün top-tüfəngə, adam boğan qaza, pulemyota tökülən xərc millətlərin tərəqqiləri və ehtiyacı yolunda sərf olunar.

**Mirzə Heydər:** Bu da bağlıdır İndiki millətçilik tərbiyəsini buraxıb beynəlmiləl tərbiyəyə keçməyə. Nəhayət, kapitalizm ölkələrində tərbiyə ancaq bir milləti o biri millətin əleyhinə qaldırmaqdan, bir sinfi o biri sinfin üzünə durguzmaqdan, kralların, sərvətdarların istifadəsi üçün millətləri bir-birilə vuruşdurmaqdan ibarətdir. Belə fəlakətlərin önünü almaq və millətlər arasında qardaşlıq yaratmaq üçün uşaqları, onların başını millətçilik mövhumatı ilə dolduranların əlindən alıb beynəlmiləl tərbiyə altına cəlb etməkdir...

## ABBAS SƏHHƏT

(1874-1918)

*Azərbaycanın qədim mədəniyyət beşiklərindən olan Şamaxıda doğulmuşdur.*

*Azərbaycan romantik məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən olan Abbas Səhhət bütün həyatını millətin maariflənməsinə və tərəqqisinə sərf etmişdir.*

*O, tibb ixtisası üzrə təhsil alsada, sonradan bu sahədən uzaqlaşaraq məktəblərdə Azərbaycan dilindən dərs vermişdir. İlk məqalələri "Şərqi-Rus" qəzetində çap olunan A.Səhhətin sonralar "Poetik nitq", "Azadlığa mədhiiyyə", "Oyanışın səsi" şeirləri işıq üzünü görmüşdür.*

*Abbas Səhhət tərəcəçilik fəaliyyəti ilə də məşğul olmuş, Lermontov, Puşkin, Krilov, Nadsöv, Maksim Qorki, Hüqo, Müsse, T.Şevçenko, N.Barataşvili kimi görkəmli qələm sahiblərinin əsərlərini dilimizə çevirmişdir. Şairin tərcümələri "Məğrib günəşləri" adlı kitabında toplanmış və sağlığında işıq üzünü görmüşdür.*

### İnsanlığ vəzifəsi

Namusi-rəyanı<sup>1</sup> çəkən hər ümərəyə,<sup>2</sup>  
Əlbəttə, dilü canla itaət görək olsun.

<sup>1</sup> Namusi-rəyanı – rəyyətin namusunu.

<sup>2</sup> Ümərə – əmirlər



İnsanlara xidmət edən ərbbabi-dühəyə,<sup>1</sup>  
Təkrim<sup>2</sup> edilib şöni, riayət görək olsun.

Onlar ki, bizə rəhibəri-elmü ədəbdir,  
Şükrancı-ehsanların ifa edərək biz.  
İnsanlara insanlığı təlimə səbəbdir,  
Həqdən olara ömr təmənnə edərək biz.

\*\*\*

Türk edək həm ixtilafü iftiraqı,<sup>3</sup> yar olaq,  
Bu vətən övladının əhvalına qəmşar olaq.

\*\*\*

İyirminci əsrdir! Axmayır qanlar,  
Ətəklilyən yoxdur, qızsın bəkanlar,  
Partlasa da nə eybi var, vulkanlar,  
Ancaq alışmağa çəpər çəkməsin!

\*\*\*

Yoxdur ələmdə bu gün əmri-məhal,<sup>4</sup>  
Elmü fənn ol sözü etmiş ibtal.<sup>5</sup>  
Elminə qüvvətinə hər kişinin  
Bağlıdır bəxti, rəvacı işinin.

\*\*\*

Nərəyə bağlamısən niyyətini,  
Sərf qıl ələmə var qüvvətini.  
Bil ki, məqsudə olursən vasil,  
Yerdə, göydə, nə isə əlhasil.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Ərbbabi-dühəyə – dahi şəxslərə.

<sup>2</sup> Təkrim – təzim etmə, hörmət etmə; böyütmə, əzizləmə.

<sup>3</sup> İftiraq – ayrılma, fəraq, dağılma, dağılıqlıq.

<sup>4</sup> Əmri-məhal – çətin iş.

<sup>5</sup> İbtal – ləğv.

<sup>6</sup> Əlhasil – xülasə, bir sözlə, qıyası.

## SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

(1875- 1939)

Azərbaycanın Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarında atasını itirdiyi üçün dayısı Səfərəli bəy Vəlibəyovun himayəsində böyümüşdür. O, 1885-1894-cü illərdə Qori müəllimlər seminariyasında təhsil aldığından sonra III dərəcəli rus-tatar məktəbinə müəllim təyin edilmişdir. S.S.Axundov ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, eyni zamanda gözəl yazıçı və jurnalist kimi tanınmışdır.

O, 1899-cu ildə «Tamahkar» adlı ilk əsərini Mirzə Fətəli Axundzadənin «Hacı Qara» pyesinin təsiri ilə yazmışdır. Bu komediyada o, xəsisliyə, tamahkarlığa, qadın əsarətinə qarşı çıxmış, İmran, Gültzar, Şərəf xanım kimi müsbət surətlərlə yeni nəslə həqiqətə, fədakarlığa sövq etmişdir. 1907-ci ildə qələmə aldığı «Dibdat bəy», «Türk birliyi» adlı komediyaları ilə Azərbaycan teatr səhnəsinə siyasi-ictimai mövzu gətirmişdir. «Laçın yuvası», «Qaranlıqdan işığa», «Şahsənəm və Gülpəri», «Sadət zəhmətədir», «Molla Nəsrəddin Bakıda», «Eşq və intiqam» kimi əsərlərində, o cümlədən, kiçik hekayələrində multikultural dəyərlərə geniş yer vermişdir.

Ədib «Qorxulu nəğıllar» başlığı altında 1912-1914 –cü illər arasında yazdığı «Əhməd

və Mələykə», «Abbas və Zeynəb», «Nurəddin», «Qaraca qız», «Əşrəf» hekayələri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına forma, məzmun və üslub yenilikləri gətirmişdir.

S.S.Axundov 1926-cı ildə yazdığı "Nə üçün?" adlı hekayəsində 1905-ci il hadisələrini təsvir edir. Hekayənin qəhrəmanı Vera "Putilov" kombinatında çalışır. Onun babası Mixail 80 yaşlı bir qocadır. Qızı Lena isə balacadır. Müəllif bu rus ailəsinin faciəsini ürək ağrısı ilə təsvir etmişdir.

1926-cı ildə nəşr olunmuş "Yoluxma xəstəlik" hekayəsinin qəhrəmanı Parisdə təhsil alıb gəlmiş bir gəncdir. Cəlib adlı bu gənc Tiflisin gözəlliyindən vəcdə gəlir.

"Mister Qreyin köpəyi" hekayəsinin qəhrəmanları çinli Puan Qay, Sen O – dur. Xan Qou şəhərinin Nan Si çayının sahilində əski bir daxmadada qoca anası ilə yaşayan bu gənc kiçik aktyorunun taleyində müəllif ürəkdən acıyır, bütünlü insanların azadlığını və xəşbəxtliyini arzu edir.

S.S.Axundovun "Əşrəf" adlı hekayəsi multikultural dəyərlər baxımından son dərəcə maraqlıdır. Hekayədə rus, azərbaycanlı, tatar ailələri arasında səmimi münasibətlərin yaranmasından, dostluq körpülərinin bərqərar olmasından bəhs edilir. Hekayənin əsas obrazlarından olan Əlimərdan türkiyəli paşasının qızı Nəcibə xanım ilə evlənilir. Çox keçmədən bunların Əşrəf adlı övladları dünyaya gəlir. Əvvəllər ticarətlə məşğul olan Əlimərdan dənizə daha böyük maraq göstərdiyindən gəmi

alib ticarətlə məşğul olmağa başlayır. Lakin "kontraband" mal daşdığına görə həbs olunub Sibiri siirgün edilir. Təyinat nöqtəsinə gedəndə yolda azyaşlı Əşrəfi itirirlər. Əşrəfi isə Samaraya müəllim göndərilən Nikolay İvanoviçlə onun həyat yoldaşı Sofiya Aleksandrovnaya rast gəlir. Onlar bu müsəlman uşağını öz doğma balaları kimi saxlamağa, onun təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmağa başlayırlar. Daha sonra Əşrəf tatar Mustafa ilə tanış olur. Onların arasında dostluq münasibəti yaranır. Bu münasibət ailələri bir-birinə yaxınlaşdırır. Hekayənin əsas ideyası insanpərvərlik, milli, dini fərqlərin heç bir əhəmiyyəti olmayanını sübut etməkdir.

Süleyman Sani Axundovun "Şeytan" pyesində xalqlar arasında düşmənçilik yaranan qüvvələr lənətlənir, bütünlü insanların dinindən, irqindən, milliliyindən asılı olmayaraq xəşbəxt yaşamaq haqqına malik olduğu vurğulanır. S.S.Axundov da M.Ə.Sabir kimi xalqlar arasında düşmənçiliyi "fitneyi-iblisi-məlun"un işi hesab edir. Əsərdə multikultural dəyərlərin aşkar əks olunduğu parçalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

#### "Şeytan" pyesindən bir parça:

Səhnə dəmirçi dükənini göstərir. Əli körük basır,  
Teymur ilə Aslan dəmir döyürlər.

Teymur. Oğlum, körüyü bas, yoxsa yorulmusan?  
Əli. Xeyr, babacığım, yorulmamışam.

**Aslan.** Yorulma, oğlum, sən zəhmətkeş balasısan, sən işdən qorxma, qoy iş səndən qorxsun.

*Şeytan səyyah libasında daxil olur.*

**Şeytan.** Atəş... vahanda varsa tərifə layiq bir şey, o da sənə, ey yandırıcı od, səni gördükdə qəlbim şad olur, ruhum rahat. Ey qırmızı işiq, səni mən çox sevirəm!

**Aslan.** Yoldaş, sən kimsən?

**Teymur.** Nə soruşursan? Dediyyəndən görmürsənmi bu adam atəşpərəstdir.

**Şeytan.** Doğru, mən atəşpərəstəm, çünki xamırım oddan yoğrulmuş, odu mən çox sevirəm.

**Aslan.** Yoldaş, bizim torpaq azad bir yerdir. Hər kəs nəyə sitayiş edərsə etsin. Burada din, məzhəb üstə qovğa yoxdur, müsəlman, xristian, bütpərəst, atəşpərəst, hamısı insandır, bizə qardaşdır.

**Şeytan.** Pəh, pəh, nə gözəl məslək! Ey azərbaycanlılar, mən səyyaham, dünyanı seyr edərkən, buraya gəldim, belə səadətli yaşayan insanlar görmədim. Siz çox bəxtiyarsınız... Əfsus ki... qonşu düşmənləriniz bunu puç edəcəklər...

*Rizvan daxil olur, Şeytan onu görmür.*

**Teymur.** Kimlər?

**Şeytan.** Gürcülər ilə ermənilər.

**Aslan.** Səhv edirsiniz, yoldaş, onlar bizim dostlarımızdır. Köhnə ədavət, köhnə hökumətlə getdi.

**Şeytan.** Ha-ha-ha. Ey sadədil azərbaycanlılar! Siz qəflət-dəsiniz, ermənilər, gürcülər gecə-gündüz yatmayıb yeni hərbi üçün silah hazırlayırlar. İntiqam, intiqam deyərək, müharibə üçün plan çəkirlər. İndi burada siz nə qayırsınız?

**Aslan.** Kəndli qardaşlarımız üçün əkin aləti qayıdırıq.

**Şeytan.** Bu işləri buraxınız, gecə-gündüz siz də onlar kimi qılınclar, xəncərlər qayıdırıq, fürsəti fəvta verən aqıl deyil, divanədir. Keçmişinizi yada salın. Siz eys-ışrətə məşğul olduqda, onlar top, tufəng yığıb hazırlanırdılar.

**Teymur.** Sən kimsən? Bunu haradan düzəltməsən?

**Şeytan.** O zaman mən burada idim.

*Rizvan pusqudan çıxıb irəli gəlir.*

**Rizvan.** Doğrudur, o zaman sən burada imişsən. Buna şəkkim yoxdur. Yoldaşlar, bayaqdan bəri mən bu hərifi diniyəirəm. Bunun kim olduğunu anlayırsınızmi?

**Aslan.** Kim olduğunu bilmirəm, lakin sözlərindən, gözlərindən şərarət odu yağır. Mən bunu görürəm.

**Rizvan.** Doğrudur, yoldaşlar, insanı bir-birilə vuruşduranlar belə həriflərdir. Bunlara provakator deyirlər. Bunların əsil adları Şeytandır. Yoldaşlar, bunlara aldanmayın, gürcü, erməni zəhmətkeşləri bizə düşmən deyillər. (Şeytan yox olur.) Onları bizlərlə toqquşduranlar belə şeytanlar idi. Harada belə araqarışdıran adam gördünüz, tutub bizə veriniz. (Dönüb baxır.) Bax, hərif giriz vermiş. Hərgah düz adam idi, nə üçün qaçdı?

**Teymur.** Yoldaş Rizvan, qorxmayın. Belə fitnələrə aldanmırıq. Qonşularımız ilə qardaşlığı pozmırıq.

**Rizvan.** Elə də lazımdır, indi iş dalınca. (Çıxır.)

**Aslan.** Oğlum, Əli, körüyü bas!



## MƏHƏMMƏD HADİ

(1879-1920)

*Şamaxıda doğulmuşdur.*

*Çox erkən yaşlarından yetim qalan Hadi məhrumiyyətlər içərisində yaşasa da, daim təhsilə can atmış, uzaq qohumu Mustafa Lütfinin köməyiylə ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir.*

*Sonradan Mustafa Lütfinin dəvəti ilə Haştərxana köçən şair onun açdığı məktəbdə dərs deyir.*

*Dövrün müxtəlif mətbu orqanları ilə əlaqə saxlayan və məqalələrlə çıxış edən, şeirlərini çap etdirən Hadi Şərq mədəniyyətini öyrənməklə yanaşı, Qərb ictimai-fəlsəfi və bədii fikri ilə də yaxından tanış olmaq istəyir, Hüqo, Şiller, Daniel Defo və Qərbin bir sıra digər görkəmli ədib və mütəfəkkirlərinin əsərlərini oxuyur.*

*Bir müddət İstanbulda yaşayır və "Tənin" qəzetində tərcüməçi vəzifəsində çalışır. Yenidən Bakıya qayıdan şair qəzetlərdə çalışmaqla yanaşı, şeirlər yazır, kitablar çap etdirir.*

*I Dünya müharibəsi dövründə biz artıq Hadini Karpatlarda, Polşa torpaqlarında görürük. Tam üç il müharibə meydanlarında olan şairin günləri poeziya baxımından çox məhsuldar olur. Bu zaman o, kiçik həcmli şeirlərlə yanaşı, bir neçə poema da yazır. Humanizm və azadlıq ideyaları bu əsərlərin ana xəttini təşkil edir.*

*M.Hadinin «İçində» rədifli şeirində hətta «vicdan azadlığı» ifadəsi ilk dəfə bir siyasi termin kimi işlənir.*

\*\*\*

Hüriyyəti-vicdan ki, deyirlər adı var...

\*\*\*

Ziyabəxş olmadı insanlara Tövrat ilə Quran,  
Ziyadar etmədi millətləri İncil ilə İyqan!<sup>1</sup>  
Ümumi bir məhəbbət olmayır ki, qabili-imkan,  
Ədavət odlarına yanmada qardaş olan insan.

\*\*\*

Bəşər bir canlı maddədir, bəşər bir mərifət kəni,<sup>2</sup>  
...Bəşər, ey canlı xilqət, böyük qüdrətlərin vardır,  
Böyük əqlin, böyük fikrin, böyük qüvvətlərin vardır.  
...Kiçik bir varlığın vardır, böyükdür lakin idrakin,  
O göylərdən də yüksəkdir, sənin ruhani əflakin.<sup>3</sup>

\*\*\*

Erməni, rus vətəndaşımız  
Bir məişət yolunda yoldaşımız.

\*\*\*

Göstərin bir Yusifi, məhsudi-ixvan<sup>4</sup> olmadı,  
Hansı bir Yəqubdur, məhcuri-didar<sup>5</sup> olmasın?

Atdılar nari-bələyə<sup>6</sup> həzrəti-İbrahimi,  
Varmı bir Yəhya şəhidi-tiği-qəddar<sup>7</sup> olmasın?

<sup>1</sup> İyqan – yəqin bilmə, sağlam bilik.

<sup>2</sup> Kəni – maddən.

<sup>3</sup> Əflak – fəlakətlər.

<sup>4</sup> Məhsudi-ixvan – qardaşların həsədli.

<sup>5</sup> Məhcuri-didar – görməkdən məhrum olmaq. Yəqubun ağlamaqdan kəri olmasına işarədir.

<sup>6</sup> Nari-bələ – bələ odu, bələ atəşi.

<sup>7</sup> Şəhidi-tiği-qəddar – qəddar qılıncının şahidi.

Hansı Musa görmədi zülmü sitəm Firondan,  
Varmı bir İsayi-canfəşan<sup>1</sup> ki, bər dar<sup>2</sup> olmasın?

Hansı pəyəmbər olubdur çəkməsin yüz min əza,  
Varmı bir Əhməd düçari-təni-əşrar<sup>3</sup> olmasın?

Ey bəsa<sup>4</sup> Soqrat kim nuş etdi zəhrəbi-məmat,<sup>5</sup>  
Hansı hikmətpərvərəndir dəhrədə xar olmasın?

Hansı Bəstamidir ol kim xalq təkfir<sup>6</sup> etmədi,  
Varmı bir Mənsur kim, zibi-səri-dar<sup>7</sup> olmasın?

Hansı aşıqdır cəhanda naili-didari-yar,  
Varmı bir pərvanə məhvi-şöleyi-nar olmasın?

\*\*\*

Nə sünni, şüə var Quranımızda,  
Üxüvvət<sup>8</sup> əlfi var fūrqanımızda.<sup>9</sup>

## Rəhgüzari-mətbuatda bir şükufeyi-məarif<sup>1</sup>

Sabahkən odamdan çıxıb mətbəəyə gədirdim. Kitab çantasını ziynəti-duşi-şətarət<sup>2</sup> edən bir xristian balasına rast gəldim. Bu sevimli tiffli-novcavanın bir ədəyi-mələkanə, bir vəzi-vicdanpəsəndənə,<sup>3</sup> bir təzzi-dilfəribanə<sup>4</sup> ilə gülşəni-ətfal<sup>5</sup> olan məktəbə gedişi, həqiqətən, nəzəri-diqqətimizi cəlb etdi. Hənuz<sup>6</sup> 8-9 yaşında bulunan bu gülqönceyi-ürfanın könülmə ilqa etdiyi<sup>7</sup> hissiyyati-məsumaneyi-kudəkənəsi<sup>8</sup> şeir olaraq dodaqlarımdan tökülməyə başladı:

Ey iktisabi-elmə şitaban<sup>9</sup> olan çocuq,  
Ey talibi-şükufeyi-irfan<sup>10</sup> olan çocuq,  
Bir təzzi dilrubalə<sup>11</sup> xuraman olan çocuq,  
Ağuşı-məktəbü-ədəbə can atan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Kəndi çocuqsa, ruhda bir intibaha bax,  
Salik<sup>12</sup> bulunduğuşu bu gözəl şahirahə<sup>13</sup> bax,

<sup>1</sup> Canfəşan – canından keçən, fədakar.

<sup>2</sup> Bər dar – dar ağacından asılma.

<sup>3</sup> Düçari-təni-əşrar – şərlərə düçar.

<sup>4</sup> Ey bəsa – nə qədər çox.

<sup>5</sup> Soqrat – qədim yunan filosofu. (e.ə. 470-399). Gənclərin tərbiyasına pis nümunə olduğu üçün dövlət tərəfindən itiham olunmuş və bir kasa zəhər içməyə məcbur edilərək öldürülmüşdür.

<sup>6</sup> Təkfir – kafir hesab etmə.

<sup>7</sup> Zibi-səri-dar – dar ağacına zinət.

<sup>8</sup> Üxüvvət – qardaşlıq, məhəbbət, sədaqət.

<sup>9</sup> Fūrqan – Qurani-Kərimin adlarından bındır.

<sup>1</sup> Mətbuat çıxırında bir məarif gülü.

<sup>2</sup> Ziynəti-duşi-şətarət – Çiyinə bəzək verən.

<sup>3</sup> Vəzi-pəsəndənə – bəyəniləsi, yaxşı rəftar.

<sup>4</sup> Təzzi-dilfəribanə – cəlbedici üsul.

<sup>5</sup> Gülşəni-ətfal – Uşaqlar gülüstanı.

<sup>6</sup> Hənuz – hələ.

<sup>7</sup> İlqa etdiyi – təsir (nüfuz) etdiyi.

<sup>8</sup> Hissiyyati-məsumaneyi-kudəkənəsi – uşaq məsumluğundan doğan duyğular.

<sup>9</sup> İktisabi-elmə şitaban – elm kəsb etməyə can atan, tələsən.

<sup>10</sup> Talibi-şükufeyi-irfan – elm çiçəklərinə malik.

<sup>11</sup> Təzzi-dilrubalə – qəlb ovlayan bir tərzdə.

<sup>12</sup> Salik bulunmaq – yol tutmaq, yolçu olmaq.

<sup>13</sup> Şahirah – baş yol, böyük yol.

Ruyində<sup>1</sup> parlayan ləməti<sup>2</sup>-fələhə bax,  
Bax, bax, o dideyi-ülviyyətə<sup>3</sup> bax.  
Ey kainati izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Dildadəyi-xuramınam, ey kəbki-cilvədar,<sup>4</sup>  
Xətündə qaldı gözlərim, ey mürği-xüldzar,<sup>5</sup>  
Şövqü şətarətin<sup>6</sup> fərəhəfza, cazibədar,  
Ey qönçeyi-məali,<sup>7</sup> a rəşkavəri<sup>8</sup>-bəhar!  
Ey kainati-izzətə<sup>9</sup> sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Bax, bax xuramına<sup>10</sup> nə əcəb dilfiribdir,<sup>11</sup>  
Məsum bir çocuq nə əsilü nəcibdir.  
Sanki şükufəzarə uçur əndəlibdir,<sup>12</sup>  
Ey nuri-çəşmə<sup>13</sup> can, ədəb insanə zibdir.<sup>14</sup>  
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

<sup>1</sup> Ruy – üz.

<sup>2</sup> Ləməti-fələh – səadət nuru.

<sup>3</sup> Didəyi-ülviyyətə<sup>3</sup> – ülvü gözlər, məsum gözlər.

<sup>4</sup> Kəbki-cilvədar – parıldayan kəklik.

<sup>5</sup> Mürği-xüldzar – cənnət quşu.

<sup>6</sup> Şətarət – çeviklik, qorxmazlıq.

<sup>7</sup> Məal – anlam, məna.

<sup>8</sup> Rəşkavər – həsəd doğuran.

<sup>9</sup> Kainati-izzət – şərəf dünyası.

<sup>10</sup> Xuram – yeriş.

<sup>11</sup> Dilfirib – Çox gözəl, cəzib edən.

<sup>12</sup> Əndəlib – bülbül.

<sup>13</sup> Nuri-çəşmə – göz işığı.

<sup>14</sup> Zib – yaraşlıq, zinət.

Məktəb yerindi, şüğlün,<sup>1</sup> işin iktisabdır,<sup>2</sup>  
Kəsbün fünun<sup>3</sup>-aliyə, elmül-hesabdır,  
Fikrin ziyalı, şöşəli<sup>4</sup> afitabdır,<sup>5</sup>  
İslam çocuqları, a quzum, dil-xərabdır.  
Memari-elmilə dili imran<sup>6</sup> olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Ey zadəyi-ədəb,<sup>7</sup> həsəd olsun bu halına,  
Vermiş müəllimin nə tərəvət nihalına,<sup>8</sup>  
Məczubdur<sup>9</sup> dilim bu münəvvər<sup>10</sup> xəyalına,  
Baxdıqca bəxtiyar dərəm yalü balına.<sup>11</sup>  
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Yavrum, quzum, ülümlədir qiyməti-bəşər,  
Təhsili-mərifətlə olur hörməti-bəşər,  
Qabilmi elmsiz ola hürryyəti-bəşər?<sup>12</sup>  
Vabəsteyi-kəmaldır<sup>13</sup> ülvyyəti-bəşər.<sup>14</sup>  
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

<sup>1</sup> Şüğl – sənət, peşə.

<sup>2</sup> İktisab – kəsb etmək.

<sup>3</sup> Fünun – fənlər.

<sup>4</sup> Şöşə – şüalar.

<sup>5</sup> Afitab – günəş.

<sup>6</sup> İmran olan – tikilən, ucalan.

<sup>7</sup> Zadəyi-ədəb – ədəblə yəğrulmuş, ədəblə doğulmuş.

<sup>8</sup> Nihal – körpə ağac.

<sup>9</sup> Məczub – cəzib olunmuş, cəlb olunmuş.

<sup>10</sup> Münəvvər – nurlu.

<sup>11</sup> Yalü bal – boy-buxun.

<sup>12</sup> Hürryyəti-bəşər – bəşəriyyətin (insanların) azadlığı.

<sup>13</sup> Vabəsteyi-kəmal – kamala bağlı.

<sup>14</sup> Ülvyyəti-bəşər – bəşərin ülvyyəti.

Olsun həsəd o madərə<sup>1</sup> kim elmə yarıdır,  
Ənvari<sup>2</sup>-mərifətlə dili şölədadır.  
Gül bəsləmək üçün qucağı novbəhardır,  
İslam xanımları niyə zülmətşüdür?  
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Bizlərdə yox ki, kəşfi-kəmalət<sup>3</sup> xanımlara,  
Olmuş həlal pərdeyi-qəflət xanımlara,  
Hürriyyətü hüquqi-zələlət<sup>4</sup> xanımlara,  
Pirayədir<sup>5</sup> qüyüdi-əsarət<sup>6</sup> xanımlara.  
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Əvvəl müəllimə çocuğa olsa madəri,  
Övlad olurmu tihi-zələlətdə<sup>7</sup> sərsəri?  
Olsun görək də validə<sup>8</sup> canparə rəhbəri,  
Yox dinləyən, fəsanə<sup>9</sup> bilirlər bu sözləri.  
Sən dinlə, ey nümuneyi-irfan<sup>10</sup> olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Nisvan<sup>11</sup> sözü alındımı kilki-kitabətə,<sup>12</sup>  
Bir daşdı sanki bu düşüyor rəsi-millətə.<sup>13</sup>  
Olsun tufu, tufu bu cahulanə qeyrətə,

<sup>1</sup> Madər – ana.

<sup>2</sup> Ənvar – nurlar.

<sup>3</sup> Kəşfi-kəmalət – kamala çatmaq, kamalı kəşf etmək.

<sup>4</sup> Hüquqi-zələlət – yolu azmaq hüququ.

<sup>5</sup> Pirayə – bər-bəzək.

<sup>6</sup> Qüyüdi-əsarət – əsarət qandalı.

<sup>7</sup> Tihi-zələlətdə – zələlət içində.

<sup>8</sup> Validə – ana.

<sup>9</sup> Fəsanə – fəsanə.

<sup>10</sup> İrfan – bilik, dərk etmək, elmə yiyələnmək, qavramaq.

<sup>11</sup> Nisvan – qadınlar.

<sup>12</sup> Kilki-kitabət – qələm-dəftər, yazı.

<sup>13</sup> Rəsi-millət – millət başçıları.

Layiqimdir quzum, belə millət səadətə?  
Sən söylə qorxma, sahibi-viddan olan çocuq,  
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

\*\*\*

Başqa milətin qızları kəsb etdi kəmalı,  
Oldu həpsi ziynəti-övrəngi-təali.<sup>14</sup>

Doğduqları ev şəndil olan arifü kamil,  
Bunlardan olan hər biri bir fəxri-əfazil.<sup>15</sup>

Şiller, Göte, Viktor Hüqo, Volter ilə Jan-Jak  
Ol dahiyələr etdi bu əfaqdan<sup>16</sup> işraq.<sup>17</sup>

Herbet Spenser, Bixner, Solli-Lamartin,  
Alfred Müsse, Müller, Şekspir ilə Darvin,

İştə Edisondur bu qucaqdan mütəvəllid,<sup>18</sup>  
İcadi ilə məhdi-təməddündə<sup>19</sup> müfərrid.<sup>20</sup>

Hər mətləi-ağuş-ədəbdəndi nümayan,<sup>21</sup>  
Bunlar ki olub hər biri bir dahiyi-imkan.

\*\*\*

O Qərbdir ki, bu gün maəksi-cəmalındır,<sup>22</sup>  
O ehtişami-həqiqət sənin cəlalındır.

<sup>14</sup> Ziynəti-övrəngi-təali – uca taxt-tacın zinəti.

<sup>15</sup> Fəxri-əfazil – alimlərin fəxri, bilicilərin iftixarı.

<sup>16</sup> Əfaq – üfüqlər.

<sup>17</sup> İşraq etmək – parlamaq

<sup>18</sup> Mütəvəllid – doğulmaq, anadan olmaq.

<sup>19</sup> Məhdi-təməddün – mədəniyyət beşiyi.

<sup>20</sup> Müfərrid – tək, yeganə.

<sup>21</sup> Nümayan – görünən, nümayış olunan.

<sup>22</sup> Maəksi-cəmal – cəmalın, gözəlliyin əksi.

Şekspirin qələmi – barigahi-əfkarı,<sup>1</sup>  
Qucaq-qucaq atıyordu cəhanə ənvarı.<sup>2</sup>

O yanda bir qoca Şiller, fəqir bir dahi,  
Açar dururdu<sup>3</sup> qələmlə həyatə şahrahi.<sup>4</sup>

\*\*\*

Qərbin üzündə xəndə,<sup>5</sup> bizim çəsmimizdə<sup>6</sup> ab,  
Qərbin həyatı şəndə, bizimki yazıq, xərab!

\*\*\*

O Nuhun vaxtı növhə,<sup>7</sup> həm də bir tufan halında,  
Onun da qövmi batdı, nemətə küfran halında.  
Özü bir yaxşı adam, oğlu da Konan halında,  
O Lutun qövmi batdı, yerləri viran halında.  
O Yəqubiləri gördüm bütün əmyan<sup>8</sup> halında,  
O Yusif vaxtı keçdi çah<sup>9</sup> ilə zindan halında,  
Cəsədlər canlı əcsam<sup>10</sup> oldular ixvan<sup>11</sup> halında,  
Ürəkdən Yusifə kinli, fəqət yaran halında.  
Əvət Yəqubi gördüm çəsmisiz pıran<sup>12</sup> halında,  
Ağarmış saqqal ilə, gözləri hicran halında,  
O Musa əsri Misri görmüş idim qan halında.

<sup>1</sup> Barigahi-əfkar – fikir sarayı.

<sup>2</sup> Ənvar – nurlar.

<sup>3</sup> Açar dururdu – açırdı.

<sup>4</sup> Şəhrah – boş yol.

<sup>5</sup> Xəndə – gülüş.

<sup>6</sup> Çəsm – göz.

<sup>7</sup> Növhə – ağlaşma, ah-nalə.

<sup>8</sup> Əmyan – qiymətli şeyləri saxlamaq üçün kisa.

<sup>9</sup> Çah – quyu.

<sup>10</sup> Əcsam – cisim.

<sup>11</sup> İxvan – qardaşlar.

<sup>12</sup> Pıran – quca.

Çocuqlar həp quzükən oldular qurban halında.  
O fironləri gördüm bütün gürğan<sup>1</sup> halında,  
Mədədrəs<sup>2</sup> olmadı bir kimsə də çoban halında,  
Yəhudi milləti bədbəxtü məzluman halında  
Əsir idi tamamən bəndeyi-fərman<sup>3</sup> halında.  
O Firon, iştə, ən zalım hökümdaran halında,  
O Misri görmüşəm çox qanlı bir meydan halında.  
O Fironun zəmanı keçdi həp tüğyan halında,  
Haman əyyamı gördüm həqqə bir isyan halında,  
O fironilər olmuşdu bütün Haman<sup>4</sup> halında,  
Əvət gördüm o devri devreyi-xünsan<sup>5</sup> halında.  
Bu İbrahimin əsri atəşi-suzan halında,  
Oda atmışdılar biçarəni üryan<sup>6</sup> halında,  
Demişdi haq sözü haq söyləyən mərdan halında,  
Deyirdi, xalqa doğru sözləri şəcan<sup>7</sup> halında,  
Deyirdi: tapmayın əsnamə<sup>8</sup> məbudan<sup>9</sup> halında,  
Neron yandırmış idi Rumi bir niran<sup>10</sup> halında,  
Cəməət ağlayırdı, kəndisi xəndan<sup>11</sup> halında,  
Adi tarix içində: möhriqül-büldan<sup>12</sup> halında,  
O Soqrat əsri diillər<sup>13</sup> xəstə, bədorman halında,  
Həkimini dinləyən yox, xalq həp nadan halında,  
Deyirdi: doğru yol bu... xalq gümrəhan<sup>14</sup> halında,

<sup>1</sup> Gürğan – canavarlar.

<sup>2</sup> Mədədrəs – köməyə yetişən, yardım edən.

<sup>3</sup> Bəndeyi-fərman – əmrə itaət edən bəndə.

<sup>4</sup> Haman – Musa peyğambər zamanında fironların vəzirli.

<sup>5</sup> Xünsan – hermafrodit, cinsi olmayan.

<sup>6</sup> Üryan – çıpaq, lüt.

<sup>7</sup> Şəcan – şücaətli.

<sup>8</sup> Əsnamə – bütələr, sənəmlər.

<sup>9</sup> Məbud – ibadət olunan; büt.

<sup>10</sup> Niran – od, atəş.

<sup>11</sup> Xəndan – gülən, gülərtüz.

<sup>12</sup> Möhriqül-büldan – şahər yandıran.

<sup>13</sup> Diillər – deyirlər.

<sup>14</sup> Gümrəhan – Yolunu azmışlar.



Cəmət ələmi-qəflətdə həp puyan<sup>1</sup> halında,  
 O Məryəm oğlunun da əsri qəbristan halında,  
 Təməmən meyyit idi canlılar bican halında,  
 Məsihə zülm edir guya ki, bir iman halında,  
 Onu öldürməyi zənn etdilər vicdan halında,  
 Gözəl bir zətə qarşı çıxdılar üdvan<sup>2</sup> halında,  
 Cənabi-Əhməd əsri, xalq biirfan halında,  
 Cəhalət cismənmişdi Əbu Cəhlan<sup>3</sup> halında.  
 Həmişə qətlü qarət, adətə, bir şan halında,  
 Əvət, gördüm o devri dövri-xunxaran<sup>4</sup> halında.  
 İşıqlı yol da gəldi Həzrəti-Quran halında,  
 O Zərdüşt əsri insanlar bütün sindan<sup>5</sup> halında,  
 Əvət, Hind ilə İran oldu atəşdan halında,  
 Bəhanın vaxtı da viran idi, İran halında,  
 Sitəm sahibləri hökm etmədə böy, xan halında,  
 Bütün məsnədnışinan<sup>6</sup> zülm edən şahən halında.  
 Bu İran torpağı, çayi-sitəmkarən<sup>7</sup> halında.  
 Zavallı əhli-İran cümləsi nalan<sup>8</sup> halında,  
 Bütün zəhmətkeş idi tibqi-həmmalan<sup>9</sup> halında,  
 Əvət, xanları ancaq müstəbid<sup>10</sup> sultan halında,  
 Cəfəpərvərlər,<sup>11</sup> işte, dövlətə ərkan<sup>12</sup> halında,  
 Əhali ağlayırdı kimsosiz sibyan<sup>13</sup> halında,

<sup>1</sup> Puyan – asta hərəkət, astagol, ləng.

<sup>2</sup> Udvan – zülm; düşmənçilik; həddi aşmaq.

<sup>3</sup> Əbu Cəhl – hərfi mənası: cəhalətin atası, Məhəmməd peyğəmbərin qatı düşmənlərindən olmuşdur.

<sup>4</sup> Dövri-xunxaran – qaniçənlik dövrü.

<sup>5</sup> Sندان – zindan, dəmirçi zindanı.

<sup>6</sup> Məsnədnışinan – taxtda oturanlar.

<sup>7</sup> Çayi-sitəmkarən – zülm edənlərin yeri.

<sup>8</sup> Nalan – ağlar.

<sup>9</sup> Tibqi-həmmalan – hərbçilər kimi.

<sup>10</sup> Müstəbid – zülmkar.

<sup>11</sup> Cəfəpərvərlər – zülm etməyi sevənlər.

<sup>12</sup> Ərkan – sütun.

<sup>13</sup> Sibyan – körpə, uşaq.

Və yaxud Şərqdə bədbəxt olan nisvan<sup>1</sup> halında.  
 Xülasə, xaki-İran<sup>2</sup> səhneyi-əfğan<sup>3</sup> halında.  
 Dedim, hali buyur, susdu, dedim: vulkan halında.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,  
 Bu matəmgağı kim görmüş sürurabad<sup>4</sup> şəklində?!

\*\*\*

Həmişə yaxşılıq baş verməli insan olanlardan,  
 Yamanlıq sadir olmaz rəhbəri-vicdan olanlardan.

\*\*\*

Deyilizmi bu torpağa ortağ?  
 Qardaşız, qardaşız, ey insanlar!



<sup>1</sup> Nisvan – qadınlar.

<sup>2</sup> Xaki-İran – İran torpağı.

<sup>3</sup> Səhneyi-əfğan – ağlar səhnəsi.

<sup>4</sup> Sürurabad – şadlıq məkanı.

## ABDULLA ŞAİQ

(1881-1959)

Böyük Azərbaycanın Borçalı qəzasında anadan olmuşdur.

Şair, yazıçı, dramaturq, pedaqoq, ədəbiyyatşünas alim kimi tanınan Abdulla Şaiq milli intibah və milli dirçəlişin əsas qarçılarından biri olmuşdur. O, ilk gəncliyindən taleyini marif və mədəniyyətə bağlamış, bir çox dərslük və proqramların hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir.

Abdulla Şaiq Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiq və təbliği ilə də məşğul olmuş və Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, Vidadi, Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Sahhət, M.Hadi, H.Cavid kimi şair və yazıçıların yaradıcılığını araşdırmışdır.

«Həpiniz bir günəşin zərrəsiyiz» əsəri şairin dünyagörüşünü, şəxsiyyətinin xalqlar arasında nişan salmasını, savaşa tövəliyini, bəşərin sabahını, insanların taleyini göstərən romantik şeirdir.

A.Şaiq müstəqil Azərbaycanın ideoloji məfkurəsində M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov, Ə.Hüseynzadə, Y.Nəsimiyli kimi öndər ziyalılarla həmfikir olmuşdur. M.Ə.Rəsulzadə bu dövrdə «milli istiqlalın sevincini ilk duyğular» sırasında A.Şaiqin də adını çəkmişdir.

A.Şaiq öz əsərlərində, demək olar ki, bütün bəşəri problemlərə toxunmuş, insanlığı daim süllə, əmin-amanlığa çağırmışdır. O, bunu öz həyat təcrübəsində də göstərmiş, türk, rus, fars, tatar, litva, özbək, gürcü, tacik və başqa millətlərin ziyaluları ilə dostluq etmiş, dünya xalqları ədəbiyyat incilərini – Firdovsinin «Şahnamə»sindən bir parçanı, Şekspirin «Maqbet», C.Sviftin «Qulliverin səyahəti», Puşkin, Lermontov, Krilov, Qorki, Nekrasov və başqa yazıçıların əsərlərini dilimizə çevirmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının Azərbaycandakı nümayəndəsi cənab Paolo Lembo Abdulla Şaiqin «Həpiniz bir günəşin zərrəsiyiz» şeirini «Azərbaycan Respublikasında İnsan inkişafı haqqında hesabat – 1995» kitabına epigraf kimi vermiş və kitabı A.Şaiqin Bakıdakı Mənzil Muzeyinə təqdim edərək demişdir:

«Azərbaycanın görkəmli şairi Abdulla Şaiqin bu misralarında bütöv bir xalqın – Azərbaycan xalqının qardaşlıq və süllə arzuları, istəkləri özünü parlaq təzahürünü tapmışdır. Bu şeir öz məzmununu ilə demək olar ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının proqramını əhatə edir».

\*\*\*

Əsrlərdən bəri zülmə alışan,  
Qan qusan, qan qusan, ey şəxsi insan!  
Aldımı qəlbinizi qisvəti-şum?<sup>1</sup>  
Yakdımı ruhunuzu badi-səməm?<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Qisvəti-şum – pis niyyət.

<sup>2</sup> Badi-səməm – səməm külayi, səhra külayi.

Gəliyormu sizə xoş qanlı həyat?  
Unudulmuş bəşəriyyət, heyhat!  
İştə tarixi açıb bir baxınız!  
Fitnəni, zülmü, nifaqı yaxınız!  
Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz,  
Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz.  
Ayrımaz bizləri təğyiri-lisan,<sup>1</sup>  
Ayrımaz bizləri təbdili-məkan.<sup>2</sup>  
Ayrımaz bizləri İncil, Quran,  
Ayrımaz bizləri sərhəddi-şəhan,<sup>3</sup>  
Ayrımaz bizləri ümməni-mühit,  
Ayrımaz bizləri səhrayı-bəsit...  
Ayrımaz bizləri həşmətli<sup>4</sup> cibəl,<sup>5</sup>  
Ayrımaz Şorq, Cənub, Qorb, Şimal,  
Yetişər kinü ədavət daşımaq!  
Qoxumuş məzbəhələrdə<sup>6</sup> yaşamaq!  
Uzadın, dəsti-üxüvvət<sup>7</sup> sıxalım,  
Rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım!  
Qəlbimizdə yaşasın mehr<sup>8</sup>, səfa.  
Uzadaq bir-birinə dəsti-vəfa<sup>9</sup>.



<sup>1</sup> Təğyiri-lisan – dil fərqi.

<sup>2</sup> Təbdili-məkan – yer fərqi.

<sup>3</sup> Sərhəddi-şəhan – şahların sərhədi.

<sup>4</sup> Həşmətli/həşmətli – əzəmətli, böyük.

<sup>5</sup> Cibəl – dağlar.

<sup>6</sup> Məzbəhə – tək kəsilən yer, qəssabxana.

<sup>7</sup> Dəsti-üxüvvət – qardaşlıq əli.

<sup>8</sup> Mehr – məhəbbət, sevgi.

<sup>9</sup> Dəsti-vəfa – dostluq əli.

## HÜSEYN CAVID

(1882-1941)

*Hüseyn Cavid (Hüseyn Abdulla oğlu Rəsizadə) 1882-ci ildə qədim Azərbaycan torpağı Naxçıvanda ruhani ailəsində dünyaya göz açmışdır.*

*Görkəmli Azərbaycan filosof şairi, yazıçısı və dramaturqudur. Beynəlmiləlçi ruhlu bir ədib olaraq, öz əsərlərində xalqlar dostluğunu tərənnüm etmişdir.*

*İbtidai təhsilini Naxçıvanda molla məktəbində, orta təhsilini yəni həmin şəhərdə dövrünün görkəmli maarifçisi Məmməd Tağı Sidiqinin «Məktəbi-tərbiyə» adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-1898). 1899-1903-cü illərdə Cənubi Azərbaycanda olmuş, Təbrizin «Talibiyyə» mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir.*

*İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsinə daxil olmuş və oranı 1909-cu ildə bitirərək Naxçıvanda, sonra isə Gəncə və Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir.*

*Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı əsərlərini parlaq şəkildə inkişaf etdirən filosof sənətkarlardandır. O, XX əsr Azərbaycan mütərəqqi romantizminin banilərindən biri sayılır.*

*“Şeyx Sənan” – orta əsrlər Azərbaycan dastamıdır və sufi şeyxi Sənanın xristian gürcü*

qızına olan saf məhəbbətindən bəhs edir. XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavid bu məşhur dastan əsasında özüniün ölməz "Şeyx Sənan" faciəsini yazaraq, azərbaycanlı şeyxin gürcü qızına dərin məhəbbətini qələmə almışdır.

"Qız məktəbində" şeirində şair balaca Gülbaharın dilindən dünyadakı bütün insanlara bəslədiyi sonsuz sevgi duyğularını tərənnüm edir. Bu isə artıq zəngin ənənələri şübhə doğurmayan Azərbaycan multikultural mühitinin şairinə vəsfidir.

#### «Qız məktəbində» şeiri

- Quzum, yavrum! Adın nədir?
- Gülbahar.
- Pəki, sənin anan, baban varmı?
- Var.
- Nəsil, zənginmidir baban?
- Əvət, zəngin, bəyzadə...
- Öylə isə, geydiyən geyim niçin böylə sadə?
- Yoxmu sənin incilərin, altın biləzəklərin?
- Söylə, yavrum! Hiç sıxılma...
- Var əfəndim, var... lakin
- Müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti,
- Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.
- Pək doğru söz... Bu dünyada sənin ən çox sevdiyən
- Kimdir, quzum, söylərmisin?
- Ən çox sevdiyim ilkin
- O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.
- Sonra kimlər?
- Sonra onun göndərdiyi elçilər.

- Başqa sevdiklərin nəsil, yoxmu?
- Var...
- Kimdir onlar?
- Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...

\*\*\*

Enməriz, enməriz xayır, yalnız  
Ərşi-ələyə<sup>1</sup> yüksəlib uçarız.  
Uçarız həqqə doğru bərqasa,<sup>2</sup>  
Nə təkim uçdu həzrəti-İsa.

\*\*\*

Nərdə parlarsa həqq, şərəf, vicdan,  
Eylilik, doğruluq, gözəllik, inan!  
Orda var sevgi, orda var iman;  
Orda var, şübhəsiz, böyük Yaradan!

\*\*\*

Bən Firəngistanın şux həyatına  
Yaxından aşına olmaq istərim.  
Bir qədər Parisdə qalmağ istərim.  
Cəlal isə pək maraqlı bir rəssam,  
Əski, yeni levhələri bittamam  
Görüb bilmək, bir şey sezmək istiyor,  
Sonra İtaliyanı gözəmək istiyor.

\*\*\*

Həç şübhə yox, "sapqın!"<sup>3</sup> deyər hər dəridiniz mana;  
Səfər etdim mən Rafael, Miklancel yurduna,  
Nələr gördüm, ah, bilsəniz, nələr, nələr ah nələr!?  
Nə heykəllər, madonnalar!... Nə parlaq nümunələr!..

<sup>1</sup> Ərşi-ələ - uca göylər.

<sup>2</sup> Bərqasa - işıq kimi, ildirim kimi.

<sup>3</sup> Sapqın - yolunu azmış.

\*\*\*

Bən məhəbbət əsiriyim... hər an,  
Hər zaman özlərim bir öylə cihan  
Ki, bütün kainatı eşq olsun.

\*\*\*

İnan! Fəqət tapdığın ulu Tanrı  
Sən kəndinsin, deyil o səndən ayrı...  
O uzaqdır rənglərdən, sifətlərdən,  
Uzaq... həp dinlərdən, təriqətlərdən.

\*\*\*

Din bir olsaydı yer üzündə əgər,  
Daha məsud olurdu cinsi-bəşər.

\*\*\*

Birsə həqq, cümlə din də bir... naçar:  
Xalqı yalnız ayırmış azğınlar.

### "Şeyx Sənan" faciəsi

Əsərdə Şeyx Sənan - bu müttərəqqi müsəlman gənci, icma lideri, ətrafındakı insanların sevimlisi olan şəxs xristian din xadimlərinin onu alçaltması qarşısında tolerantlığa söykənən etiqadını bada vermir.

Gürcü qızı Xumara aşiq olan Şeyx Sənan onunla evlənmək müqabilində qızın keşiş atasının şərtlərlə razılaşır: donuz otarır, şərab içir. Papas cibindən xaç çıxarıb ona verir ki, boynundan assın və dinindən döndüyünü iticimaiyyət qarşısında beləcə təsdiqləsin. Şeyx Sənan xaçı boynundan asır və deyir:

İbn Məryəm asıldı dərdə, fəqət  
Onu təkrarə varmıdır hacot?  
Bumu İsanın ərşə meracı?  
Bən nəyim şimdi? Canlı dar ağacı...

*İbn Məryəm – Məryəm oğlu İsa Məsihdir. Xaçı İsa Məsihin çarmıxa çəkilməsinin simvolu kimi qəbul edən ənənəvi dinçilərə bu müsəlman icma lideri istehza ilə xatırlatmaq istəyir ki, İsa Məsih bu xaç simvolu ilə bağlı tutulan şərtlikdən xeyli ucadadır, xaçı boynundan asmaqla, yəni, canlı İsanı bu şərtiliyin səviyyəsinə endirməklə onun məracını, göylərə yüksəlişini anlamırlar. Bu hikməti anlamayan insanlar, mahiyyət etibarilə, dar ağacları funksiyasını daşıyırlar. Keşişlər onun xaç asmağının mənasız şərtiliyi kontekstində İsa ucalığından danışmasını istehza kimi qəbul edirlər və bunu ona irad tuturlar. Şeyx Sənan isə bu iradı sadəcə belə cavablandırır:*

Xayır, onsuz da həzrəti-İsa  
Bizcə ən möhtərəm, böyük sima...

*Burada diqqət çəkən bir məqam da odur ki, Şeyx Sənanın xaç asmağını öz dindəşləri də qəbul edə bilmirlər. O, pərişan dostlarına deyir ki, asdığı güümüş parçasından başqa bir şey deyil. Əslində, Şeyx Sənan öz dindəşlərinə də din dərsi keçir ki, imanlarını çalşıb şərtliklərin fəvqində tutsunlar. Bu səhnədə Şeyx Sənan həm öz dostlarından, həm də onu alçaltmağa çalışanlardan çox-çox ucada dayanır.*

*Onu ənənəvi islamın və ənənəvi xristianlığın fəvqində saxlayan səbəb, əslində, multikultural şüuruna impuls verən monoteizm əqidəsinin mahiyyətindən gəlir. Şeyx Sənanı təkid ediləndə ki, xaçı boynundan asandan sonra Qurani yandırın, bu yerdə onun karına gələn yənə də çoxmədəniyyətliliyə təkən verməmiş monoteizm əqidəsinin ucaltdığı İsa Məsihdir. İsa Məsihi peyğəmbər kimi əziz tutan Şeyx Sənan keşişləri bu məntiqlə də məğlub edir:*

Hökmi-Quranı tutmayan məğrur,  
Onu atəşdə yaqmış ədd<sup>1</sup> olunur.  
Bir də bihudə etdiyin israr,  
Bunda İsa və Məryəmin adı var.

\*\*\*

Arkadaşlar! Şu parlayan günoşin,  
Feyz<sup>2</sup> birdir cihanda hər kəs için.  
Türk, hindu, ərəb, əcəm<sup>3</sup> bilməz,  
Nuru hər yanda artar, əksilməz.

\*\*\*

Ziyarətgahını gülbüsələr<sup>4</sup> təzyin<sup>5</sup> edər hər an,  
Sən əhli-eşq için bir Kəbə yapdırdın məhəbbətdən.

"Nədir mənası eşqin?!" söyləyənlər nerdə?  
Bir gəlsin,  
Cörüb qüdsiyyəti-Sənanı,<sup>6</sup> lal olsun xəcalətdən.

Məhəbbətsiz bütün mənai-i-xilqət, şübhəsiz, hiçdir,  
Məhəbbətdir əvət, məqsəd şu pürəşanə<sup>7</sup> xilqətdən.

\*\*\*

Qəlbimi çaldı yarın nazla Məsiha nəfəsi,  
Nə edim, yoxdu yazıq aşıqının dadrəsi.<sup>8</sup>

<sup>1</sup> Ədd olunmaq – hesab etmək, saymaq.

<sup>2</sup> Feyz – xeyir, fayda.

<sup>3</sup> Əcəm – ərəb olmayan; burada farslar anlamında işlənmişdir.

<sup>4</sup> Gülbüsə – gül öpüşü.

<sup>5</sup> Təzyin – bəzəmək.

<sup>6</sup> Qüdsiyyəti-Sənan – Sənan paklığı.

<sup>7</sup> Pürəşan – işıqsacan, parlaq, işıqlı, nurlu.

<sup>8</sup> Dadrəs – kömək edən, köməyinə yetən, imdadına çatan.

\*\*\*

Əcəl güclü, bən gücsüzüm, kimsə ondan qurtulmaz,  
Toplaşınız, vardır sizə bir qaç sözüüm, dinləyin.  
Gətməliyim, vəsiyyətsiz ölsəm ruhum şad olmaz,  
Qulaq verin sözlərimə, birər-birər bəlləyin.<sup>1</sup>

İlk istəyim: hiç bir zaman sevgidən əl çəkməyin,  
İnsan oğlu sevgi için yaratılmış, doğmuşdur.  
Yer yüzünü qardaş bilin, insan qanı dökməyin,  
Bu dünyada bir qaşığı su çox zalımlar boğmuşdur.

Kimsəyə kin bağlamayın, yigit olun, mərd olun,  
Vidəniz elmas kimi nur saçaraq parləsin.  
Qonum-qomşu, yaxın-uzaq hər kəslə həmdərd olun,  
Qırıq gönülləri yapın, bıraxmayın sızlasın.

Zülmə hərgiz yaqlaşmayın, doğru yoldan şaşmayın,  
Tanrı haqdır, haqqı sevər, ədalətdən xoşlanırsın.  
Yaltaqlığa imrənməyin,<sup>2</sup> kibrə<sup>3</sup> hiç yanaşmayın,  
Öz haqqını bilməyənlər ən sonunda daşlanırsın.

\*\*\*

Hər qulun cihanda bir pənahı var,  
Hər əhli-həlın bir qibləgahı var,  
Hər kəsin bir eşqi, bir Allahı var,  
Bənım tanrım gözəllikdir, sevgidir.

\*\*\*

Zərdüştü düşün, fəlsəfəsi, fikri, dəhası,  
Həp atəşə tapdırmaq idi zümreyi-nası.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Bəlləmək – yadda saxlamaq, bilmək.

<sup>2</sup> İmrənmək – öyrəşmək, adət etmək; ürəkdən istəmək.

<sup>3</sup> Kibr – təkəbbür, lovğalıq.

<sup>4</sup> Zümreyi-nas – insanlar, insan qrupları, camaat.

Yalnız bunu dərk etdi o ʔllameyi-məşhur,<sup>1</sup>  
Yalnız o böyük baş şü böyük kəşflə məğrur...

\*\*\*

Turana qılıcdan daha kəskin, ulu qüvvət –  
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət...

\*\*\*

İştə Məryəmlə, ruhi-İsayə,  
Şü böyük xaçə, həm kəlisayə,  
Əhd edib, bən yürəklə and içdim;  
İlk talib Xumar için hər kim,  
Hər kim olmuş olursa, rədd etməm,  
Bıqdım artıq, nədir bu cövrü sitəm?!<sup>2</sup>

\*\*\*

Yüksəldilər İsa kibi,  
İşgəncədən qurtuldular.  
Ruh aşına rəya kibi  
Qeyb oldular, qeyb oldular!

\*\*\*

Qaldır bəni, ta görməyim insandakı zülmi,  
Bax, yer yüzü inlər.  
Ya Rəb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalət  
Bulmazmı nihayət?

\*\*\*

Gəl bir az söylə çoban Musadan,  
Babasız, göydə uçan İsadan!

<sup>1</sup> ʔllamə – böyük alım.

<sup>2</sup> Cövrü sitəm – cəfa və zülm, əziyyət və zülmkarlıq.

\*\*\*

Bilməm atıb heyvanları,  
Omuzlarda gəzmək niçin?  
Şü zavallı insanları  
Yük altında əzmək niçin?  
Halbuki zənginlə yoxsul  
Bir topraqdan yaratılmış,  
Bir sultanla, bir qara qul  
Eyni çamurdan yapılmış.

\*\*\*

İnsanları bir- birindən,  
Ayıramaz altın, gümüş.  
İştə bizi ayırd edən,  
Yalnız bilgidir, düşünüş...

\*\*\*

Məhəbbətdir ən böyük din.

\*\*\*

Ulu Tanrı, o görünməz Yaradan,  
Əmr edər yalnız ədalət, ehsan.

\*\*\*

Kəssə hər kim tökülən qan izini,  
Qurtaran dahi odur yer yüzünü.

\*\*\*

Ən böyük din, əvət, eylər fərman:  
Daima ədlü məhəbbət, ehsan.

\*\*\*

Gərçi xilqətdə boşər birsə, yeno  
Eş deyil bilməyon əsla bilənə.  
Kişi irfan işığından parlar,  
Şübəhsiz, bildidə Allah gücü var.

\*\*\*

Sevgidən xoşmu səncə atəşi-kin?  
Yox, qılıc söz qədr deyil kəskin.

\*\*\*

Bən məhəbbət əsiriyim... hər an,  
Hər zaman özlərim bir öylə cihan.  
Ki, bütün kainatı eşq olsun,  
Könül uçduqca etilə<sup>1</sup> bulsun.



<sup>1</sup> Etilə – yüksəlmək, ucalmaq, yüksək dərəcəyə nail olmaq.

## ƏLİABBAS MÜZNİB

(1883-1938)

*Bakıda anadan olmuşdur.*

*Əliabbas Müznib, dövrünün tanınmış şair, publisist və ədəbiyyatşünaslarından biridir. 1937-ci il repressiyasının günahsız qurbanlarından olan şairin şeirlərində vətənpərvərlik və azadlıq duyğularının tərənnümü əsas yer tutur.*

*Ədibin yaradıcılığında maarifçilik ruhunda yazdığı şeir və hekayələri əsas yer tutur. Humanist düşüncə sahibi olan Müznibin şeirlərində multikultural dəyərlərə sۆykənən fikirlər diqqəti cəlb edir.*

\*\*\*

Məktəb icad edib cahanda füzun,<sup>1</sup>  
Arximed, Ərəstü və Əflatun,  
Adəmi adəmə eyləyər məktəb,  
Elmlə həmdəmə eyləyər məktəb.

\*\*\*

Elm kəşşaf edib Kolumbayı,  
Elm kəşf edib Amerikayı.

<sup>1</sup> Füzun – şox, artıq.



Oxu elmi demiş rəsuli-Xuda<sup>1</sup>,  
Doğulandan öləndək əbədə.

\*\*\*

İstəyirsən ən gözəl dirilik,  
Birlik et, birlik et, oğul, birlik.

\*\*\*

Aman, Qafqaz övladı, ibrət edək,  
Ülümə<sup>2</sup> tərəf səyü qeyrət edək.

\*\*\*

Kişi alim edincə bir kişi  
Dərdi ömründə min "əməl çığıyı".  
Bəli, olsa cahanda himmət edən  
Xazini-elm<sup>3</sup> olur ki, çökməsilən.



<sup>1</sup> Rəsuli-Xuda – Allahın elçisi, Məhəmməd peyğəmbər (s).

<sup>2</sup> Ülüm – elmlər.

<sup>3</sup> Xazini-elm – elm xəzinələri.

## SƏMƏD MƏNSUR

(1885-1927)

*Bakıda anadan olmuşdur.*

*XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış  
istedadlı şair Səməd Mənsur həm incə ruhlu  
qəzəllər, həm də satirik məzmunlu şeirlər mü-  
əllifdir.*

*Vətənpərvər şairin yaradıcılığında hu-  
manist və bəşəri düşüncələr öz əksini tapmışdır.  
Yaşadığı dövrün tanınmış qələm sahiblərindən  
olan Səməd Mənsurun bir çox əsərləri onun  
multikultural dəyərlərə üstünlük verdiyini  
göstərir.*

\*\*\*

Çox igitсэн, atını bir kərə Finlandiya çap,  
Kırma eylə güzər, Litva ilə Polşanı tap,  
Açıgın şədd<sup>1</sup> eləsə, get, bala, Ukraynanı yap...

\*\*\*

Səs çıxmıyacaq yaxşı demişlər ki, tək əldən,  
Dağlar duramaz cümlə bəşər olsa bərabər.

Birlik, yenə birlik demişərbabi- təsəvvür,<sup>2</sup>  
Beynəlmiləliyyət! Ucahıq! Aləmi- əkbər!

<sup>1</sup> Şədd – sıxma, sıxıb bağlama.

<sup>2</sup> Ərbabi-təsəvvür – yüksək düşüncə sahibləri, haşibənlər, elm adamları, ziyalılar.

Beynəlmiləliyyətlə dönər cənnətə dünya,  
Dunyaya işıqlar saçar ol bədri- münəvvər.<sup>1</sup>

Beynəlmiləliyyət ürəyə zövqü səfədir,  
Beynəlmiləliyyət bizə yol göstərən əxtər.<sup>2</sup>

Çirkindir əvət ömr sürərkən ufaq olmaq,  
Yüksəlməli, yüksəlməlidir aləmi-digər.



<sup>1</sup> Bədri-münəvvər – nurlu, on dörd gecəlik ay.

<sup>2</sup> Əxtər – ulduz.

## ÜZEYİR HACIBƏYOV

(1885-1948)

*Dahi bəstəkar, musiqişünas-alim, publisist, dramaturq, pedaqoq və ictimai xadim, müasir Azərbaycan peşəkar musiqi sənətinin və milli operasının banisi Üzeyir Hacıbəyov 18 sentyabr 1885-ci ildə Ağcabədidə anadan olmuşdur.*

*Üzeyir ilk təhsilini Şuşadakı iki sinifli rus-türk məktəbində almışdır. Şuşanın zəngin musiqi-ifaçılıq ənənələri Hacıbəyovun musiqi təربiyəsinə müstəsna təsir göstərmişdir.*

*Üzeyir Hacıbəyov 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasında təhsil almışdır. Hacıbəyov seminariya illərində qabaqcıl dünya mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmuş, Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəmiş, skripka və baritonda mükəmməl çalmağı öyrənmiş, xalq mahnı nümunələrini nota köçürmüşdür.*

*Hacıbəyov Rusiyada 1905-1907-ci illər inqilabı ərəfəsində Bakıya gəlir, 1907-ci ildə Bakıda Azərbaycan türkcəsində "Hesab Məsələləri" və "Mətbuatda istifadə olunan Siyasi, Hüquqi, İqtisadi və Əsgəri Sözlərin türki-rusi və rusi-türki liğəti"ni nəşr etdirir. Nikolay Qoqolun «Şinel» povestini Azərbaycan dilinə tərcümə edir.*



*İkinci pərdədə İsfahan şahı oğlunun eşq mərzinə mübtəla olduğunu xəbər tutur və dini fərqə əhəmiyyət vermədən keşişdən qızını oğlu üçün istəyir.*

**“Padşah (rast):**

Söylə görüm, oğlum, bu qədər ah səbəb nə?  
Gündüz, gecələr ahu fəğan, nalə səbəb nə?  
Derlər səni tərsa qızına aşiq olubsan,  
Söylə görüm a ... bundakı dəsghah səbəb nə?

**Kərəm (söz ilə):** Şah baba, izn ver ki, mən öz eşq bələmi sizə dil ilə deyil, tel ilə qandırım. Sofi, ver mənim sazımı. *(Sofi saz gətirir).*

**Padşah:** Söylə qulaq asaql!

**Kərəm (sazı əlinə alıb çalır):**

*(Musiqi)*

**Kərəm:**

Keşiş bağçasında bir gözəl gördüm.  
Əqlimi başımdan aldı, nə çarə?  
Daramış zülfünü, tökmüş üzünə,  
Sərimi sevdayo saldı, nə çarə?

*(Musiqi)*

Mən də bildim bir keşişin qızıdır,  
Səhərdən çıxmış dan ulduzudur,  
Yuxuda gördüyüm ol özüdür,  
O, halımı bilməz isə nə çarə?

*(Musiqi)*

Dərdli Kərəm deyir firqətim qəti,  
Kəskindir qılınca, yürükdür atı.  
Ol İsəvi, mən Məhəmməd hümməti,  
Həqq dininə dönməz isə nə çarə?

*(Musiqi)*

**Padşah (rast):** Sən xəzinədarım keşişin qızına aşiqsən; burada heç bir ahü-nəva etməli iş yoxdur. Sən səbr elə, mən onun qızını alıb sənə verərəm.

**Əyanlar (təsnif):**

Əlbəttə, şah buyursa, əgər buyursa, əgər əmr etsə...

*(Musiqi)*

Əlbəttə, şah buyursa, əgər buyursa, əgər əmr etsə,  
Keşişin sözü olmaz.

**Nökər (daxil olur):** Padşah sağ olsun, xəzinədar keşiş hüzurunuza izn istəyir.

**Şah:** Söylə gölsin.

*Kərəm keşişin adını eşitcək müztərib hal olur və ağlayır.*

**Şah:** Oğlum, nə oldu sənə, nə üçün ağlayırsan?

**Kərəm:**

Aşardı qarlı dağın ardına,  
Xan Əslim ağılıma düşdü, ağlaram.  
Hey ağalar, dayanamam dördinə,  
Xan Əslim ağılıma düşdü, ağlaram,

*(Musiqi)*

Eşidib keşişin adını,  
Xan Əslim ağılıma düşdü, ağlaram.  
Duymuşam məhəbbətin dadını,  
Sevdiyim xətrimə düşdü, ağlaram.

*(Musiqi)*

**Şah:** Oğlum, sənin bəxtindən keşiş özü hüzuruma gəlibdir. Mən bu gün ondan nişan alaram.

*Keşiş daxil olur, baş ayır, əlinə bir dəstə açarlar.*

**Şah:** Söylə görüm, xəzinədar, mətləbin nədir?

**Keşiş:** Padşah sağ olsun, tamam otuz ildir ki, sənin çörəyini yeyib, sənə xidmət etmişəm, indi çörəyini mənə halal elə və məni qulluğumdan azad elə.

**Şah:** Keşiş, nə olubdur? Yoxsa məndən və ya mənim adamlarımdan incimisən?

**Keşiş:** Əstəğfurulla!... Ancaq mən çox qocalmışam, qorxuram ki, xidmətimdə qüsurlar göstərəm.

**Əyanlar:** *(bir-birlərinə işarə edirlər).*

**Şah:** İndi ki, azadlıq sənin öz xahişindir, mənim də sözüüm yoxdur. Lakin onu bil ki, bu otuz illik xidmətindən mən çox razıyam, məhşərəcən hümmətim üstündə baqi qalacaqdır. Ancaq, keşiş, sən də görək mənim əmrimi yerinə yetirəsən.

**Keşiş:** Buyur, padşah, can və baş ilə yetirərəm. *(Kənara).* Ax, qorxuram ki, qızımı istəyə.

**Şah:** Keşiş, mənim oğlum Əhməd Mirzə sənin qızına aşiq olubdur *(keşişdə hərəkət)*, sən görək qızını mənim oğluma verəsən.

**Keşiş** *(pərişan-hal):* Padşah sağ olsun, necə ola bilər, dinimiz ayrı, adətimiz ayrı...

**Şah:** Mən sənin qızını müsəlman edərdəm.

**Keşiş** *(daha da bədhəl olub):* Padşah sağ olsun, hər nə ağır təklifin varsa mənə əmr et, lakin bu təklifdən vaz keç *(əyanlarda işarələr).*

**Şah:** Yox, keşiş, heç vaxt keçmərdəm, görək qızını mənim oğluma verəsən.

**Keşiş** *(yalvarır):* Padşah sağ olsun, buyur boynumu vursunlar, amma qızımı əlimdən alma.

**Şah:** Keşiş, gözüümün ağı-qarası bir nəfər oğlum var, mən onun əza və cəfasına razı ola bilmərəm, əmr edirəm ki, qızını ona verəsən.

**Keşiş:** Padsah!...

**Şah** *(qəzəblə):* Xamus!... Artıq söz lazım deyildir.

**Keşiş:** Padşah sağ olsun, indi ki, sənin əmrindir, razıyam. Ancaq mənə beş ay möhlət ver ki, toy tədarüki görüm.

**Şah:** Razıyam möhlətə *(Kərəmə).* Oğlunu, daha sənin ahü-nəvan əbəsdir, get, arxayın ol! *(Kərəm ağlayır).*

**Şah** *(təəccüblə):* Oğlum, daha niyə ağlıyorsan?

*(Musiqi)*

**Kərəm:**

İnanmıram qara keşiş sözüünə,  
Yox etibarım onun özünə;  
Salacaqdır məni çölün düzünə,  
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram.

*(Musiqi)*

Uca dağ başında ötüşür quşlar,  
Tərланum uçdu kimlər görmüşlər,  
Dərdimi anlamaz bunda keşişlər,  
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram.

*(Musiqi)*

Dərdli Kərəm deyir: bu dərdim bitməz,  
Yarımin sevdası sərimdən getməz,  
Yüz min öyüd ver, biri kar etməz,  
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram.

*(Musiqi)*

**Şah** *(ayağa durur, getmək üçün oğlunun qolundan tutur):* Oğlum! Keşiş mənə söz verəndən sonra sözümdən çıxma bilməz. Beş ay dözsənsən, inşaallah, sonra yarım sənə yetişər. İndi gəl gedək səni şikara aparım. *(Hamısı gedirlər, keşiş onları bir qədər ötürüb sonra qaydır).*

*(Musiqi)*

**Keşiş:**

Qaçmaq, qaçmaq, (2 dəfə)

Qaçmaqdan başqa əlacı yoxdur. (2 dəfə)

Getmək, getmək,

Getməsəm əgər əngəlim çoxdur.

(Fikir ilə) Olsam razı.... Yox!...

Qaçmaq, qaçmaq, (2 dəfə)

Qaçmaqdan başqa əlacı yoxdur. (2 dəfə)

Qaçmaq, qaçmaq, qaçmaq.

Qaçmaq!... (Qaçır gedir)."

*Padşahdan 5 ay möhlət alan keşiş fürsətdən istifadə edərək aradan çıxır. Şah öz oğlu və ayanları ilə onun evinə gələrkən bağban üç ay əvvəl onun başqa bir vilayətə köçdüyünü bildirir. Ata oğluna hər tərəfi axtarıb, keşişi tapacağını desə də, Kərəm gedib sevgilisini özü tapmaq qərarına gəlir. O, uzun yollar keçir, hər ciir təkliflərdən imtina edir və nəhayət, keşişin qızını götürüb Hələb şəhərinə qaçdığını öyrənir.*

*Kərəm Sofi ilə Hələbə yollanarkən Şeyx Nurani ilə rastlaşır, şeyx bir möcüzə ilə altı aylıq yolu bir neçə dəqiqəyə fəth etməyə onlara şərait yaradır. Nəhayət, Hələbdə sevgilisini tapan Kərəmə yenə keşiş mane olur, Kərəmlə Sofinin onun evinə oğurluğa gəldiyini deyərək onları şərə salmağa çalışır. Paşa keşişin sözü ilə onların ikisini də həbs etdirir. Lakin yerli camaat paşanın hüsuruna gəlib məsələni ona başa salırlar. Paşa Kərəmdən keşiş qızından əl çəkməyi istəyir. Lakin Kərəm heç ciir buna razı olmur.*

**Paşa:** Ey oğlan, sən keşişin qızına aşıqsən və adın Aşiq Kərəmdir. Özün də İsfahan padşahının oğlusan, öylədimi?

**Kərəm:** Öylədir, paşam.

**Paşa:** Əmr olunsun, keşiş və qızı buraya gəlsinlər. (Nökər gedir). Açın Kərəmin əlin. (Açırlar). Aşiq Kərəm, sən gəl keşiş qızından əl çək, mən sənə bu şəhərdə hansı gözəli desən alaram.

**Kərəm:** Paşam, bizim öz vilayətimizdə gözəllər çox idi, lakin mən ürək sevəni istirəm, başqa məramım yoxdur.

**Paşa:** Ya istərsən gəl səni vətənə göndərim get.

**Kərəm:** Vətən mənə Əslidən əziz olsaydı, onu buraxıb bunun dalınca düşməzdim.

*Bu halda keşiş və Əsli daxil olurlar. Əsli və Kərəm bir-birini görək bihuş olurlar.*

**Paşa:** Keşiş, bu oğlan quldur deyilmiş, bu sənin qızına aşıqdır. Sən gəl qızı ver ona, rəhm elə! Mən sənə nə qədər desən dövlət verərəm.

**Keşiş:** Paşam, əgər mən dövlət sevən olsaydım İsfahan padşahının sözünü rədd etməz idim. Mən öz qızımı, qızımın milliyətini hər şeydən əziz tuturam.

**Paşa:** Sən bilirsən ki, bu oğlan sənin qızının aşıqidir.

**Keşiş:** Bilirəm.

**Paşa:** Və bilirsən ki, qızın buna aşıqdır.

**Keşiş:** Bilirəm.

**Paşa:** Və bilirsən ki, iki aşıq mərama çatdırmaq savabdır.

**Keşiş:** Bilirəm.

**Paşa:** Bəs nə üçün mane olursan?

**Keşiş:** O mənim atalıq haqqımdır.

**Paşa:** Keşiş, sən gəl bu işə razı ol, yoxsa...

**Keşiş:** Paşam, İran vilayətində mənim hörmətli padşah hörmətinə bərabər idi, amma mən yenə də oradan qaçıb, sənin şəhərinə gəldim və sənin kölgənə qısıldım, hərgah sən də məni incitmək istəsən, özgə bir şəhər hakiminə pənah apararam.

**Paşa (Kərəmə):** Ey oğlan, sən müsəlmənsən, bu erməni qızı, sən gəl bundan əl çək, get özünü özgə bir qismət axtar.

(Musiqi)

**Kərəm:**

Hey ağalar, necə edəyim,  
Mən dönərəm, könül dönməz.  
Bir gözələ düşdü könlüm,  
Mən dönərəm, könül dönməz.

*(Musiqi)*

Kəlik kimi səkişindən,  
Köküs olvan naxışından,  
Bir hərami baxışından,  
Mən dönərəm, könül dönməz.

*(Musiqi)*

İstəmirəm başqa özündən,  
Mənə söylə Əsli sözündən.  
Əsli kimi keşiş qızından,  
Kərəm sevdi Əsli xanı.  
Mən dönərəm, könül dönməz.

*(Musiqi)*

Yoluna qoymuşam canı,  
Gözümdən axıtdı qanı,  
Mən dönərəm, könül dönməz.

*(Musiqi)*

**Paşa:** Ax!... Qoy indi bir qızdan soruşum, hərəgah qız sənin yanında oğlana getmək istəsə o halda, keşiş, görək heç bir sözün olmasın. Olsa da sənə cəza elətdirərəm. Ey qız, söylə görüm, sən Kərəmə aşiqsənmi və Kərəmə getmək istəyirsənmi?

*(Musiqi)*

**Əsli:**

Kərəm mənə, mən Kərəmə aşiqlik,  
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.  
Hər ikimiz aşiqliyə layiqlik,  
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

*(Musiqi)*

İllər ilə həsrətini çəkirdim,  
Gizli-gizli qan-yaşımı tökürdüm,  
İki əlli bir başıma döyürdüm,  
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

*(Musiqi)*

Qorxum yoxdur keşiş babamdan mənim,  
Dözə bilməm, tənəz gəlibdir canım.  
Mənim yarım ancaq Kərəmdir, Kərəm,  
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

*(Musiqi)*

**Həmı** (*musiqi - təsnif*): Keşiş, razı ol bu işə!

**Keşiş:** Olmam, olmam.

**Camaat:** Keşiş, razı ol bu işə.

**Paşa:** Razı ol, razı ol (*deyib, qılıncı sivirmək istəyir*).

**Camaat:** Əslini ver Kərəmə.

**Keşiş:** Verməm, verməm.

**Camaat:** Əslini ver Kərəmə.

**Paşa:** Razı ol, razı ol (*deyib, qılıncı sivirir və keşişin üstünə qalxır*).

**Keşiş:** Olmam, olmam, olmam!... (*Söz ilə birdən*). Ver, ver, ver Əslini Kərəmə! Əmma hərəgah bunlar həqiqi aşiqdirlərsə, görək bu dünyada kam almasınlar! Almasınlar! Almasınlar! (*Deyib, çıxıb gedir*).

**Paşa** (*Kərəmə*): Al oğlan, öz yarını apar!

Əslı ađlayır, Kərəm hıvlnak bir haldadır ki, gıya camı odlanır.  
Əslıya tərəf əllərını uzadıb oxuyur.

(Musıqı)

**Kərəm:**

Gəl, gəl, Əslım, yetər, ağlama,  
Yanaram, Əslım, yanaram!  
Cıyarım artıq dađlama,  
Yanaram, Əslım, yanaram, hey!...

Rəhm elə bir gəl halıma,  
Atəş düşübdür canıma,  
Öləndə gəl məzarıma,  
Yanaram, Əslım, yanaram, hey!...

Mən Kərəməm, haqq aşığıyəm,  
Aşığıyə mən layiqəm.  
Rəhm eylə tez, mən yazığam,  
Yanaram, Əslım, yanaram!

Kərəm söyləməz adım,  
Ərşə dayandı fəryadım.  
Əldən getdi muradım,  
Yanaram, Əslım, yanaram!  
Yanaram, yanaram, Əslım, yanaram, yanaram, hey!...

(Musıqı)

- deyirkən hər tərəfdən alov çıxıb, Kərəm odlanıb yanır. Əslı  
də əlindəki xəncərini çıxarıb sinəsinə çaxır və yıxılıb ölüür. Bütün  
məclis əhli mat və məəttəl qalıb, kamali-heyrətdə ikən pərdə yavaş-  
yavaş enir.

**“O olmasın, bu olsun”**

Əsərdə Avropa və Şərq adət-ənənələri arasındakı ziddiyyətlər qabardılır və müəllif qadına münasibətdə geriqalmış, mürtəce baxışları ciddi tənqid atəşinə tutur. Əsərdə Avropada təhsil alıb gəlmiş “intelgent” obrazları (Rza bəy, Həsən bəy) vasitəsilə çağdaş dünyə dəyərləri diqqətə çatdırılır. Rza bəy fikirlərinin əksəriyyətini dünyə alim və filosoflarına istinadən səsləndirir. O, çox vaxt fransızca danışır. Rüstəm bəyin evindəki məclisdə müxtəlif qütbləri təmsil edən insanların bir yerdə toplanması XX əsrin əvvəllərindəki Bakının real multikultural mənzərəsini canlandırmağa imkan vermişdir. “Bakı Şərqlə Qərbdə körpüdür” - fikrini bir daha təsdiq etmişdir.





## SEYİD HÜSEYN

(1887 – 1938)

*Bakı şəhərində anadan olmuşdur.*

*Azərbaycan nəsrinin, xüsusilə də, hekayə janrının inkişaf tarixini Seyid Hüseyinsiz təsvir etmək mümkün deyil. Onun əsərləri çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü və inkişafı prosesində mühüm rol oynamışdır.*

*Seyid Hüseyin ilk gənclik yaşlarından mətbəələrdə çalışmış, «Təzə həyat» və «Kaspi» qəzetlərində müvəqqəti olaraq, «Bəhlül», «Kəl-niyət» və «Qurtuluş» jurnallarını şərqli şəkildə nəşr etdirmişdir.*

*S.Hüseyin bədii yaradıcılığa 1907-ci ildə «Təzə həyat» qəzetində nəşr olunan «Ata və oğul» hekayəsi ilə başlamışdır. Sonrakı illərdə bəzi bədii nümunələri nəşr olunsada, onun ən fəal yaradıcılıq dövrü 1927-1937-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə yazıçı 20-dən artıq povest və hekayə yazmış, dövrünün bədii salnaməsini yaratmağa çalışmışdır. Onun «Gilan qızı», «Bir küçənin tarixi», «Gələcək həyat yollarında», «Mehriban», «Həzin bir xatira», «Sarıköynək» və s. əsərlərində qadın azadlığı, azad məhəbbət, cəhəlat və avamlığa nifrət kimi ideyalar aparıcı xətt təşkil edir. Onun əksər hekayələrinin qəhrəmanları mütləq inkişaf yoluna çıxmağa cəhd edən qadınlardır. Bu insanlar sanki zindanlardan geniş dünyaya çıxmaq uğrunda*

*mübarizə aparırlar. Müəllifin öz qəhrəmanlarına daxili rəğbəti dərhal hiss olunur.*

*S.Hüseyin tərcüməçiliklə də məşğul olmuş, dünya klassiklərinin bir sıra əsərlərini dilimizə çevirmiş və onları təhlil etmişdir. «Həqiqət illüzyonu» adlı hekayəsində yazıçı məşhur rus ədibi L.N.Tolstoyun, «məşhur bir fransız romançısı»nın, «İtaliya rəssamlarından birinin», türk yazıçısı Ömər Seyfəddinin, Tofiq Fikrətin yaradıcılığı barədə dəqiq və konkret fikirlər söyləmişdir.*

*Yazıçı repressiya qurbanlarından olmuş, 1937-ci ildə həbs edilmiş, 1938-ci ilin yanvarında güllələnmişdir. Onun əsərlərində digər xalqlara qarşı xoş münasibət, bəşəri humanizm, insanpərvərlik, dini tolerantlıq mühüm yer tutur.*

### «Bir küçənin tarixi» hekayəsindən bir parça:

...Bu, yaxın keçmişimizin, həqiqi həyatımızın bir səhifəsidir.

Tarixini yazmaq istədiyimiz küçə Azərbaycan türklərinin yalnız indi deyil, iyirmi beş-otuz il əvvəl dəxi mədəni və siyasi mərkəzi hesab olunan Bakıda idi. Bir tərəfində Qasım bəy, o biri tərəfində Təzəpir məscidləri bulunurdu. Hələ Hacı Pirverdi məscidi ilə Hacı Əbdülhəsən məscidi bu küçənin Şərq və Qərb cəhətlərini təyin edirdi.

Bu küçə Şərq düşüncəsi ilə Qərb zehniyyətini, islam mədəniyyəti ilə Avropa kulturasını... öz ağışuna almışdı.

\*\*\*

“Hacı Sultan” hekayəsinin qəhrəmanı Hacı Sultan adlı bir tacirdir. O, “Şimali Qafqazdan taxıl alıb İrana göndərir, oradan diyiü alıb Rusiyaya səvq edirdi. O yalnız taxıl ticarəti ilə qane olmurdu, hərdən qənd və cəvəhər də alıb satır, yeri diişəndə Marağa, Səmərqənd səbzisi ilə də məşğul olurdu”. Hacı ticarətini halallıq üstündə qurmuş, onun üçün heçbir dini, irqi fərq yoxdur. “Özünüün söylədiyinə görə, bütüün alıcılarından istər müsəlman olsun, istər xristian, halallıq almışdı”.

\*\*\*

“Sarıköynək” hekayəsində bir qadının taleyindən danışılır. Gilanın Abkənar kəndində yaşayan bu qadının əri əyyaş, “tiryəki” bir şəxsdir. O, “küird qızı” olan həyat yoldaşını döyür, təhqir edir və aparıb şəhərdə onun namusunu satmaq istəyir. Lakin oraya istirahət etməyə gələn azərbaycanlı şəxs hadisələrə müdaxilə edir, qadını xilas etməyə çalışır. Həftə onu Bakıya yollamaq üçün əlindən gələni edir. Hekayədə küird, fars, gilək və azərbaycanlıların etnik fərqlərə məhəl qoymadan birgəyaşayışları öz əksini tapmışdır. Doğrudur, hekayə faciəli sonluqla bitir, amma müəllif Sarıköynəyin mənzəvi baxımdan qələbə qazandığını diqqətə çatdırır.



## YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİ

(1887-1943)

Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şuşada doğulmuşdur.

Cörkəmli dövlət xadimi və yazıçısı Yusif Vəsir Çəmənəzəminli adlı-sanlı bir nəslə mənsubdur. O, XVIII əsr Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xanın nüfuzlu vəzirlərindən olan Mirzə Əliməmməd ağanın nəslindəndir. Mirzə Əliməmməd ağa İbrahimxəlil xan tərəfindən Türkiyə dövlətinə səfir təyin olunsada, 1797-ci ildə Ağaməmməd şah Qacar tərəfindən qətlə yetirildiyinə görə bu vəzifədə çalışmaq ona qismət olmamışdır. Ancaq uzun illərdən sonra onun nəslinin nümayəndəsi olan Y.V.Çəmənəzəminli Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin Türkiyədə ilk səfiri olmuşdur (1919-cu il).

Yusif Vəzir orta və ali təhsil illərində və sonrakı dövrlərdə Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərində, Fransanın paytaxtı Parisdə, Daşkənddə, Aşqabadda yaşamış, xalqlar arasında dostluq, qaradaşlıq münasibətlərinin genişlənməsinə, möhkəmlənməsinə çalışmışdır.

1926-cı ilin aprel ayında mühacirətdən doğma vətəni Azərbaycana döndən Yusif Vəzir ilk əvvəl «Bakı işçisi» nəşriyyatında, sonralar Dövlət Plan Komitəsində işləmiş və müəllimliklə məşğul olmuşdur. Həmin dövrdə çıxmış «Rusca-azərbaycanca lüğət»in müəlliflərindən biri Yusif Vəzir olmuşdur.

1937-ci ilin qanlı Stalin repressiyası Yusif Vəzir Cəmənzəminlidən də yan keçməmişdir. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının III Plenumunda ciddi tənqid atəşinə tutulan yazıçı "Studentlər" və «Qızlar bulağı» kimi romanlarında mənfi obrazlar vasitəsilə əks-inqilabi fikirlər təbliğ etməkdə ittiham olunmuşdur. 1940-cı ildə həbs edilən Yusif Vəzir Nijni Novqorod vilayətindəki həbs düşərgəsinə göndərilmiş və 1943-cü ildə orada acluq və səfalət içində vəfat etmişdir.

Y.V.Cəmənzəminli "İki od arasında" romanında erməni-Azərbaycan münasibətlərinin tarixinə geniş yer vermişdir. Romanda tarixi sənədlərə, qaynaqlara əsaslanan yazıçı Mirzə Adıgözəlin "Qarabağnəmə" və Mirzə Camalın "Qarabağ tarixi" əsərlərindən geniş istifadə etməklə iki millət arasında sülh və barışığı təbliğ etmiş, dinc-yanaşı yaşamağı vacib saymışdır. Romanda Ohan yüzbaşının timsalında ermənilərlə azərbaycanlıların Qarabağda məhrəban qonşu kimi yaşadıklarının şahidi olurmuş.

Yazıçının "Qızlar bulağı" romanında da dostluq və qarşılıqlı anlaşma ideyası ön plandadır. Bu romanda müəllif mövzu üçün çox uzaq keçmişə – ibtidai qəbilə quruluşu dövrünə müraciət etmiş, həm müxtəlif yazılı qaynaqlardan aldığı zəngin məlumatlara əsaslanaraq, həm də gözəl bildiyi el ədəbiyyatından, ümumiyyətlə, folklorlardan yararlıcılıq şəkildə istifadə yolu ilə müxtəlif insan birlikləri arasında sülh və əmin-amanlığa çağırışlar etmişdir. Beləliklə, "Qızlar bulağı" romanında ən başlıca və bu gün də əhəmiyyətini qoruyub saxlayan məsələ sülh və əmin-amanlıq arzularının təərrümiyyəti olmuşdur.

\*\*\*  
Dünyada ən böyük nəticə müharibəsiz həyatdan ibarətdir. Yalnız sülh və zəhmət bizə istirahət təmin edə bilər.

\*\*\*  
Fərd yaşarkən cəmiyyət içərisində yaşar və fərdi deyil, cəmiyyət faydasına çalışaraq yaşar.

\*\*\*  
Ulus<sup>1</sup> yenilik gətirmək üçün ildə bir neçə adam səyahətə çıxır və bir müddət gözdikdən sonra geri dönür. Başqa xalqların həyatında gözəl işlər varsa, haman biz də tətbiq edirik.

\*\*\*  
Ölüm saçan böyük bir ordunu sülhpərvər bir hala salaraq torpağa oturtmaq müqəddəs işdir.

\*\*\*  
Müharibə tərəfdarı olmadığınız hər şeydən gözəldir.

\*\*\*  
Həqiqi və məsud yaşayışı yalnız sülh təmin edə bilər.

\*\*\*  
Səadət şəxsi "mə'n"dən, şəxsi təmayüldən, şəxsi arzudan əl çəkərək ümumi "mə'n"liyə, ümumi təmayülə, bir sözlə – insanlığa xidmət etmək deməkdir.



<sup>1</sup> Ulus – xalq, millət, tayfa, qəbilə.

## ƏHMƏD CAVAD

(1892-1937)

Azərbaycanın cümhuriyyət şairi adlandırılan Əhməd Cavad Axundzadə Şamkir rayonunun Seyfəli kəndində anadan olmuşdur. Rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş şair 1910-cu ildən başlayaraq müxtəlif qəzet və jurnallarda lirik şeirlər və tənqidi məqalələrlə çıxış etmişdir. 1937-ci il repressiya qurbanı olmuş Əhməd Cavadın ədəbi-bədii irsi realist və demokratik məzmunu, sadəliyi, xəlqiliyi, humanistliyi ilə fərqlənir. Müasir Azərbaycanın dövlət himninin sözlərinin müəllifi olan Əhməd Cavadın rus ədəbiyyatından çoxsaylı tərcümələri, gürcü ədəbiyyatının klassiki Şota Rustavelinin məşhur "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasının orijinaldan azərbaycana caya çevirməsi, müxtəlif nüslətlərin nümayəndələrinə həsr etdiyi şeirlərindəki səmimi duyğular onun multikultural baxışlarından xəbər verir.

### Y.P.Orbeliani

Altun gəncliyimin dəyərli dostu,  
Ay gözəl Yelena, xanım Yelena!  
Vəfasız deyiləm, ölüncəyədək,  
Hazırım başına dönüm, Yelena!

Neyləyim ki, fələk çox yaman sıxdı,  
Onsuz da viranə qəlbimi yıxdı.  
Dostlarımların çoxu vəfasız çıxdı,  
Heyrətdə qurudu qanım, Yelena!

Gürcüstan qəşəngdir, buna yox sözümlə,  
Gəzərkən yurdunda sevinir gözümlə.  
Gürcü yaxşı dostdur görmüşəm özümlə,  
Onlardan birinci canım, Yelena!

Qəlbim kimi qəlbim bilirəm səfərdə,  
Var olsun gözlərin yaxşı sərrafıdır!  
Deyənlər var: "dostluq bir quru lafıdır",  
Onları insanımı sanım, Yelena?!

Doğrudur, dostluqda keçən bu on il,  
Səvon bir qəlb üçün çox ömür deyil.  
Ancaq mən istərdim, onu yaxşı bil,  
Ağarsın tellərin, yanım, Yelena!

### Gürcüstan

Mən ömrümün ən canlı,  
Ən çılğın çağlarında;  
Dolaşdım Gürcüstanın  
Mamırlı dağlarında.

Seyrə çıxdım ilk əvvəl  
Tiflisin yanlarında,  
Dedilər ki, "durma, gəl,  
Suram ormanlarında.

Qadın bir hökmdarın  
Mazğallı bir bürcü var.  
Bir issiz ormanların  
Hər yerində gürcü var.

Qarşılar səni katso  
Şən və gülər üzülə.  
İçərsən bir içim su,  
Gürcülərin özülə”.

Çıxdım mən də yuxarı  
Baxaraq çilgün Kürə.  
Çıxdım dağlara sarı,  
Dost izlər görə-görə.

Ruhum çiçəklər dərdi –  
Nə həddi, nə hesabı;  
Dadlı bir nəşə verdi  
Kaxetyanın şərəbi.

Axşamladıq bir dəfə  
Rion çayı boyunda.  
Əyləndim, baxdım kefə  
Gürcülərin toyunda.

Yaxşı yadımda qalmış  
Gah atlı, gah piyada;  
Üç ay qədər bütün qış  
Gəzdim Minqrelyada.

Görən bilir, Gürcüstan  
Yosunlu bir diyardır.  
Gürcüstanın can alan

Cözəllikləri vardır.  
O zaman mən gəzərkən  
Gürcüstan torpağında,  
Qanlı bir ləkə gördüm  
Çarlığın bayrağında.

Sorunca gürcülərdən  
O sirin mənasını,  
Açdılar mənə birdən  
Məmləkətin yasını.

Rion hayqırdı durdu;  
Belə insanlıq olmaz.  
Əcəl taxtını qurdu, -  
“Ağlayan çox, gülən az”.

Aradan keçdi illər,  
Çarın söndü çırağı.  
Tarix etdi dərbədər  
O qanlı təmtərağı.

Bu günlər gördüm bir də  
Həmayilli Tiflisi.  
İndi baxdım hər yerdə  
Qayğısız yarın səsi.

İndi al bayrağında  
Nə ləkə, nə pas vardır.  
Gürcüstan torpağında  
Nə matəm, nə yas vardır.

Baxdım hamın Gürcüstan  
İndi çox başqalaşmış.

Dincə axan bir çaydan  
İldırımlar çıxarmış!

Çayların ağuşuna  
Sığışmaz ildırımlar.  
Dağların yoxuşuna  
Dırmaşan işıqlar var.

Özüm gördüm, Zevançal  
İşiq salır dörd yana.  
Uğurlu, başqa bir hal  
Gəlməşdir Gürcüstana.

#### Pərizadə

Süzör yaşılbəşli sonalar kimi,  
Oxur pərizadələzgi qızları!  
Dadmışlarımı nədir eşqin camını,  
Gəlməşlər fəryadələzgi qıları!

Bilməzlər ki, məndə bir qığılcam var,  
Bircə zərrəsində yanar dünyalar!  
Etdilər könülümü yaxşı tarimar,  
Gəlməzlər ki, dadələzgi qızları!

Oynadaraq durur gözəl gözəli,  
Eşq anlayanlarını yorulmaz əli.  
Süzgün gözlərini yana süzəli  
Saldı məni odaləzgi qızları!



#### CƏFƏR CABBARLI

(1899-1934)

*Bakı yaxınlığındakı Xızı kəndində doğulmuşdur.*

*Azərbaycan dramaturqu, şairi və nasiri, teatrşünas, kinoşünas, tərcüməçi, kinossenarist, jurnalist, aktyor, rejissor, əməkdar incəsənət xadimi Cəfər Cabbarlı 1915-ci ildən lirik və satirik şeirlər, hekayə və dram əsərləri yazmağa başlamışdır.*

*Cəfər Cabbarlının əsərlərinin qəhrəmanları müxtəlif millətlərin və dinlərin nümayəndələridir. Müəllif xalqlar arasında sülh və bərabərlik ideyalarını tərənnüm edir, oxucularını ziyanlı milli adətlərdən əl çəkməyə və dəyərli beynəlxalq təcrübədən yararlanmağa çağırır. Bu məqamlar, aşağıdakı əsərlərdə özünü aydın şəkildə göstərir: "Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşları içində güllüş" (1915), "Solğun çiçəklər" (1917), "Oqtay Eloğlu" (1922), "Gülzar" (1924), "Dilara" (1924), "Dilbər" (1927), "1905-ci ildə" (1927), "Od gəlini" (1928), "Sevil" (1928), "Almaz" (1931), "Yaşar" (1932), "Döniş" (1932) və s. Dramaturqun qələmə aldığı "1905-ci ildə" pyesi bilavasitə azərbaycanlılarla ermənilər arasındakı dostluq mövzusunda həsr olunmuşdur.*

*Sovet dövründə bu əsər "xalqlar dostluğunun təntənəsi", "beynəlmilətçilik abidəsi"*

adlandırıldı. Əsərdə 1905-ci il qırğınının əsl müəllifi olan Rus İmperiyasının qanlı təxribatı göstərilir, onun Qarabağdakı "Parçala, hökm sür" siyasətinin mahiyyəti açılır.

### "1905-ci ildə" pyesindən parçalar:

**Qoca Baxşı:** İyirminci əsrin ilk illəri idi. Gənc Baxşı seminariyadan Qarabağa, öz kəndlərinə, öz evlərinə qayıtmış, Sonanı da burada görmüşdü. Baxşı türk idi, Sona erməni. O zamanlar Sona on altı yaşında idi. Sona hündürboylu, gülümsər, gözəl, tən yerişli, şux gülüslü bir qız idi. Onlar qonşu idilər...

\*\*\*

**Erməni:** Ey, dəli müsəlman, qabağa soxulma, məzhəb haqqı, elə vuraram, motal kimi partlırsan.

**Müsəlman:** Uzun danışma, qurumsaq. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, torpağını torba ilə daşıyacağam. Kişisən, başını çıxar, möhürlüyüm alını.

**Erməni:** A gedə, İşxan, apar o uşaqları, daldan salın o köpəyoğlu müsəlmanı dövrəyə.

**Müsəlman:** O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, lap bir rot da gəlsəniz, ayaq geri basan deyiləm. Cüce kimi dənələrəm sizi. Mənə qarabağlı deyərlər. Kişisən, təkbətək gəl, qaraldım gözünün altını.

**Erməni:** Gəlməyən heç kişi deyil.

**Müsəlman:** Yox, aşna, aldada bilməzsən. Oturmuşam özüm üçün rahat mosdovoyda, əlimdə beşatılan, belimdə patroneş, istər küllühüm!<sup>1</sup> Ərəsey<sup>2</sup> yığılsın gəlsin, yerimdən tərənən deyiləm.

<sup>1</sup> Küllühüm – bütün, tam.

<sup>2</sup> Ərəsey – Rusiya.

**Erməni:** A gedə, belə görürəm sən də elə mənim kimi ağıldan kasıbsan. Qarabağda kimlərdənsən?

**Müsəlman:** Sən kimi tanıyırsan?

**Erməni:** Mən, Yevlaxdan o üzə bütün qarabağlıları tanıyıram.

**Müsəlman:** Usta Muğanı tanıyırsan?

**Erməni:** Zurnaçı Muğanı? Onun zatını tanıyıram.

**Müsəlman:** Bura bax, qonşu, sən zəhmət çək, bir az da danış.

**Erməni:** Qonşu, mən də elə onu deyəcəkdim. Sənin səsin mənə tanış gəlir.

**Müsəlman:** Qonşu, zəhmət çək, bir balaca başını səngərdən çıxar.

**Erməni:** Yox, aşna, heç o boyda zarafat yoxdur.

**Müsəlman:** Sən öləsən, vurmaram, o Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, vurmaram.

**Erməni:** Yox, aşna, mən ölüm, heç üz vurma, öləsən də, başımı çıxaran deyiləm... İstəyirsən sən çıxar, mən baxım. Məzhəb haqqı vurmaram.

**Müsəlman:** A kişi, mənim gözlərim səninkindən yaxşı seçir. İstəyirsən, tufəngi qoyum yerə. Ha... inanmırsan, bax, bu da mənim əllərim.

**Erməni:** Yox, qonşu, dil tökmə, keçəl suya gedən deyil...

**Müsəlman:** A kişi, hansı kənddənsən?

**Erməni:** Mən Tuğdanam.

**Müsəlman:** A kişi, mən də oradanam ki. Allahverdi Qəhrəman oğlunu tanıyırsan?

**Erməni:** Necə, Allahverdi? (Başını çıxarır). Allahverdi elə mən özüməm ki.

**Müsəlman:** Gədə, Allahverdi? (Başını çıxarır).

**Allahverdi:** A kişi, İmamverdi! Tfu sənə, gic müsəlman! (Hər ikisi bir-birini qucaqlayır). Səhərdən başımı dolaşdırmışsan, ürək-göbəyimi yemişəm. Haçan gəldin? Uşaqlar necədir? Gülsüm bacı neyləyir?

## "Od gəlini" pyesindən bir parça:

*Elçi və Qorxmaz gəlirlər.*

**Qorxmaz.** Budur, Elxan özü gəlir!

**Elçi.** Möhtərəm əfəndim! Mən iyirmi il vəhşi ərəblərə qarşı qəhrəmanlıqla çarpışan və xilafət ordusunu sarsıdıb ölkədən sıxışdıran, yenilməz qəhrəman, Elxan Babəkə Bizans hökmdarından salam, hörmət, ittifaq və yardım təklifi gətirmişəm. Sizə qarşı da, cənablar, bayaq inanmadığım üçün üzr istəyirəm.

**Bir ərəb əsiri.** Mən, bir dəstə ərəb əsiri tərəfindən elbaşılığa gedərkən, sizi burada gördüm. Bizi ölkəmizə buraxırlar. Lakin biz orada od, qan, dəmir və qulluqdan başqa bir şey görə bilməyəcəyik. Biz bu azad ölkədə sizinlə qalmaq, ailənizə girmək, əmək çəkmək, sizinlə yaşamaq, sizinlə ölmək istəyirik.

**Elxan.** Möhtərəm elçi, sizə cavab vermək tək mənim işim deyildir. Ancaq sizə üç yol aydın cavab verilmişdir. Biz ərəblərə qarşı çarpışmırıq. Bizim üçün ərəb, fars, rum, yəhudi olsun – heç bir fərqi yoxdur. Bax, bu ərəbdir. Bizə azad əmək əli uzadır. O, bizim qardaşımızdır. Biz ərəb mütəsəmlərinə, Bağdad xilafətinə qarşı vuruşuruq. İki addımlığımızda Şirvan şəhriyarlığı da ona qarşı çarpışır. Lakin biz onunla birləşmirik. Çünki bizim üçün Şirvan şəhriyarlığı Bağdadın mütəsəmləri, Bizansın imperatorları, Makedoniyanın iskəndlərləri, romanın qeysərləri, neronları arasında heç bir fərq yoxdur. Biz insan dostunun dostu, insan düşməninə düşməniyik.



## QURBAN SƏİD

(1905- 1942)

*Qurban Səid təxəllüslü müəllifin "Əli və Nino" əsəri ilk dəfə 1937-ci ildə Vyanada alman dilində E.P.Tal Verlaq tərəfindən nəşr edilən və indiyədək dünyanın 33 dilinə tərcümə edilən ölməz məhəbbət romanıdır. Təxəllüsün yəhudi əsilli Məhəmməd Əsəd bəyə, yaxud Stalin repressiyalarının qurbanı, tanınmış Azərbaycan yazıçısı Yusif Vəzir Cəmənzəminliyə aid olması hələ də həllini tapmamış ədəbi mübahisələrin mövzusu olaraq qalır. Bəzi araşdırmaçılar onu da vurğulayırlar ki, roman birinci və ikinci müəllif qismində hər iki şəxsə aid edilə bilər.*

*Əsərdəki hadisələr 1917-ci il Rusiya inqilabı, müstəqil və demokratik Azərbaycanın qurulması və Qızıl Ordunun Bakını işğal etdiyi dövrləri əhatə edir. Hadisələrin cərəyan etdiyi əsas məkan "tərəqqi etmiş" Qərb və "geridə qalmış" Şərqi qovuşduğu Bakıdır. Əsərdəki azərbaycanlı gənc Əli və gürcü qızı Ninonun saf, nakam məhəbbəti xalqların bir-birinə səmimi münasibətini simvolizə edir. Əsərdə Şərqi-Qərb münasibətləri geniş planda təsvir olunmuşdur.*

*Romanın baş qəhrəmanı Əli xan Şirvanşir rus maktəbində təhsil alan əsilzadə azərbaycanlı gəncidir. Ailəsinin tamamilə Şərqi-müsləman adət-ənənələrinə sadiq olmasına baxmayaraq,*



Əli oxuduğu məktəbin və Qərb-xristian dünyasına mənsub gürcü qızı Ninoya bəslədiyi səf və güclü məhəbbətin təsiri ilə Avropa dəyərlərini daşıyan bir gəncdir. Bununla yanaşı, müəllifin qələmə aldığı bu obraz öz əcdadlarının adət-ənənələrinə ömrü boyu sadiq qalan, Azərbaycan müstəqilliyi uğrunda həyatını qurban verən əsl vətənpərvər bir gəncdir.

Əsərdə Əlinin Ninoya məhəbbətindən və onun Dağıstan, Qarabağ, Gürcüstan və İrana səyahətlərindən söhbət açılır. Məktəbi bitirdikdən sonra azərbaycanlı Əli və gürcü qızı Nino evlənmək qərarına gəlirlər. Əlinin atası qadınlara, xüsusən, başqa dinə məxsus zərifi cinsin nümayəndələrinə qarşı mühafizəkar fikirlərinə baxmayaraq bu nikahı dəstəkləyir.

Çox keçmir ki, araya ayrılıqlar düşür, amma aylar sonra Nino ürəkdən sevdii Əlini ucqar kəndlərin birində tapır və onlar evlənilir. Müsəlman Şərqiində ilk respublikanın - Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasından sonra Əli və Nino təzədən Bakıya qayıdır və hər ikisi yenidən qurulmuş dövlətin mədəni həyatında fəal iştirak edirlər.

Əlinin gənc ömrü bolşeviklərin 1920-ci ildə Azərbaycana hərbi təcavüzü ilə başa çatır. Əli xan Şirvanşir Gəncənin bolşeviklərdən müdafiəsi zamanı şəhid olur. Nino isə onların yeni dünyaya gəlmiş körpələri ilə bir yerdə Gürcüstanı qaçır.

## "Əli və Nino" romanından parçalar:

\*\*\*

– İndi növbə Bəhai Ağə Musa Nağının idi. O danışımağa başlayanda onun balaca, içəri batmış gözləri parıldıyırdı:

– Mən yaşlı bir adamam, – deyər sözə başladı. – Gördüklərim, eşitdiklərim məni çox kədərləndirir. Ruslar türkləri öldürürlər, türklər ermənilərlə vuruşurlar. Ermənilər isə bizim kökümüzü kəsməyə can atırlar. İndi biz də ölkəmizdən rusları təmizləməyə çalışırıq. Bunun yaxşı olub-olmadığını bilmirəm. Biz Zeynal ağanın, Mirzə Əsədullanın, Əli Əsədullanın, Fətəli xanın xalqımızın taleyi barədə fikirlərini dinlədik. Mən onların məktəblərimizin, ana dilimizin, xostəxanalarımızın və azadlığımızın son dərəcə qayğısına qaldıqlarını bilirəm. Bu, pis şey deyil! Amma orada yalnız boş şeylər tədris edilirsə, o məktəb kimə və nəyə lazımdır? Bədəni müalicə edib, ruhu yaddan çıxardan xostəxananın nə faydası vardır? Bizim ruhumuz tanrıya doğru getmək istəyir. Düzdür, hər bir millət özünəməxsus bir tanrısı olduğuna inanır. Lakin mənim fikrimcə keçmişdəki neçə-neçə uluların diliylə desək, özünü bizə tanıtmış olan Allah birdir. Buna görə də mən cəmi zamanda həm Həzrəti-İsaya, Musaya, Konfusiyyə, Buddaya və həm də Məhəmməd Peyğəmbərə inanıram. Biz hamımız bir Allahdan törəmişik və Bab yoluyla onun yanına dönəcəyik. Bunu xalqa bildirmək lazımdır ki, nə qara var, nə də ağ. Çünki qarada ağ, ağda da qara vardır. Ona görə də məsləhət görürəm: gəlin elə bir iş görməyə ki, dünyada kimsəyə zərər dəysin. Çünki bizim hər birimiz hər ruhan bir parçasıyıq və hər ruh da bizim bir parçamızdır.

\*\*\*

Nino Kipiani... bu nə gözəl gürcü adı idi. Avropanın adət və ənənələrini sevən alicənab valideynləri olan Nino! Ninonun ağappaq gözəl sifətindəki uzun qara kiprikləri altında iri, gülər, qılgılı saçan qafqazlı gözləri var idi. Belə xoş və şən gözlər yalnız gürcü qızlarında olur. Nazik, hilal qaşlı Ninonun profili həzrəti-Məryəmin profilini xatırlırdı. Bu oxşatmalar mənə xoş gəlirdi. Ancaq bu cür qadınlar o qoribo və anlaşılmaz dünyanın simvolu olan həzrəti-Məryəmə bənzədilə bilərdi.

\*\*\*

Ocağın şölələnən işığında Ninonun anasının profilini gördüm. Onun sərt bir profili vardı. O, ərinin yanında oturmuşdu, onun gözləri gülürdü. Bu gözlər nə vaxtsa sehrkar Medeyanın arqonavt Yasonla tanış olduğu Rion obasındakı Minqreliyanın yaratdığı gözlər idi.

\*\*\*

Şuşa qoribo bir şəhərdir... Müsəlmanlarla ermənilər orada bəriş içində gül kimi gün keçirib yaşayırdılar. Çünki Şuşa uzun illərdən bəri Qafqaz, İran və Türkiyə ölkələri arasında körpü olmuşdur .

\*\*\*

Şuşa çox mömin şəhər idi. Oradakı məscid və kilsələr altmış minlik əhali üçün kifayət idi.

\*\*\*

Kef məclisləri səhər açılana qədər davam edirdi. Müsəlmanlarla xristianlar müqəddəs meşəciyin bütələri xatırladan ağaclarının kölgəsi altında şənəlirdilər.



## SON SÖZ ƏVƏZİ

"Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları" adlanan bu kitab, əlbəttə ki, burada bitmir. Sonrakı daha yaxın sovet dövrünə aid olan Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin potensialı da təqdim olunmuş qaynaqların içində daxil edilə bilər. Biz – kitabı hazırlayanlar onun da fərqişındayk ki, ədəbiyyatımızın klassik dövrünün hətta elə sənətkarları, elə səhifələri var ki, ilk kitabda öz əksini tapmadı.

Məhz buna görə də bu ilk kitab, əslində, həm dərininə, həm eninə genişlənməyə hazır olan bir ədəbi mahiyyətin ilk qaranquşudur. Yeni-yeni, daha təkmil nəşrlər hazırlanacaq. Təbiidir. Eyni zamanda Azərbaycan multikulturalizmini tək-cə bədii yaradıcılıq müstəvisində nəzərdən keçirmək özü işin yarısını görmək demək olardı. Oxucunu "Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları" seriyasından yeni nəşrlər gözləyir – "Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları", "Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları" əsərləri yaxın gələcəkdə işıq üzə görəcəkdir.

Qürur hissilə onu qeyd etmək istərdim ki, mənəviyyət tariximiz boyunca özünü göstərən multikultural qaynaqlara ilkin istinad nöqtəsi həmişə bu kitab olacaq. Xalqımızın, onun öncül sənətkarlarının yaşadığı və yaşatdığı multikultural mühitdə toplanmış tolerant dəyərlərin ilk toplusu kimi...

*Elmi redaktor*



## ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Səhhot. Seçilmiş əsərləri. Tərtibçi: Kamal Talıbzadə. - Bakı: Lider, 2005.
2. Axundzadə M.F. Puşkinin ölümünə Şərq poeması. Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Mikayıl Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
3. Axundzadə M.F. Hekayəti-molla İbrahimxəlil kimyəgər və Dərviş Məstəli şah cadukuni-məşhur. Əsərləri 3 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
4. Axundzadə M. F. Əsərləri. I cild. - Bakı: Elm, 1987.
5. Aşıq Ələsgər, əsərləri. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I cild. - Bakı: Elm, 2004 - II cild, 2007 - III cild, 2009 - IV cild.
7. Azərbaycan aşıqları və el şairləri. I cild (Tərtib edən: Əhliman Axundov). - Bakı: Elm, 1983.
8. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr, 3 cildə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri). - Bakı, 2005.
9. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, III c. (XIII-XVI əsrlər Azərbaycan şeiri). - Bakı: Elm, 1984.
10. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, I cild. - Bakı: 1960.

11. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, IV cild. Nizami Gəncəvi. - Bakı: Elm, 1985.
12. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, V cild, İmadəddin Nəsimi. - Bakı: Elm, 1985.
13. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VI cild. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). - Bakı: 1988.
14. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VII cild, Məhəmməd Füzuli. - Bakı: Elm, 1986.
15. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, VIII cild, (XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı). - Bakı: Elm, 1988.
16. Azəröğlü B. Məhəmməd Əmani. - Bakı, 1977.
17. Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. - Bakı, 1956.
18. Abdulla Şaiq. Arazdan Turana (Tərtibçi: Minaxanım Əsədli). - Bakı: Nurlan, 2003.
19. Babayev Yaqub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. XIII-XVIII əsrlər. - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
20. Bağirov Əkrəm. Rəhməti Təbrizi və onun "Divan"ı. (Filoloji tərcümə, transliterasiya və fotofaksimile). - Bakı: Nurlan, 2006.
21. Bakıxanov A. Seçilmiş əsərləri (Tərtib, fars dilindən tərcümə, müqəddimə, qeyd şərhlərin müəllifi: Məmmədəğa Sultanov). - Bakı: Yazıçı, 1984.
22. Berje Adolf. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan Şüəranın əsərinə məcmue. (Mətnin tərtibçisi, transliterasiya edib nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi. Əli Məmmədbağiroğlu). - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.

23. Cabbarlı Cəfər. 1905-ci ildə. III cild. Əsərləri 4 cilddə - Bakı: Şərq-Qərb, səh. 144-214.
24. Cabbarlı Cəfər. Əsərləri. 3 cildə, II c. (Pyeslər) (Tərtib edən: Şəmsəddin Abasov).- Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
25. Cabbarlı Cəfər. Əsərləri. 4 cildə. I, II, III, IV cildlər (Tərtib edən, ön sözün, qeydlər və fərhələrin müəllifi: Asif Rüstəmli). - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
26. Cahangir Qəhrəmanov, Şavəddin Xəlilov. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa. - Bakı: Elm, 1991.
27. Çəmənəminli Yusif Vəzir. Əsərləri. 3 cildə, II cild. (Mətnin tərtibi, sözdər və izahat: Məryəm Axundova). - Bakı: Elm, 1976.
28. Cənnəti Əbdülxaliq. Vətən Təranəsi. (Nəşrə hazırlayanlar və ön sözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafə Mailoğlu). - Bakı: Nurlan, 2006.
29. Əliabbas Müznib. Seçilmiş əsərləri. (Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2007.
30. Əhməd Cavad seçilmiş əsərləri. (Tərtib edən: Əli Səlahəddin). - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
31. Haqverdiyev Əbdürrəhim. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. (Tərtibçi: Kamran Məmmədov). - Bakı: Lider, 2005.
32. Həcəli Pərişan. Gəl edək himməti qeyrət. (Tərtib edən: Turan Cavid; Çapa hazırlayan: Gülbəniz Babaxanlı). - Bakı: Nurlan, 2005.
33. Həmədani Eynülqüzat. Təmhidat (Farscadan tərcümə: Nəsim Göyüşov). - Bakı: Adiloğlu, 2006.
34. Hüseynzadə Ə. Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar. (Seçilmiş məqalələr) (Transliterasiya, tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi: Ofelya Bayramlı). - Bakı: Azərnəşr, 1996.

35. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, (Nəşrə hazırlayan: Gülbəniz Babaxanlı) - Bakı: Elm, 2007.
36. İsmayıl bəy Qutqaşını əsərləri. (Tərtib edən və elmi redaktoru Ədalət Tahirzadə). - Bakı: Lider, 2005.
37. Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edən: Məmmədəğa Sultanov). - Bakı: Yazıçı, 1987.
38. Xaqani Şirvani Seçilmiş əsərləri. - Bakı: Yazıçı, 1987.
39. Kamal Abdulla. Mifdən yazıya, yaxud gizli Dədə-Qorqud. - Bakı: Mütərcim, 2009.
40. Kərimov Paşa. Sadiq bəy Sadiqinin türkdilli yaradıcılığı. - Bakı: Elm və Təhsil, 2013.
41. Kərimov Raqub. Qasım bəy Zakir və müasirləri. - Bakı: Elm və Təhsil, 2013.
42. Kitabı-Dədə Qorqud. Tərtib edən: Samət Əlizadə. - Bakı: Öndər, 2004.
43. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. I-II cildlər. (Tərtib edən: Ruqiyə Qənbərqızı). - Bakı: Elm, 1978.
44. Qarayev Nəsrəddin. XIX əsr Azərbaycan ədəbi mədəisləri - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
45. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri. (Tərtib və müqəddimə: Kamran Məmmədov). - Bakı: Yazıçı, 1984.
46. Qazi Bührənəddin. Divan. (Ön söz və tərtib: Əlyar Səfərlı). - Bakı: Azərnəşr, 1988.
47. Qövsü Təbrizi. Divan (Nəşrə hazırlayan: Paşa Kərimov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2012.
48. Qurbani. Əsərləri. (Tərtib edən, ön söz, qeyd və izahların müəllifi: Qəzənfər Kazımov). - Bakı: Şərq-Qərb, 2006.

49. Qurban Səid. Əli və Nino (Türk nəşrindən Azərbaycan dilinə çevirənlər: Orxan və Fikrət Vəzirov qardaşları). - Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
50. Məhəmməd Əmani. Əsərləri (Tərtib edən: Səfərli Ə.). - Bakı: 1983; 2005.
51. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi: Abbas Zamanov). - Bakı: ADU nəşriyyatı, 1957.
52. Məhsəti Gəncəvi. Rübaidən Rübaiyə. Seçmə Tərcümələr (Tərtib, ön söz, aydınlaşdırma və şərhlərin müəllifi: Rafael Hüseynov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2012.
53. Məsihi "Vərqa və gülşaf" (tərtib edən, öz sözün və şərhlərin müəllifi. Əlyar Səfərli) - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
54. Məmmədquluzadə Cəlil. Kamança. II cild. Dram əsərləri - Bakı: Öndər, 2004.
55. Məmmədquluzadə Cəlil. Usta Zeynal. II cild. Dram əsərləri - Bakı: Öndər, 2004.
56. Məşədi Məhəmməd Bülbül. Əsərləri. (Önsöz tərtib və tərcümə: Raqub Kərimov). - Bakı: Şuşa, 2008.
57. Mirzə Əbdülxaliq Yusif. Qəzəllər. (Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sona Xəyal). - Bakı: MBM, 2012.
58. Mirzə Əbdülxaliq Yusif. Dirilti dələmi eşqin nidası... (Nəşrə hazırlayan: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2002.
59. Mirzə Ələkbər Sabir. Məsəlman və erməni vətəndaşlarımız// Hophopnamə, 2 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
60. Mir Həmzə Seyid Nigari. Divan. (Tərtibçi: Nəzakət Məmmədi). - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
61. Mirzə Həsib Qüdsi. Mehriban qardaşək ülfət eyləyək. (Mətni transfoneliterasiya edib nəşrə hazırlayanlar və önsözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafa Məilloğlu). - Bakı: Nurlan, 2004.

62. Mirzə Nəsrulla Didə. Kitabün-nəsayeh. (Nəşrə hazırlayanlar: Möhsün Nağısoylu, Tutu Sadıxova). - Bakı: Nurlan, 2008.
63. Mirzə Yusif Qarabaği. Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər. (Əski əlifbadan transliterasiya edən və nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov). - Bakı: Şuşa, 1999.
64. Mir Möhsün Nəvvab. Təzkireyi-Nəvvab. (Çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əkrəm Bağırov). - Bakı: "Azərbaycan", 1998.
65. Molla Camal Rənci. Şeyx Sənan // Keçmişimizdən gələn səslər. III buraxılış. Tərtib edən: Şamil Cəmşidov. - Bakı: Elm, 1983.
66. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Tərtib edən və önsözün müəllifi: professor Həmid Araslı. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
67. Müctəhidzadə Məhəmmədəğa. Rizazül-əşiqin. (Əski əlifbadan transliterasiya edən, çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əkrəm Bağırov). - Bakı: "Azərbaycan", 1995.
68. Mücrim Kərim Vardani. Sünbülüstən. (Toplayıb işləyəni və ön sözün müəllifi: professor Əzizə Cəfərzadə). - Bakı: Gənclik, 1978.
69. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. Nəriman Nərimanov. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi və ön sözün müəllifi: Teymur Əhmədov). - Bakı: Lider, 2004.
70. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. - Bakı: Çəşioğlu, 2004.
71. Nəbiyev Azad. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (II hissə). - Bakı: Elm, 2006.
72. Nəriman Nərimanov. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi: Teymur Əhmədov). - Bakı: Lider, 2004.
73. Osmanlı Vəli. Azərbaycan romantizmi. I cild. - Bakı: Elm, 2010.
74. Osmanlı Vəli. Azərbaycan romantizmi. I cild. - Bakı: Elm, 2010.

75. Poetik məclislər. (Tərtibçi: Nəsrəddin Qarayev). - Bakı: Yazıçı, 1987.
76. Rüstəmov Azadə. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975.
77. Sadiq bəy Əfşar. Şeirlər. (nəşrə hazırlayan: Paşa Kərimov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
78. Sadiq bəy Əfşar. Məcməül-Xəvas. (Müqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağirov). - Bakı: Elm, 2008.
79. Seyid Əzim Şirvani. Əsərləri. 3 cildə. (Mətnin tərtibi, müqəddimə və şərhlər: Süleyman Rüstəmov). - Bakı: 1967, 1969, 1974.
80. Səfərlı Ə, Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). - Bakı: Ozan, 2008.
81. Səməd Mənsur. Əsərlər (nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2008.
82. Səməd Mənsur. Birinin bayramı, birinin mələmi (Mətni transformasiya edib nəşrə hazırlayanlar və önsözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafə Mailoğlu). - Bakı: Nurlan, 2003.
83. Sədi Sani Qarabağı. Əsərləri (nəşrə hazırlayanlar və ön söz müəllifləri: Rəqub Kərimov, İlahə Vəliyeva). - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
84. Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri. 2 cildə. (Tərtib, müqəddimə, lüğət və izahlar Əzizəğa Məmmədovundur). - Bakı: Azərnaşr, 1975.
85. Şeyx Mahmud Şəbüstəri. Gülşəni-raz (Sirlər bağçası). (Fars dilindən filoloji tərcümə, ön söz və izahların müəllifi Möhsün Nağısoylu). - Bakı: Nurlan, 2005.

86. Şeyx Sənan (anonim). Keçmişimizdən gələn səslər. IV buraxılış. (Tərtib edən: Şamil Cəmşidov). - Bakı: Elm, 1984.
87. Tərtibat M. Danişməndani - Azərbaycan (Fars dilindən tərcümə edənlər: Qafar Kəndli, İsmayıl Şəms). - Bakı: Azərnaşr, 1987.
88. Vəzirov Nəcəf bəy. Əsərləri. (Tərtibçi: Dilarə Məmmədova). - Bakı: ŞərQ-Qərb, 2005.
89. Xəstə Qasım (Tərtib edəni: Məhəmməd İbadi Qaraxanlı "Alı-şıq"). - Bakı: Nurlan, 2010.
90. El Çələngi (Xalq şeirindən seçmələr) (Tərtib edəni: Qara Namazov). - Bakı: ŞərQ-Qərb, 2004.
91. XVII əsr Azərbaycan lirikası. (Antologiya) (Tərtibçilər və ön sözün müəllifləri: Paşa Kərimov, Məhəmmədali Hüseyn). - Bakı: Nurlan, 2007.
92. Z. T. Hacıyeva. Suli Fəqih. Yusif və Züleyxa. - Bakı: Maarif, 1991.





## KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Kamal Abdulla. <i>Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!</i> .....	3
KİTABI-DƏDƏ QORQUD.....	9
QƏTRAN TƏBRİZİ.....	16
EYNÜLQÜZAT HƏMƏDANİ MİYANƏÇİ.....	18
MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ.....	20
XAQANİ ŞİRVANİ.....	22
MÜCİRƏDDİN BEYLƏQANİ.....	33
NİZAMİ GƏNCƏVİ.....	35
ŞİHABƏDDİN SÜHRƏVƏRDİ.....	45
ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ.....	47
SULİ FƏQİH.....	49
MUSTAFA ZƏRİR.....	51
ƏSSAR TƏBRİZİ.....	53
QAZI BÜRHANƏDDİN.....	55
QASIM ƏNVAR.....	58
İMADƏDDİN NƏSİMİ.....	61
NEMƏTULLA KİŞVƏRİ.....	68
HƏBİBİ.....	70

AŞIQ QURBANİ.....	72
ŞAH İSMAYIL XƏTƏİ.....	74
HƏQİRİ TƏBRİZİ.....	77
MƏHƏMMƏD FÜZULİ.....	79
ŞAHQULU BƏY.....	86
RƏHMƏTİ TƏBRİZİ.....	87
MƏHƏMMƏD ƏMANİ.....	90
MƏSİHİ.....	93
AŞIQ ABBAS TUFARQANLI.....	96
SAİB TƏBRİZİ.....	99
MOLLA CAMAL RƏNCİ.....	102
QÖVSİ TƏBRİZİ.....	104
ANONİM "ŞEYXSƏNAN" MƏNZUM HEKAYƏTİ.....	109
"ƏSLİ-KƏRƏM" DASTANI.....	110
NİŞAT ŞİRVANİ.....	112
ŞAKİR ŞİRVANİ.....	114
BABA ŞİRVANİ.....	116
XƏSTƏ QASIM.....	118
MOLLA VƏLİ VİDADİ.....	121
MOLLA PƏNAH VAQİF.....	123
QASIM BƏY ZAKİR.....	132
ABBASQULU AÇA BAKIXANOV.....	134
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH.....	138
MİRZƏ NƏSRULLA DİDƏ.....	140
AŞIQ ALI.....	142

MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİ.....	145
MİRZƏCAN BƏY MƏDƏTOV.....	148
İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI.....	150
MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ.....	153
MİR MEHDİ XƏZANİ.....	157
XÜRRƏMİ.....	159
AŞIQ PƏRİ.....	162
AŞIQ ƏLƏSGƏR.....	164
MİRZƏ HƏSİB QÜDSİ.....	167
SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ.....	169
SƏDİ SANİ QARABAĞI.....	173
İSMAYIL BƏY NAKAM.....	175
MƏMO BƏY MƏMƏİ.....	177
MİRZƏ ƏBDÜLXALİQ YUSİF.....	180
NƏCƏF BƏY VƏZİROV.....	184
MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD BÜLBÜL.....	187
ƏNDƏLİB QARACADAĞI.....	189
MÜCRİM KƏRİM VARDANİ.....	191
MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR.....	193
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ.....	197
NƏRİMAN NƏRİMANOV.....	200
ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV.....	204
ABBAS SƏHHƏT.....	207
SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV.....	209
MƏHƏMMƏD HADİ.....	214

ABDULLA ŞAIQ.....	226
HÜSEYN CAVİD.....	229
ƏLİABBAS MÜZNİB.....	239
SƏMƏD MƏNSUR.....	241
ÜZEYİR HACIBƏYOV.....	243
SEYİD HÜSEYN.....	256
YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNİ.....	259
ƏHMƏD CAVAD.....	262
CƏFƏR CABBARLI.....	267
QURBAN SƏİD.....	271

Son söz əvəzi (Elmi redaktor)..... 275

Ədəbiyyat..... 276



